

AKA VA UKA

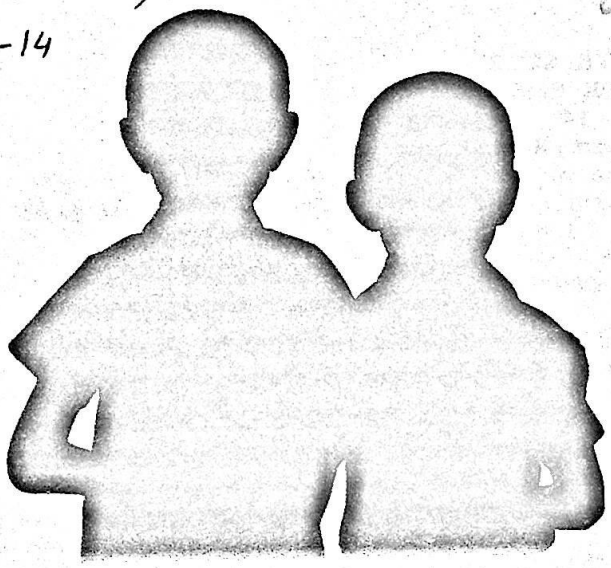
ROBINDRANAT

TAGOR

84 (3 kina)

269

T-14

ROBINDRANAT

AKA VA UKA

TAGOR

YANGI ASR AVLODI
TOSHKENT
2019

UO'K: 821.21-93

KBK: 85(5Hind)

T - 14

Tagor, Robindranat

Aka va uka: hikoyalar / Robindranat Tagor. Tarjimonlar: To'xtasin Jalolov, Amir Fayzulla. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – 128 b.

ISBN 978-9943-20-378-5

Robindranat Tagor – Hindistonning yorqin timsoli. Uning asarlarida kamsitish va tahdidlarga chek qo'yib, odamlarga g'amxo'rlik qilish g'oyasi, ya'ni yuksak insoniylik mavzusi ustun. Tagor insonlarni borliq bilan uyg'unlikda yashashga chaqiradi, buning uchun yozuvchi, inson bolalik chog'idan tabiatni butun vujudi bilan anglashi, qabul qilishi kerak, deydi. U siyosiy arbob ham edi, hind xalqining taqdirini yuragiga juda yaqin olardi, o'z xalqi hayotiga ozod yurt nafasini olib kirish haqida qarashlarini ifoda etgan. Bularning hammasi Robindranat Tagorning ijodida aks etdi. Shu sabab Robindranat Tagorni o'z vatanida shoir-o'qituvchi deb atashgan. O'ziga xos tabiat kuychisi, faylasuf, siyosiy publitsistni G'arbda Uyg'onish davri namoyandalari-ga tenglashtirishadi.

Mashhur hind adibi Robindranat Tagorning bir qancha hikoyalari mazkur kitobga jamlandiki, o'quvchi mutolaa qilayotib asar qahramonlari ruhiyatiga singib ketadi, ularning quvonch va shodliklariga sherik bo'ladi, chunki bari samimiy va bizga yaqin hayotiy manzaralardir.

Tarjimonlar:

To'xtasin JALOLOV,

Amir FAYZULLA

ISBN 978-9943-20-378-5

© Robindranat Tagor, «Aka va uka». «Yangi asr avlodi», 2019-y.

ANDIJON MASHINASOZLIK INSTITUTE
AXBOROT-RESURS MARKA

INT. No. 381.01

AKA VA UKA

Katta ovsin bu gal ham shunday gaplarni «kiyib» ketdiki, bechora Rosmani yer yorilmadi, yerga kirmadi. Uning har bir soʻzi yuragiga nashtarday botib, zaharday kuydirdi.

Ovsinining hamma iddaolari, aslida, qaynisi Radhamukundga – Rosmanining eriga atalgan edi. Biroq kechki ovqatini yeb boʻlgach, non chaynab, sigareta buruqsitib oʻtirgan Radhamukund pinagini ham buzmasdi. Kelinoyisining gaplarini oʻng qulogʻi bilan eshitib, chap qulogʻidan chiqarib yuborardi. U sigaretasini erinmay, oxirigacha chekdi-da, odatdagi vaqt kelishi bilan yotoqqa kirib ketdi.

«Tavba, odamzod ham shunaqa tepsa-tebranmas boʻladimi!»

Endi Rosmaniniki tutib ketdi: har kuni erining oyoq-bellarini mehr bilan uqalab qoʻyadigan xotin bugun zarda bilan munchoq-bilaguzuklarini yechdi-da, karavotning bir chetida omonat choʻzilgan-cha, ters qarab, piq-piq yigʻlay boshladi.

Radhamukund eʼtibor bermadi, parquvni boshiga burkab, uxlashga harakat qildi. Lekin xotini-ning yigʻisi kuchaysa kuchayardiki, toʻxtay demasdi. Axiri Radhamukund muloyimlik bilan:

– Ertangi ishlar juda zarur, barvaqt turish kerak, uxlamasak boʻlmaydi, – dedi.

To'lib turgan Rosmani erining gapidan so'ng o'kirib yubordi.

– Tinchlikmi? Nima bo'ldi o'zi? – so'radi Radhamukund, go'yo hech narsadan bexabardek.

Rosmani yig'i aralash dedi:

– Eshitdingiz-ku!

– Ha, eshitdim, – bosiqlik bilan javob berdi er. – Nafsilambirini aytganda, kelinoyimning gaplarida jon bor. Yo akamning qaramog'ida yashayotganimiz noto'g'rimi? Ustingdagi kiyim-boshlarni, zar-zevarlarni otamdan qolgan merosga olib berganim yo'q-ku! Yedirib-ichirib, kiyintirib turgan odam bir-ikki og'iz qattiq-quruq gap qilsa, uni ham shu yeb-ichgan, kiygan qatorida ko'rish kerak.

– Bunaqa yeb-ichish, kiyinishdan nima chiqdi?

– Kunimiz o'tib turibdi-ku...

– O'lganim yaxshi!..

– O'lish qochmaydi, ungacha uyquni o'ylasang-chi, har qalay, dam olasan, – dedi-da, Radhamukund o'z nasihatiga o'zi amal qilishga kirishdi.

Radhamukund bilan Shashibhushan ikkovi bir qorindan talashib tushgan emas. Ular na ota, na ona tomonidan chatishgan – yetti yot begona edilar. Aslida, «tutingan aka-uka» deyish to'g'ri-roq. Ammo mehr-oqibatga kelganda haqiqiy akaukadan nimasi kam? Katta ovsin Brajsundariyga xuddi shu narsa yoqmasdi. Axir er jonivor o'z xotinidan ko'ra keliniga ko'proq yon bosib turgandan keyin nima qilish kerak?! Qarang, Shashibhushan uyga biron buyum olib kelsa, xotiniga emas, albatta, keliniga ilinadi. Bu ham yetmaganday, ko'pincha o'z xotiniining gaplari bir tiyin bo'lib qolaveradi-da, Radhamukundning maslahatlari

masalani hal qiladi. Shashibhushan keng fe'li, o'ta ochiqqo'l bo'lgani uchun ro'zg'orga oid hamma vazifalar Radhamukundning zimmasiga tushgandi. Buni katta ovsin boshqacha tushunardi: Radhamukund akasiga zimdan choh qaziyapti, degan gumonga borardi. Ammo buni tasdiqlaydigan biron dalil topilmagani sari qaynisiga g'arazi battar oshardi. Shubhalar zarbiga dosh berolmay, og'zidan zaharli so'zlar o'qtin-o'qtin otilib chiqishining boisi ham shun edi...

Shu kuni Radhamukund amallab tong otirdi-da, g'amgin qiyofada Shashibhushanning qoshiga bordi. Akasi hayron bo'lib so'radi:

– Radhe, nega kayfiyating past, tobing qochmadimi mabodo?

Radhamukund yotig'i bilan tushuntirishga harakat qildi:

– Aka, endi bizning bu yerda turishimiz qiyin bo'lib qoldi...

U gap orasida yangasining kecha kechqurungi qiliqlarini qistirib o'tdi.

Shashibhushan kulib yubordi:

– Bor-yo'q gap shumi? E, suf-e, senga! Xotinlarning kimligini bilmaysanmi hali? Sen bilan biz qayoqda-yu, ular qayoqda? Og'ziga kelganini gapiraveradi-da. Shungayam ko'ch-ko'roningni ko'tarib qochmoqchimisan? Bunaqa gaplardan meni bexabar deb o'ylaysanmi? Nima, shunga hovli-joyimni tashlab chiqib ketaymi?

Radhamukund xomush qiyofada javob qaytardi:

– Xotinlarning gapini ko'tarolmasam, erkak bo'lib dunyoga kelganimning ma'nosi nima, aka? Faqat sizning shirin turmushingizga achchiq oralamasin, deyman-da...

– Sen ketsang, turmushimiz chuchuk bo'lib qoladi deb o'ylaysanmi? – ukasiga tikildi Shashibhushan.

Shu bilan suhbat uzildi. Biroq Radhamukundning yurak dardi zarracha yengillashmadi.

Katta ovsinning xarxashasi tobora avj olaverdi. Arzimagan narsalarni bahona qilib qaynisiga ko'z ochirmasdi. Uning o'ransiz ta'nalari Rosmanining qalbiga o'qday sanchilar, shunda ham bechora yigit hech narsa eshitmayotganday sigareta chekib yotaverardi. Xotining yig'lamsiragan basharasiga ko'zi tushgan zahoti esa ko'zlarini yumib olardi-da, yolg'ondakam xurрак otishga tushardi. Biroq uning yuziga diqqat bilan razm solgan odam Radhamukundning tobora bardoshi tugab borayotganini payqashi qiyin emasdi...

Shashibhushan bilan Radhamukund yoshlikdan birga o'sib-ulg'ayishdi. Ikkalasi ertalab apiltapil nonushta qilib, keyin maktabga jo'nashardi. Ba'zan pandit jiyning ko'zini shamg'alat qilib, darsdan qochib qolishar va dehqor bolalari bilan turli-tuman o'yinlar o'ynab yurishardi. Hatto kechalari bitta to'shakda uxlashardi...

«O'sha paytlarda Brajsundariy qayerda-yu, Rosmani qayerda yurganikin? Chambarchas umrlarni nahot ayirib tashlash mumkin bo'lsa?! Aka-ukachilik, birining hisobiga biri kun ko'rishi uchun o'ylab chiqarilgan qandaydir nayrang, degan gumonga borishning o'ziyoq o'taketgan pastkashlik-kul! Bu ahvolga yana qancha chidash mumkin?» Radhamukundning boshi qotgandi...

Shu orada aka-uka boshlariga og'ir musibat tushdi.

O'sha davrlarda ingliz hukumati tomonidan solingan yer solig'i muddatida to'lanmasa, aybdorning mulki kimoshdi savdosiga qo'yib yuborilar edi.

To'satdan Shashibhushanning yakka-yu yagona otameros mulki xuddi shunday vaj bilan musodara etilgani haqida xunuk xabar keldi.

– Hammasiga men aybdorman, – dedi kutilmaganda Radhamukund.

– Nega endi, sen pulni o'z qo'ling bilan yuborgan-san, yo'lda o'g'rilar hujum qilgan bo'lishi mumkin, – uni yupatdi akasi. Aslida ham aybdorni qidirib o'tirishdan foyda yo'q, bundan buyog'iga tirikchilik g'amini o'ylash lozim edi. Shashibhushanda na ma'lumot, na tayinli hunar borki, biron ishning boshini tutsa. U tubsiz jarlikka qulab ketayotgandek his etardi o'zini.

Miyasiga kelgan birdan-bir tadbir – xotining zar-zevarlarini garovga qo'yish bo'ldi. Shu asnoda Radhamukund uning oldiga bir xalta pul qo'yib, akasini bu yo'ldan qaytarib qoldi...

Dunyoning ishlariga tan bermay iloj yo'q. Doril-amon kunlarda ro'zg'orni ayirib yuborishga bekalar qanchalik harakat qilgan bo'lsalar, boshga musibat tushganda ajralib ketmaslik uchun shu qadar urin edilar. Ayni paytda ikkala aka-ukadan qaysi biriga ko'proq suyanish mumkinligini ular darrov payqadilar. Radhamukundga qoyil qolmay iloj yo'q edi.

Radhamukund ro'zg'orni tebratish uchun oldindan ehtiyot choralar ko'rib qo'yardi. U o'sha paytlarda ancha serdaromad hisoblangan muxtorlik ishining boshidan tutdi. Ukaning chapdastligi qo'l kelib, nazarga tushdi. Bora-bora u muzofotdagi manaman degan zamindor boylarning jilovini qo'lga oldi...

Bu voqealardan keyin Rosmani o'zgara boshladi. Chunki Brajsundariy bilan Shashibhushan endi Radhamukundning boqimandasiga aylanib qolgan-

di. Rosmani avvallari ularning bu holini yuziga solmay yurdi. Keyinroq esa... juvon og'zi botirlik qilib qo'ydi-yu, qilmishi uchun ming pushaymon yedi. Gap shundaki, Rosmanining ovsiniga qilgan minnati Radhamukundning qulog'iga yetgan edi. Radhamukund xotinini tun bo'yi shunday «tuzladiki», ertasigayoq kichik ovsin og'ziga tamba urib, katta ovsinga tayyor cho'ri bo'ldi-qoldi. Chamasi, Radhamukund xotinini darhol otasinikiga jo'natib yubormoqchi bo'lgan. Buni anglab qolgan Brajsundariy qaynisini aldab-suldab, katta qiyinchiliklar bilan er-xotinni yarashtirib qo'ydi. Shundan keyin ham ko'ngli tinchimay:

– Kelin bu dargohga yaqinda kelgan, siz bilan bizlarning et-tirnoqdayligimizni u bechora qayoqdan bilsin? Bir yoshligiga bordi-da qizgina. Shu gal kechira qoling! – dedi qaynisiga yalinib.

Radhamukund ro'zg'or xarajatlari uchun pulni hamisha kelinoyisiga berardi. Rosmani o'zi uchun kerakli xarajatlarga pulni hamon ovsinidan olardi. Xullas, xonadonda katta ovsinning mavqeyi oldingiday, balki undan ham yaxshi edi. Bunga yana bir sabab – u ham keyingi paytlarda kichik ovsiniga ko'proq yon bosayotgani bo'lsa kerak... Hamma ishlar avvalgidan ham yaxshi yo'lga tushib olgandi.

Shu baxtiyor damlarda ularning osmoniga yana bulut o'rladi. Shashibhushanning chehrasida doim iliq tabassum jilva qilib tursa-da, qandaydir sirli dard uni ich-ichidan kemirib bormoqda edi. Kundan-kun sillasi quriyotgan akasidagi o'zgarishni sezgan Radhamukundning oromi qochdi. Ba'zan tunlari uyg'onib qolgan Rosmani erining chuqur-chuqur xo'rsinib, bezovtalanib, tinmay u yonidan bu yoniga ag'darilayotganini ko'rardi. Goho Rad-

hamukund akasining oldiga borib, ko'nglini ko'tarmoqchi bo'lar:

– Aka, sira tashvish tortmang! Otameros mulkingizni men sizga qaytarib olib beraman. Nima qilib bo'lsa ham, albatta, olib beraman, bunga yaqin qoldi, – deb qo'yardi.

Darhaqiqat, ko'p o'tmay Shashibhushanning mulkini kimoshdi savdosida sotib olgan kishining zamindorlikda uquvsiz ekanligi ma'lum bo'ldi. U mulkdan foyda ko'rish u yoqda tursin, topgan-tutganini ham yo'qota boshlabdi. Oxiri sho'rlik savdogar hammasidan qo'lini yuvib, qo'ltig'iga urdi-da, o'sha mulkni Radhamukundga suvtekinga sotib yubordi.

Aytishga-ku ikki og'iz gap, biroq mulk egasiga qaytguncha oz emas, naq o'n yil vaqt o'tib ketdi. Shundoq ham o'n yil burun Shashibhushan yigitlik bilan keksalikning qoq o'rtasida turardi. Bu yillar o'tib ketgach esa ajabtovur mo'ysafidga aylanib bo'lgandi. Otameros mulkning yana qayta qo'lga kirganidan u negadir suyunmasdi. Fuqaro sevinchining esa chegarasi yo'q. Ko'pchilik: «Shashibhushan bu xursandchilikka bir erimasa bo'lmaydi», deb turib oldi. Aka ukasiga maslahat soldi:

– Xo'sh, sen nima deysan?

– Albatta, eriysiz? Shunday quvonchli damda xushchaqchaqlik qilmay bo'ladimi? – dedi.

Qishloq ahli qachonlardan beri tuzukroq ziyofatga ham, to'yga ham yolchimay kelardi. Ziyofatda katta-yu kichik jamuljam bo'ldi. Kambag'alning bir to'ygani – chala boyigani qabilida yo'l tutganlar uy-uylariga tarqalishdi. Buning ustiga, shu voqeadan keyin to'rt kun bosim qo'sh haydalib, yemak-ichmakning ham tayini bo'lmadi. Oqibatda

og'ir mehnat Shashibhushanni zo'riqtirib qo'ydi. U ko'rpa-to'shak qilib yotib qoldi. Bemor alahsirr, dam-badam isitmasi ko'tarilib, bezgak tutardi. Tabib chaqirdilar.

– Qattiq dardga yo'liqibdi, – dedi u bosh chayqab.

Yarim tundan oqqanda xonada aka va uka yolg'iz qoldilar.

Radhamukund negadir sukut saqlab, jim o'tirardi. U muk tushgan ko'yi karavotning burchagidagi choyshab chekkasini ikkala qo'li bilan tekislay boshladi. Shashibhushanning esa nafas olishi tobora og'irlashmoqda edi.

Radhamukund karavotning quyi tomoniga o'tib o'tirdi-da, bemorning oyoqlarini mehr bilan uqalay turib, dedi:

– Akajon, mendan juda katta gunoh o'tgan, bugun shuni sizga aytaman. Aytmasam, yuragimda bir umr armon bo'lib qoladi...

Shashibhushan indamadi. Radhamukund ora-chora chuqur xo'rsinib davom etdi:

– Aka, bu gaplarni aytishga tilim ham bormayapti. Men o'zimdanda o'tganini o'zim bilaman. Agar dunyoda meni tushunadigan biron zot topilgudek bo'lsa, u – siz. Bolaligimizdan ikkovimizning o'y-fikrimiz ham, orzu-umidlarimiz ham bir xil edi, faqat aftimiz farq qilardi, xolos. Yana bir farq shuki, siz boy, men bo'lsam kambag'al edim. Qarasam, shu vajdan siz bilan mening oram buziladigan. Oxiri baxayr bo'lsin deb, shu farqni yo'qotishga jazm qildim. Aka, yer solig'iga bergan pullaringizni mening o'zim o'g'irlab, mulkingizni ataydan musodara qildirgandim...

Shashibhushanning yuzida o'zgarish bo'lmadi: hayrat yo taajjubdan nom-nishon ham yo'q edi. U

siniq jilmayib qo'ydi va muloyim ohangda xirillagan gancha dedi:

– Uka, nima qilgan bo'lsang, to'g'ri qilgansan. O'sha o'ylagan niyating ro'yobga chiqdi-ku! Keyin baribir meni qanoting ostiga olding-ku!..

U sal tin olgach, yana siniq jilmaydi, ikki tomchi yosh yuzlari osha dumalab ketdi.

– Kechiring meni, aka, kechiring! – dedi Radhamukund akasining oyoqlariga bosh urib.

Shashibhushan «beri kel» deganday ishora qildi-da, ukasining qo'lidan tutib dedi:

– Men senga aytsam, hamma gapdan xabarim bor edi. Sen bilan til biriktirgan odam kelib, menga bu sirni oshkor qilgandi. O'shandayoq seni kechirganman.

Radhamukund xijolatdan cho'g'day yongan yuzini ikkala qo'li bilan to'sib yig'lay boshladi. Sal o'tgach, o'zini qo'lga olib dedi:

– Akajon, agar kechirgan bo'lsangiz, mulkingizga ham o'zingiz egalik qiling. Bir og'iz gapingiz, yo'q demang, aka...

Ammo Shashibhushan tildan qolgan edi. U Radhamukundning yuziga tikilib qaragancha o'ng qo'lini horg'in ko'tarib tushirdi. Bu bilan nima demoqchi – bilish qiyin edi. Shunisi ham borki, aka ishorasini uka tushungan bo'lsa, ehtimol.

NOYONJORLIK BABU

I

Bir vaqtlar noyonjorlik zamindorlar o'z aslzodaliklari bilan mashhur edilar. U vaqtlarda oliyanoblik bilan nom chiqarish oson emas edi. Babu nomini olish uchun tasavvufning mushkul rasm-risolasini o'rniga qo'yib, juda ko'p riyozat chekishga to'g'ri kelardi. Bu shunday og'ir ediki, hozirda raybaxadur unvonini olish uchun tavsiyanoma yig'ish, ziyofat berib, o'yin-kulgilar tashkil etishdan zarracha qolishmasdi.

Noyonjorlik nozik babular mahalliy matolardan qilingan dag'al sharflarni yoqtirmay, Dakda to'qilgan harir sharflarni taqib yurardilar. Ular yaxshi ko'rgan mushuklarini yasantirish uchun necha minglab rupiyani sovurishga tayyor edilar. Aytdilarki, ular qandaydir bayram munosabati bilan kunduzga kecha tusini berish uchun son-sanoqsiz chiroqlar yoqishgan ekan. Sun'iy ravishda quyosh nuri hosil qilish uchun sof kumush tolalardan yomg'ir ham yog'dirgan emishlar.

. Ma'lumki, buncha isrofgarchilik va dabdabali hayot uzoq davom etmasdi. Noyonjorlik zamindorlarning davlat va shuhratlari ko'p pilikli chiroq singari yalt etib yondi-yu, shu zahoti abadiy so'ndi.

Bizning Koylash Ray Choudxuri noyonjorlik aslzodalarning so'nggi avlodi edi. U tug'ilganda ajdodlarining halovat chirog'ida yog' tagigacha yonib bitgan, otasining vafotidan so'ng esa odatdan tashqari tantanali dafn marosimi bo'lib, oxirgi marta yalt etgan chiroqning so'nggi uchquni ham so'ndi. Hamma mol-mulk sotilib, qarzga to'landi. Qolgan

andak narsa esa ajdodlarning sobiq shuhratini tiklashga yetmasdi.

Shuning uchun Koylash babu Noyonjorni tashlab, o'g'li bilan Kalkuttaga ko'chib keldi. Biroq ko'p o'tmay o'g'li ham yolg'iz qizchasini yetim qoldirib, ajdodlarining g'oyib bo'lgan shon-shuhrati bilan abadiy xayrlashib, narigi dunyoga sayohatga jo'nadi.

Koylash bilan biz qo'shni edik. Ammo nasl-nasabimizning tarixi tamomila boshqacha. Mening otam o'zi urinib yurib mol-dunyo to'plagan. U hech qachon tizzasidan pastga tushadigan kiyim kiymadi, pulning qadrini bilardi. Babu unvoniga tashnalik unga begona edi, buning uchun men, uning yagona o'g'li, undan juda minnatdorman. Men pul bo'lsa hech qanday laqabsiz ham izzat-ikromga sazovor bo'lish mumkin, deb o'ylashga o'rganib qoldim. Shuhratning qanday nozik narsa ekanini juda yaxshi bilaman. Kompaniyaning temirsandig'imizdagi qog'ozlari mening uchun babu unvonining bo'sh xazinadagi yaltiroq yorlig'idan ko'ra yuz marta qimmat.

Mana shuning uchun men otdan tushsa ham, uzangidan tushgisi kelmay, hadeganda aslzodaligini, puturi ketgan sobiq obro'sini pesh qilishni yaxshi ko'radigan Koylash babuni jinimdan ham yomon ko'rardim. Nazarimda ota o'z kuchi bilan pul topgani uchun Koylash babu bizdan nafratlanib yurganday tuyulardi. Bu mening g'ashimga tegar, bunday nafratga qaysi birimiz loyiqroqmiz, degan savol xayolimdan chiqmasdi. Butun umri og'ir muhtojliklarga bardosh berib, har qadamda qiyinchiliklarni yengib, hayot jilvalariga mahliyo bo'lishdan o'zini tiyib, odamzodning sertashvish shuhratidan nafratlanib, kecha-kunduz ishlab,

aqli bilan yolg'iz o'zi kichkina kumushdan boylikning baland ehromini qurgan odam nafratga munosibmi? Nahotki u tizzasidan pastga tushadigan ro'dapo kiyim kiymagani uchungina hurmatdan mahrum bo'lsa!

Yoshligimda sal narsaga achchig'im chiqib urishardim. Ulg'aygach bildimki, bular hammasi behuda gap – mening katta davlatim bor, hech narsaga muhtoj emasman. Mayli, cho'ntagida bir chaqasi bo'lmaganlar nasl-nasablarini ro'kach qilib yuraversinlar. Bu ularning birdan-bir va oxirgi tasallisi. Bundan men chorak paysalik ham ziyon ko'rmayman.

Koylash babuni mendan boshqa hech kimni yomon ko'rmasligini payqamagan edim.

Bu oliyjanob va ojiz odamning tabiati juda qiziq edi. U qo'shnilarining tashvishlariga hamisha aralashib, quvonch va qayg'ulariga sherik bo'lardi. Katta-kichikka bir xilda muloyim tabassum bilan tikilib, qayerda nima hodisa ro'y bersa, hammasiga qiziqib yuradigan mehribon edi. Tanishlaridan biror odamni uchratsa, uzundan-uzoq gapga solar-di: «Uy ichlaringiz bilan xotirjammasiz? Shoshi salomatmi? Oliyjanob babumizning ahvoli shariflari qalay? Modxuning o'g'li bezgak bo'пти deb eshitdim, qalay, tuzalib ketdimi? Xorichoron babuni ko'pdan beri ko'rmayman, bu orada uning boshidan nelar kechdi? Rakxalingizdan xat-xabar bormi? Uyinizdagi ayollar sog'mi?» va hokazo.

Uning kiyim-boshi ko'p bo'lmasa ham, mudom pokiza edi. Chador, eski ko'rpa, yostiq jildlari va gilamchalarni tashqariga olib chiqib shamollatganda barini avaylab arqonga osib, qoqib, cho'tka bilan tozalashlarining o'zi bir tomosha edi.

Bu qariya qayerda paydo bo'lmasin, hamisha yaxshi kiyingandek ko'rinadi.

Ozgina jihozni uyiga shunday joylashtirgan ediki, ko'rgan odam, jihozi ko'p ekan-ku, sig'may qolibdi-da, deb o'ylardi. Ko'pincha xizmatkorsiz turardi, shunday kezlarda uyga kirib olib, zo'r berib dxoti, ko'ylak va chadorini tozalar, dazmollar edi.

Ajdodlarning cheksiz mol-mulki sovurilgan bo'lsa ham, chol qashshoqlik komidan atir sepadigan qimmatli kumush buyumni, gulob soladigan idishni, oltin tovoq, kumush trubka, shol ro'mol, eskicha tikilgan ikkita ko'ylak va bir sallani saqlab qolgan edi. Agar odatdan tashqari biror hodisa bo'lib qolsa, Koylash babu bu narsalarni sandiqdan chiqarib ko'rsatar va shu tariqa noyonjorlik babularning yuksak shon-sharafini himoya etardi.

Garchi Koylash babu kamtar odam bo'lsa ham, ajdodlarini turli yo'l bilan maqtashni burchi deb bilardi. Shuni ham aytish zarurki, uning bu ishiga haybarakallachi bo'lishi ko'p qo'shnilarga ham huzur bag'ishlardi. Qo'shnilar uni Txakurda-moxashoy deb atashar, uning huzuriga ko'p odam kelardi. Cholning og'ir ahvolda kun kechirayotganini bilib, mehmonlarning hech biri uning tamakiga chiqimdor bo'lishini istamasdi. Shuning uchun mehmonlar Koylashnikiga kelishdan oldin bir necha serdan tamaki xarid qilardilar.

Odatda, ular bunday gplashardilar:

– Txakurda-moxashoy, mana bu tamakidan chekib ko'ring-a, yaxshimikan? Yaqinda qo'shni-miz Gayidan olgan ekan.

Txakurda-moxashoy bir necha bor tortib ko'rib: – Yaxshi, inim, yaxshi tamaki ekan, – deb maqtaydi. So'ng u o'zi gap ochib, men, odatda, bxorisi

oltmish-oltmish besh rupiyalik tamakidan chekaman, deb mehmonlarga undan bir chekib ko'rishni taklif etadi.

Mehmonlardan birortasi chekib ko'rishni xohlagan taqdirda ham, xo'jayinning kalitni qidirib topolmasligini hamma yaxshi bilardi. Ko'p qidirishlardan keyin yaramas xizmatchi Gonesh kalitni qayerga yashirgani noma'lum bo'lib chiqardi. Gonesh bu ta'nalarga lom-mim demay qarab turardi. Shunda mehmonlar mezbonga tasalli berishardi:

– Ovora bo'lmang, Txakurda-moxashoy, ovora bo'lmang! U tamaki juda kuchli, mana bu esa o'rtacha.

Koylash babu qarshilik qilmas, faqat miyig'ida kulib qo'yardi. Mehmonlar turadigan vaqt yetganda, chol birdan:

– E-ha, aytganday, do'stlarim, sizlar biznikiga qachon kelasizlar, ovqat qilardik? – deb qoyardi.

– Qachon bo'lishini bir kun kelishib olarmiz.

– Unday bo'lsa yaxshi, yaqinda yomg'irlar boshlanib, havo salqinroq bo'ladi, ana o'shanda ovqat qilarmiz.

Yo'qsa bunday issiqda kuchli ovqat odamni lohas qilib qo'yadi.

Yomg'ir davri ham kelardi, ammo hech kim cholga uning taklifini eslatmasdi. Bordi-yu, shu haqda gap ochilguday bo'lsa do'stlar:

– E, qo'ysangiz-chi, shunday havoda bu juda o'ng'aysiz ish... yomg'irlar to'xtasin, bir gap bo'lar, – der edilar.

Kichik uyda, o'ng'aysiz sharoitda yashagani uchun do'stlari Koylash babuga achinardilar. Ular cholni, Kalkuttada durustroq joy topish juda qiyin,

hatto mumkin emas, deb yupatardilar. Ularning ko'pchiligi cholga necha yillardan beri yaxshi uy qidirib yurganday bo'lib ko'rinsalar ham, hech biri munosibroq bir joy topib berolmasdi.

– Shuning o'zi tuzuk, do'stlarim, – dedi oxiri Koylash babu, – sizlarga qo'shni bo'lib yashaganimdan juda baxtiyorman. Noyonjorda mening katta uyim qolib ketdi, biroq u yerda sizlardek odamlar topilarmidi?

Fikrimcha, odamlar unga shunchaki tasalli berib yurganlarini cholning o'zi ham tushunardi. U noyonjorlik babularning bir vaqtlardagi dabdabali hayoti haqida hikoya qilishga kirishganda, qo'shnilar esa unga ha, ha deb dalda berib turganda, ezgu hislar ta'sirida bir-birini aldashdan boshqa narsa emasligini chol yuragida sezib turardi, albatta.

Shunga qaramay, undan ko'nglim qolgan edi. Yoshlikda o'zgalarning manmanligini, garchi u beozor bo'lsa ham, yanchib yuborging keladi, bundan tashqari, men odamlarning ahmoqligini sira hazm qilolmasdim. Shunisi ham borki, Koylash babu umuman ahmoq emas, uning yordami va oqilona maslahatlari kishilar uchun ancha foydali edi. Ammo ba'zi hollarda, ayniqsa, ajdodlarining shonshuhratidan gap ochilganda u haddidan oshib ketardi. Uni yaxshi ko'rgan qo'shnilari esa cholni ranjitishni istamas edilar. Hech kim bir og'iz so'z bilan unga e'tiroz bildirmas, chol esa hech qanday chegarani bilmas edi. Biror odam uning oldida kulgili mubolag'alar bilan noyonjorlik babularning nasl-nasabini maqtab qolsa, u o'ylab-netib turmay, bu uydirmani haqiqat deb qabul qilardi. U hikoyachining so'ziga biror odamning shubha qilishini xayoliga ham keltirmasdi.

Ba'zan menda shuhratparastlik bilan qarilik quchoqlashib yashiringan bu qal'ani to'pga tutish xohishi paydo bo'lardi. Ovchi daraxt shoxida bamaylixotir o'tirgan qushni ko'rganda, unda ham o'shani otish istagi paydo bo'ladi! O'smir bola qoyadan bir tosh parchasi uzilib tushish oldida ekanini sezib qolsa, bu toshni turtib yuborish uchun darrov qo'lga tayoq oladi. Bunda ovchiga otib tushirilgan qush, bolaga yumalatib yuborilgan tosh ko'p huzur-halovat va qanoat bag'ishlaydi. Koylash babuning yolg'on shunchalik sodda, uning asoslari shunchalik omonat ediki, bu yolg'on haqiqat qilishi oldidagi o'lim raqsini eslatar va menda bu soxtalikni majaqlash xohishi paydo bo'lardi. — faqat o'ta yalqovlik bilan zo'r odamiylikkina kishilarni unga qarshi qo'l ko'tarishdan saqlab turardi.

II

Yoshlikdagi fikr va tuyg'ularimni imkon boricha xotiramda tiklab, tahlil qilgandan so'ng shu xulosaga keldimki, bir vaqtlar Koylash babuga bo'lgan dushmanligimning sababi xiyla chuqur ekan, bu sababni andak izohlasa arziydi.

Otamning boyligi san'at magistri unvonini olishimga xalaqit bermadi, yoshlik esa isnodga qoldiradigan ulfatlar orasiga olib kirmadi. Hatto homiylarimning o'limi ham mening fe'l-atvorimga o'zgarish kiritmadi. Buning ustiga, men shunchalik xushbichim yigit edimki, agar chiroyli edim desam, odamlar meni kamtar emas ekan, deb ayblashlari mumkin; lekin yolg'on deya olmas edilar. Shuning uchun men, Bengaliyaning qizlar bozorida yuqori

baholanarman, deb qattiq ishonardim. Tasavvurim eng go'zal qiz siymosini yaratdi, xayolimdagi bu qiz, go'zalligidan tashqari bilimdon, nozik, ota-onalari esa juda badavlat odamlar edi.

Menga qizini bermoqchi bo'lganlarning son-sa-nog'i yo'q. Ular o'n ming rupiyadan qalin ham va'da qilishdi, ammo men o'z talablarimning sezgir tarozusida qizlarning fazilatlarini sovuqqonlik bilan tortaverdim-u, o'zimga tengini topmadim.

Oxiri shoir Bxavabxo'ning fikrlariga qo'shildim:

*Munosib yorni uzoq kuta olaman, ko'ngil to'q, so
Olam quchoqqa sig'mas, vaqtning chegarasi yo'q.*

Ammo kichkina Bengaliyada menga munosib qizning topilishi ehtimoldan uzoq edi.

Qizlari balog'atga yetgan ota-onalar ularning qizlari menga yoqish-yoqmasligidan qat'i nazar, meni maqtayverib eslari ketardi. Maqtashga kelganda ular so'zni ayamas, mendan yangidan-yangi fazilatlar qidirib topardilar. Shastrlardan ma'lumki, tangrilar bandalariga muruvvat qiladimi, yo'qmi – bunisiga qaramay, ulardan sig'inishni talab etadi, agar ular sig'inmasalar qattiq g'azabiga oladi. Mening ham yuragimda ana shunday hislar paydo bo'lgandi.

Koylash babuning qiz nevarasi borligini yuqorida aytib o'tgan edim. Men uni bir necha bor ko'rganman, ammo uning chiroyi hech qachon mening diqqatimni jalb etmagan. Binobarin, unga uylanishday ahmoqona fikrning boshimga kelishi ham mumkin emas. Ammo chol meni eng munosib yigit deb, xudolarning rizoligi uchun qurbonlik qilganday, bir kunmas-bir kun nevarasini keltirib menga nazr etar, etagimga solib ketar deb qattiq

ishonardim. Biroq u bunday qilmadi. Mening do'st-
larimdan biriga, hatto mana bunday gapirganini
ham eshitdim: -

- Noyonjorlik babular hech qachon, hech kim-
dan hech narsa so'ramaganlar. Men nevaramning
qiz o'tishiga rozi bo'lsam bo'laman, ammo ajdodlari-
mizning an'analarini buzishga rozi bo'lmayman.

Mening g'azabim keldi. Ko'p vaqt yuragimda
g'azab qaynab tursa ham, odobli bola bo'lganim
uchun xomush yurdim. Chaqmoq momaqaldiroq
bilan almashinib turganday, ba'zan mening g'aza-
bim ham hazil bilan almashinib turardi. Biroq
cholga hazil qilish uchun payt topolmay yurdim.
Bir kun boshimga shunday bir fikr keldiki, uni
amalga oshirmasdan ilojim yo'q edi.

Cholning ko'nglini olish uchun do'stlari uning
yolg'on gaplariga ham «ha, ha» deb turishlarini
yuqorida zikr qilgan edim. Bir qo'shnisi Koylash
babuga bunday debdi: gubernator o'rinbosari-
ni ko'rdim, u mendan noyonjorlik babu janoblari
haqida surishtira boshladi, sohib aytdiki, Bengali-
yada faqat ikkita oliyjanob avlod bor: Burdxvan ro-
jalari va noyonjorlik babular.

Chol bu gapdan juda xursand bo'lib, shundan
buyon bu qo'shnisini qachon uchratsa, uni tur-
li-tuman savollar bilan ko'mib yuborar ekan:

- Gubernator bilan rafiqalarining kayflari qalay?
Bolalari sihat-salomatmi?

Shuningdek, chol sohib bilan uchrashishga zo'r
ishtiyoqmand ekanligini ham qayta-qayta izhor
etarkan. Ammo noyonjorlik babu bu dargohga qa-
dam qo'yguncha ne-ne gubernator va o'rinbosarlar
o'zgarishi mumkin ekanini qo'shnisi juda yaxshi
bilarkan, albatta.

Bir kuni ertalab Koylash babuni bir chetga chaqirib oldim-da:

– Tkaxurda, – dedim shivirlab, – kecha men gubernator o‘rinbosarining huzurida bo‘ldim. Tasodifan noyonjorlik babu haqida gap ochildi. Men sohibga, Koylash babu Kalkuttada, dedim. Shu vaqtgacha unikiga bormaganingiz uchun juda ham ranjib qoldi. So‘ng, bugun qiyom paytida o‘zim u kishini ko‘rgani boraman, deb aytdilar.

Boshqa biror kimsa haqida shunday gap bo‘lsa, chol ishonmay kulib qo‘ya qolardi. Bu gapimga tamom ishonib, terisiga sig‘may ketdi. Ham qumvondi, ham hayajonga tushdi – mo‘tabar mehmonni qayerga o‘tqizish kerak, unga qanday taom tayyorlash lozim, ne yo‘sinda tabriklash kerak? Axir Noyonjorning shuhrati shunga bog‘liq-da! Buning ustiga, Koylash ingliz tilini bilmasdi. Shunday ekan, u mehmon bilan qanday suhbat qiladi – masalaning mana shu jihati cholni hammadan ko‘p besaranjom etardi.

– Xafa bo‘lmang, – deb Koylash babuga tasall berdim. – U bilan birga tarjimon bo‘ladi. Gubernator o‘rinbosari uchrashuv chog‘ida sizdan boshqa odam bo‘lmasligini iltimos qildi.

Qiyomda, qo‘shnilarning aksariyati idoraga ketib, qolganlari eshikni berkitib uxlaydigan paytda Koylash babuning uyi oldiga ikki ot qo‘shilgan izvosh kelib to‘xtadi.

Yasangan xizmatkorlar gubernator o‘rinbosarining kelganidan xabar berdilar. Chol bobolar davridan qolgan liboslarni kiyib, mehmonni kutardi. Eski xizmatkori Goneshga o‘zining eng yaxshi kiyimlarini kiygizib oro bergandi. Mehmonning kelganini eshitgan hamon chol hansirab, ko‘zlariga

yosh olib yugurdi. To'xtovsiz ta'zim etib, qayta-qayta salom berib, mehmonni uyga olib kirdi. Inglizcha kiyingan, faraz etilgan gubernator o'rinbosari, mening do'stim; uning ketidan kirib keldi.

Uydagi kresloga qimmatbaho shol yopib qo'yilgan edi. Koylash mehmonni kresloga o'tqizib, unga qarata izzat-hurmat bilan nutq irod qildi. So'ngra aziz mehmonga oltin tovoqda qadimiy oltin tangalardan tizilgan marjon taqdim etdi. Shu paytda qo'lida gulob va gul bilan Gonesh paydo bo'ldi.

Koylash babu, men Noyonjordagi uyimda bo'lsam hurmatli mehmonni munosib kutib olardim, bu yerda, Kalkuttada begonaman; bu yerda suvdan chiqib qolgan baliqday ojizman, deb takrorlardi, xolos.

Mening oshnam silindrni olmay, jiddiy qiyofada kallasini qimirlatardi. Ingliz odatiga muvofiq, bosh kiyimini olib qo'yish lozim bo'lsa-da, tanilib qolish xavfi uni bosh kiyimda o'tirishga majbur etdi. Koylash babu va uning gerdaygan eski xizmatkoridan boshqa har kim mehmonni inglizcha kiyingan bengal yigiti ekanini darrov payqashi mumkin edi.

Oz daqiqali suhbatdan so'ng (mening oshnam suhbat davomida miq etmay, faqat bosh qimirlatib turdi) mehmon o'rnidan qo'zg'aldi. Ilgaritdan o'rgatib qo'yilgan yugurdaklar kreslodan sholni, oltin tovoq bilan oltin marjonni yig'ishtirib oldilar. Goneshning qo'lidan atir sepadigan kumush buyumni, gul yog'i solingan shishani ham yulqib olib, hasham bilan hammasini izvoshga olib chiqdilar. Koylash babu ularning yo'lini to'smadi, u gubernator o'rinbosarining odati shunaqa bo'lsa kerak, deb o'yladi chog'i.

Men qo'shni xonada yashirinib, tomosha qilarkanman, kulgidan yorilgudek bo'ldim. Ortiq jim

turishga toqat qilolmay, mehmon va mezbôn turgan uydan nariroqdagi xonaga chopib o'tdim. U yerda qotib-qotib kulardim, ammo to'satdan payqadimki, bu yerda yana kimdir bor ekan. Karavotda bir qiz yotib alam bilan ho'ngrardi. Mening qo'q-qisdan kirib kelishim va telbalarcha quvnoqligimni ko'rib qiz yotgan joyidan turdi. Qizning yosh to'la qora ko'zlari chaqnab turar, yig'idan qaltiragan ovozi esa momaqaldiroqday yangrardi.

– Mening bobom sizga nima yomonlik qildi? Nega siz uni bunday kalaka qilasiz? Bu yerga nega keldingiz? – dedi qiz va ortiq gapirolmadi, yuzini ro'moli bilan o'rab, yana ham qattiqroq ho'ngrab yubordi.

Mening kulgilarim qayoqqa ketdi! Hozirgacha hamma qilmishlarimni hazildan boshqa narsa emas deb o'ylardim. Hozir to'satdan ko'rdimki, ma'sum bir qalbga qattiq ozor beribman. Qanday qo'pollik, odobsizlik qilganim birdan ravshan bo'ldi-qoldi. Uyalib, ming pushaymon bo'lib, kaltak yegan itday xonadan chiqdim. Xo'sh, bu qariya menga nima gunoh qilgan edi? Axir u o'zining beozor g'ururi bilan hech qachon, hech kimning dilini og'ritmagan-ku! Mening manmanligim esa dilozorlikka aylandi.

Bu voqea mening ko'zimni ochib, boshqa narsalarga qarashimni o'zgartirdi. Hozirgacha men Koylash babuning nevarasi Kushumga hech qachon hech kim uylanmaydigan, behudaga xaridor kutib turgan bir buyum deb qarardim. Nazarimda, uni men sevmagach, istagan boshqa odam olib ketishi mumkinday tuyulardi. Biroq to'satdan bildimki, bu eski uyning bir burchida yashab turgan qizcha kattakon insoniy qalb egasi ekan.

Uning quvonchi va alami ham, g'azabi, marhamati ham, noma'lum o'tmishi va qorong'i kelajagi ham menga sirli tuyulib, ixtiyorsiz o'ziga torta boshladi. Nahotki shunday qalb egasining birovga yoqishi uchun pul va shahlo ko'z singari bezaklarga ehtiyoj bo'lsa?

Men tun bo'yi mijja qoqmay chiqdim. Ertasiga oftob chiqishi bilan kecha olib ketilgan narsalarni yig'ib, xuddi o'g'riday, yashirincha Koylash babuning hovlisiga kirdim. Hech kimga bildirmay, narsalarni cholning xizmatkoriga topshirib qo'ymoqchi edim.

Uni hech yerdan topolmadim, nima qilishimni bilmay to'xtab qoldim. Mana shu yerda chol bilan qizning qo'shni xonada gapirishib turganini eshitdim:

– Bobo, kecha gubernator o'rinbosari sizga nima dedi? – so'radi Kushum mayin tovush bilan.

Takabbur Koylash unga Noyonjorning qadimiy aslzodalari haqida go'yo gubernator o'rinbosaridan eshitgan gaplarni xayoliy ranglar bilan bo'yab, bo'rttirib gapira boshladi. Kushum cholning gaplariga zo'r e'tibor bilan quloq solardi.

Bu zaif qizning ona qalbi bilan bobosiga yoqimli yolg'onni ma'qullab, uning ko'nglini ko'tarishini ko'rib, ko'zlarimdan yosh tirqirab chiqdi.

Uzoq vaqt jim turdim. Nihoyat, chol o'z hikoyasini tugatib chiqib ketdi, shunda men qizga yaqinroq keldim. Unga hech narsa demay, Noyonjor aslzodalarning oilaviy yodgorlarini qizning ro'parasiga qo'yib chiqib ketdim.

Shu voqeagacha men chol bilan salom-alik qilmasdim, bu kun esa unga havasim kelib pronam qildim. Koylash babu mening bu kutilmagan ehti-

romimning sababini kecha gubernator o'rinbosarining tashrifidan deb o'yladi, albatta. Bu unga yoqardi, u Indraday viqor bilan menga sohib haqida so'zlab ketdi. Men uning so'zini bo'lmadim. Cholni har xil gaplar bilan rag'batlantirib turdim. Kechagi voqeani eshitgan qo'shnilar ham o'z navbatida Koylash babudan hikoyani boshdan batafsil so'zlab berishini so'ray boshladilar.

Nihoyat, hamma ketib bo'lgandan keyin men xijolatdan qizarib, cholning nevarasiga og'iz soldim. Men aytdimki, garchi bizning nasl-u nasabimiz noyonjorlik zodagonlarga baravar kelmasa ham, har holda...

Gapimni tamom qilishim bilan Koylash babu meni o'ziga yaqinroq tortib, kamoli quvonganidan xitob qildi:

– Men kambag'alman! Taqdir menga bunday baxt ato qilar deb o'ylamagan edim, do'stim. Mening Kushumim baxt tilab ko'p munojot qilardi, mana siz baxt olib kelibsiz! – cholning ko'zlaridan yosh oqib tushdi.

Bugun u o'z umrida birinchi marta ulug' ajdodlari oldidagi burchini unutib, kambag'alligiga iqror bo'ldi. Uning aytishicha, mening bu oilaga kirib kelishim noyonjorlik aslzodalarning shon-shuhratiga zarracha putur yetkazmas ekan.

Koylash babuning obro'sini tushirish uchun qilgan harakatlarimning oqibati shu bo'ldiki, u meni eng munosib kuyov deb sevib qoldi.

Jirakotlik Krishnogopal Shorkar zamindorlikni va oila boshlig'i vazifasini katta o'g'liga topshirib, o'zi Banorasga jo'nadi.

Viloyatning hamma kambag'allari shu munosabat bilan hasrat-nadomatga qoldilar. Bunday oliy-himmat va odil bir zotni bizning davrimizda topish qiyin.

Yangi zamindor – Krishnogopalning o'g'li Bipinbixari esa hozirgi zamon kishisi. U o'qimishli, ilmiy unvoni bor, soqol qo'ygan, ko'zoynak taqib yuradi. Boshqalarga qo'shilmaydi. Xulqi o'zgalarga ibrat bo'larlik – chekmaydi, qimor o'ynamaydi. Ko'rinishi yoqimtoy. Biroq juda qattiqqo'l. Eski xo'jayin ularga ancha mehribon edi. Yangisi esa vaqtida to'lanmagan bir paysadan ham kechmaydi. Buning ustiga, u to'lanmagan qarzga bir kun ham muhlat berishga rozi emas.

Bipinbixari xo'jalik ishlarida ko'pgina nuqsonlarini topdi. Otasi brahmanlarga yer berib, ulardan soliq olmabdi. Ko'p dehqonlar ijara haqini qisman berishibdi, xolos.

«Otam juda ko'ngilchan edi, – deb o'yladi Bipinbixari. – Undan nimani so'rasha beravergan. Men bunga chek qo'yaman. Birinchidan, – der edi u, – ishonch bilan, – yerdan kelgan daromad bilan yashab, hech ish qilmaydigan bu bekorchi xo'jalar kimga kerak? Ularga rahm qilish – yalqovlik va takaslanglarni rag'batlantirishdan boshqa narsa emas. Ikkinchidan, hozir ilgarigiga qaraganda hamma narsa qimmat, kun kechirish og'irroq,

odamshavanda kishilarga esa yanada kattaroq talablar qo'yilgan. Hozir o'z obro'yingni saqlash uchun uch-to'rt marta ortiqroq sarf qilishga to'g'ri keladi, pulni hovuchlab sochish, sarmoyani sovrish yaramaydi. Ilgari boy berilgan hamma narsani asta-sekin yig'ib olishga harakat qilish zarur. Bu mening burchim».

Bipin ikkilanmay o'z burchini ado etishga kirishdi. U ijarachilardan otasi hadya qilgan mol-mulkni ham tortib oldi, tez fursatda ularda deyarli hech narsa qolmadi.

Dehqonlar o'z og'ir ahvollaridan shikoyat qilib, birin-ketin Banorasga xat yubora boshladilar. Ba'zilar Krishnogopalning oyoqlariga yiqilib arzdod qilish uchun o'zlari Banorasga bordilar.

Sobiq xo'jayin, xo'jalikni bu tarzda boshqarish yaramaydi, deb o'g'liga xat yozdi. O'g'li bunga e'tiroz bildirdi. «Ilgari, – deb yozdi u otasiga, – daromad turli manbalardan kelgani uchun zamindorlar bilan ijarachilar bir-biriga yon berardilar. Yangi qonun bo'yicha esa zamindorga faqat soliq to'plash huquqi va uning yagona daromad manbayi bo'lgan ijara haqini to'la-to'kis yig'ib olish qolgan, xolos. Men bundan ortiq hech narsa talab qilmayman. Ijara haqidan o'zga hech qanday daromadimiz yo'q, agar biz xayr-saxovatga zeb bersak – xonavayron bo'lamiz. U holda mol-mulkimiz qo'ldan ketib, obro'yimiz yer bilan yakson bo'ladi».

Zamon ruhiga mos keladigan bu zayldagi jiddiy o'zgarishlar dastlab Krishnogopalni tashvishga solib qo'ydi. Ammo u, hozirgi zamonda qanday ish yuritishni bizdan ko'ra shu zamona yoshlari yaxshi biladi, ehtimol, ilgarigi ish uslubi hozirga to'g'ri kelmas, degan fikrga keldi. «Agar men uzoqdan tu-

rib har narsaga aralashaversam; – deb o'ylardi u, – o'g'lim: «Unday bo'lsa bu ishni o'zingiz qiling», deb qolishi mumkin. Men esa hozir bunday ishlar bilan shug'ullanishga qodir emasman».

Shu fikrga kelgach, chol qolgan umrini taot-ibodat bilan o'tkazishga qaror qildi.

II

Bu orada Bipinbixari ko'p odamlar bilan sudlashdi, da'voda ustun chiqib, hammasini o'z foydasiga hal qildi. Ijarachilarning aksariyati qo'rqib, bo'ysunishga majbur bo'ldi. Faqat bir kishi, Mirzo Birining o'g'li Ozimuddin Bishshashgina o'jarlik qilib, bo'ysunmay turib oldi.

Bipinbixarining hammadan ko'proq ana shunga g'azabi kelardi. Agar uning otasi biror brahmanni yer solig'idan ozod qilsa, bunisi bir nav, biroq bir musulmonning hech qancha soliq to'lamay, hosildor yerdan foydalanishiga sira tushunib bo'lmaydi.

Qishloq maktabida jamoat puliga o'qigan bu musulmon bolasi, aftidan, o'zini baxtiyor sanab, hech kim bilan hisoblashmay qo'yibdi.

Bishshash oilasi ko'pdan buyon eski xo'jayinning iltifotidan foydalanib kelardi. Buni Bipin sobiq xizmatchilaridan bilib oldi. Lekin ular ham buning sababini bilishmasdi.

Ehtimol, beva kampirning yig'lab-siqtashlarini ko'rib qari xo'jayinning rahmi kelgandir. Biroq bunday imtiyoz berish Bipinga sira ham ma'qul ko'rinmadi. Chunki Bipin ularning o'tmishda kambag'al va muhtojlikda yashaganlarini ko'rmagan, u faqat bu oilaning farovonligini-yu, sababi noma'lum g'ururini ko'rgan, xolos. Unga musulmonlar rahm-

dil otasini vijdotsizlarcha aldab, mol-u mulkining bir qismini o'g'irlaganday tuyulardi.

Biroq Ozimuddin ham bo'sh kelmaydigan yigit edi.

– Men o'lishga roziman, – dedi u, – lekin o'z huquqimdan zarracha chekinmayman!

U bilan Bipin orasida qattiq kurash boshlandi. Ozimuddinning onasi, zamindor bilan olishib yurma, deb nasihat qilardi.

– O'shaning iltifoti bilan biz ko'pdan beri yaxshi yashab keldik, – derdi u, – bizning vazifamiz itoatkorlik. Unga biroz yon bera qol, bolam.

– Ona, siz hech narsani tushunmaysiz, – deb e'tiroz qildi o'g'li.

Hamma da'volar uning zarariga hal bo'ldi, biroq bu mag'lubiyat uning qaysarligini oshirdi, xolos. Ozimuddin o'z mol-mulkini saqlab qolish uchun hamma choralarni ko'rdi.

Onasi Mirzo bibi bir kuni meva-cheva, sovg'a-salom olib, yashirin ravishda Bipin babu huzuriga keldi.

Kampir Bipinga ma'yus nazar soldi-da, yengiga astagina qo'l tegizib, iltijo etdi:

– Bipin babu, siz bizning otamizsiz, Alloh Taolo sizni hargiz kam qilmasin. Ozimni halok qilmang. Bu ish sizga munosib emas. Men o'g'limning taqdirini sizga topshiraman. Unga halises kirmagan, yordamga muhtoj, akalik qiling. Shuncha katta davlatingizning bit zarrasiga egalik qilgani xafa bo'lishingizga arzimaydi.

Bu kampir Bipinning oilasiga suqilib kirishga urinayotganday tuyuldi. Bu yuzsizlarcha harakat uning g'azabini yanada oshirdi.

– Sen xotin kishisan, hech narsani tushunmaysan, – dedi Bipin, – agar biror narsa haqida

so'zlashish lozim bo'lsa, mening oldimga o'g'lingni yubor.

Shunday qilib Mirzo bibi o'g'lidan ham, begona kishidan ham bir xil gap eshitdi: «Sen hech narsani tushunmaysan». Endi uning ko'z yoshlarini artib, tangrining nomini takrorlab, uyga qaytishdan o'zga chorasi qolmagan edi.

III

Ish jinoiy suddan okrug sudiga, undan oliy sudga o'tdi. Sudlashish bir yarim yil davom etdi. Nihojat, Ozimuddin quloqlarigacha qarzga botgach, shikoyatlar sudi ishni qisman uning foydasiga hal qildi.

Biroq u endigina yo'lbars – zamindor changalidan xalos bo'lganda, unga timsohlar – puldorlar hujum boshladi, ya'ni payt poylab turgan sudxo'rlar vek-sellarini pesh qilib, pul talab qildilar.

Qarzlarni to'lashga qodir bo'lmagan Ozimuddin-ning mol-mulkini kimoshdi savdosida sotish bozor kuni – dushanbaga tayinlandi.

Bozor daryo sohilida edi. Yomg'irlar mavsumi bo'lgani uchun daryo lim-lim to'lib oqardi. Savdogarlar hamma joyda – qirg'oqda, suvda, qayiqda savdo qilardilar. Hamma yoqni shovqin-suron tutgandi. Dehqonlar bu oyda bozorga juda ko'p choranj yong'og'i va baliq keltirgan edilar.

Havoni bulut qoplagan, savdogarlar yomg'irdan qo'rqib, bambuk yog'ochlaridan ayvonchalar yasab olishgan.

Ozimuddin ham oziq-ovqat olish uchun bozorga keldi. Ammo bir paysa ham puli yo'q edi, bugun hech kim unga qarzga mol bermadi. U bolta bilan

mis tovoq olib kelgan, ularni garovga qo'yib, biroz pul olmoqchi edi.

Bipin babu kechki paytda sayr-tomoshaga chiqdi. Bir necha muhofizlar kaltak ushlab, uni qo'riqlab borardilar. Olomonning g'ala-g'ovuri zamindorning diqqatini jalb etdi. U bozor darvozasi oldida to'xtab, qorovuldan, ishlaring qalay, deb surishtirdi.

O'z dushmanini ko'rgan Ozimuddin bolta ko'tarib Bipinga tashlandi. Uni shu ondayoq qurolsizlantirib, politsiyaga topshirdilar. Bozorda esa savdo-sotiq davom etardi.

Bipin babu bu hodisadan quvonmadi deb aytish mumkin emas. Ta'qib ostida qolgan odam ta'qidchiga qo'l ko'tardi. Axloq va odobga zid bo'lgan bu xatti-harakat uchun jazo berilishi kerak. Endi u ablah o'z qilmishiga yarasha jazosini tortadi.

Bipinning ichkari hovlisidagi xotin-xalajning qahr-g'azabi cheksiz edi.

— Bu haromzodaning qilmishiga qarang-a, — deyishardi ular. Ayollar ham endi Ozimuddin xo'p jazosini tortadi-ku, deb o'zlariga tasalli berardilar.

Tul xotinning huvillab qolgan uyi timqorong'i edi. Uning yemoqqa hech narsasi yo'q. O'g'lining qamalishi uning uchun dunyodagi eng mudhish hodisa edi. Boshqalar bu hodisani allaqachon unutib, birov ovqat yer, birov uxlar, birov dam olar edi. Butun olamda uning o'g'lini himoya qiladigan biror kimsa yo'q edi.

Ozib-to'zigan kampir qorong'i kulbada tanho o'tirar, umidsizlikka tushganidan dodini kimga aytishni bilmasdi.

IV

Bir necha kun o'tdi. Nihoyat, sud muovini ish ko'riladigan kunni tayinladi. Bipin guvohlik berishi lozim edi. Ilgari zamindorlar hech qachon guvohlik bermaganlar. Ammo Bipin guvoh tariqasida so'roq berishga rozi bo'ldi.

Sud bo'ladigan kun Bipin taxtiravonga tushib yetib keldi. Boshida salla, ko'krak cho'ntagida uzun zanjirli soat.

Sud raisi unga alohida hurmat ko'rsatib, o'z yoniga o'tqizdi. Sud binosi odamga to'la edi: ko'pdan buyon bunaqa dabdabali sud bo'lmagan.

Sud boshlanish oldida himoyachilaridan biri kelib Bipin babuning qulog'iga nimanidir shivirladi. Tashvishga tushgan Bipin: «Men hozir kelaman», degan cha ko'chaga chiqib ketdi.

Banan daraxti soyasida yalangoyoq va yarim yalang'och qari otasi kutib turgan edi. U qo'lida tasbeh ushlab, tangri nomini takrorlar, ozib ketgan badanidan nur chiqib turganday tuyular, nuroniy yuzlarida osoyishtalik, oliyjanoblik barq urardi.

Toza kiyimlar kiygan Bipin unga zo'rg'a egilib ta'zim qildi. Uning sallasi burni ustiga kelib, soati cho'ntagidan tushdi. U darhol o'zini tartibga solib, otasidan shu yerdagi advokatlar xonasiga kirishni so'radi.

Krishnogopal ko'nmay:

– Men o'z burchimni shu yerda ado etaman, – dedi.

Bipinning xizmatchilari to'planganlarni nari surdilar.

– Ozimuddin ozod etilib, undan tortib olingan hamma narsalar qaytarib berilishi lozim, – dedi Krishnogopal.

Bipin hayratda qoldi:

– Siz shuni deb Banorasdan atay keldingizmi? Nega siz ular uchun bunchalik tashvish qilasiz? – deb so‘radi.

– O‘g‘lim, bu surishtirishingdan nima foyda chiqadi? – savolga savol bilan javob berdi chol.

Bipin mag‘lubiyatni bo‘yniga olmadi.

– Ota, men qancha-qancha noloyiq kishilarni olgan narsalarini qaytarishga majbur qildim, siz ularga aralashmadingiz. Nega bu musulmon bo‘lasiga bunchalar g‘amxo‘rlik qilasiz? Endi bu ishning vaqti o‘tdi. Agar Ozimuddin ozod etilib, hamma narsalarni qaytarib olsa, odamlar nima deydi?

Krishnogopal biroz jim qoldi. So‘ngra qaltirab turgan panjalari bilan tez-tez tasbeh o‘girib turib, mayin ovoz bilan gapirdi.

– Agar lozim bo‘lsa, men el oldida hammasini ochiq aytaman. Ozimuddin sening ukang, mening o‘g‘lim.

– Musulmon-a?

– Shunday, o‘g‘lim.

Bipin anchagacha o‘ziga kelolmadi. Nihoyat, tilga kirib:

– Bu haqda keyin gaplasharmiz, hozircha marhamat qilib mana bu xonaga kirib turing, – dedi u.

– Yo‘q, – dedi Krishnogopal, – men hozir qaytib ketaman. Ammo sen o‘z burchingni bajarasan, deb umid qilaman.

U o‘g‘lining haqiga duoyi xayr qilib, butun vujudi qaltiragan holda ko‘z yoshlarini arang tutib, yo‘lga tushdi.

Bipin nima qilishini, sudga nima deyishini bilmay qoldi. «Taqvodor odamlarning holi mana shu da, – o‘yladi u. – Bular hammasi diniy rukunlarga

e'tiborsizlik oqibati». O'ylab-o'ylab zamindor, fe'l-u atvorda ham, bilimdonlikda ham otamdan yuqoriman, degan qarorga keldi.

U sud binosiga qaytib, oriqlab majoli ketgan, ranglari bo'zday oqargan, ko'zlari yonib turgan Ozimni ko'rdi. U yirtiq va iflos kiyimda, qurolli soqchilar orasida turardi. Mana shu – uning ukasi!

Sudyaning muovini Bipinning do'sti edi. Dab-dabali sud to'xtatildi. Ozinga hamma narsalari qaytarib berildi. Ishning bu zaylda tugaganidan hamma hayratda edi. Hech kim hech narsa tushunolmay qoldi.

Krishnogopalning qisqa muddatli kelib-ketishi haqidagi xabar tezda hamma yoqqa tarqaldi. G'iybatchilarning labi-labiga tegmay bobillab ketdi.

Qilni qirqqa yoradigan advokatlar buning tagiga yetishdi. Bu ish bilan advokat Ramtaron, ko'proq qiziqqan edi. U Krishnogopal hisobiga o'qigan bo'lib, bu ishdan gumondor edi. «Agar shu tariqa sinchiklab tekshirilsa, har bir avliyoning oliyjanoblighi zamirida bir sir borligi aniqlanadi. Mayli, o'sha avliyolar xohlagancha tasbeh o'gira bersinlar, baribir ular ham mendek ablah odamlar. Farq shundaki, avliyolar – riyokor, menga o'xshaganlar – ochiqchasiga ish ko'radi», – deb o'yladi u.

Krishnogopalning hammaga ayon oliyjanoblighi – riyokorlik degan xulosaga kelib, Ramtaron qiyin bir muammoni yechganday bo'ldi.

Bu xulosa qaysi mantiqqa to'g'ri keladi, bilmayman, har holda Ramtaron o'ziga malol kelib yurgan minnatdorlik yukini bir daraja yengillashtirdi. U xotirjam bo'lib qoldi.

TA'TIL

Qishloq bolalarining jo'raboshisi Fatik Chokrobortining kallasiga yangi fikr keldi. U daryo qirg'og'ida yotgan yo'g'on xodani kema langariga aylantirmoqchi bo'ldi. Fatik, bu ishda hamma qatnashishi kerak, degan qarorga keldi. Bu ishning qanchadan-qancha taajjub, gap-so'z va noroziliklarga sabab bo'lishini o'ylab, hamma bolalar shu taklifga xursandchilik bilan rozi bo'ldilar.

Hammalari yeng shimarib, g'ayrat bilan ish boshlaymiz deb turganlarida birdan Fatikning ukasi Makxonlal xodaning ustiga o'tirib oldi. Bolalar o'z mehnatlariga bunchalik beparvolikni ko'rib, dastlab gangib qoldilar. So'ng bittasi astagina kelib Makxonlalni turtib yubordi. Biroq bu chora hech kor qilmadi. Bola, hamma o'yinlarning bir chaqa degandek bemalol xayol surib o'tiraverdi.

Jahli chiqqan Fatik ukasiga qarab:

– Menga qara, urib abjag'ingni chiqaraman! Tur o'rningdan! – deb baqirdi.

Ammo Makxonlal bir qimirlab qo'ydi-yu, yana ham o'rnashibroq o'tirib oldi.

Albatta, bunday holda boshqalar oldida obro'ni saqlash uchun gapga kirmas ukaning quloq-chakkasiga tushirishi lozim edi, biroq Fatik bunga jur'at etolmadi. Fatik Makxonlalning adabini berish unga hech gap emas-u, lekin undan qiziqroq o'yin o'ylab topgani uchun bu ishdan tiyilib turganday ko'rinardi. U bolalarga xodani ukasi bilan birga yumalatib yuborishni taklif qildi.

Makxonlal, mayli, juda qiziq bo'ladi, dedi-yu, bu qaltis o'yinning oqibati naqadar xavfli ekani na uning, na boshqalarning xayoliga keldi.

Bolalar: «Ha, qani! Ha, qani!» – deb xodani qimir-lata boshladilar.

Xoda sal aylanishi bilan Makxonlal ag'darilib tushdi. Bu bolalarga kutganlaridan ham ortiqroq ta'sir qilib, kula-kula ichaklari uzilayozdi. Lekin boshqalar kulsa ham, Fatik biroz esankiradi. Makxon sakrab o'rnidan turdi-da, akasiga tashlanib, uni savalay boshladi. So'ng hamma yog'i timdalangan holda yig'lab uyga jo'nadi. Shu bilan o'yin tamom bo'ldi.

Fatik bo'lsa bir ko'katni yulib, yarim cho'kkan qayiqning uchiga chiqib o'tirdi-da, indamay ko'kat poyasini shima boshladi.

Shu paytda qirg'oqqa bir qayiq kelib to'xtadi. Undan o'rta yoshli, sochlari oq, murtlari qora bir janob chiqib keldi.

– Chokrobortining uyi qayerda? – deb so'radi u Fatikdan.

Bola poya shimib turib:

– Ana u yerda, – deb javob berdi.

Biroq u qaysi tomonga ishora qilganini bilish qiyin edi.

Notanish janob savolini takrorladi:

– Qayerda?

Bu gal Fatik yana poya shimishni davom ettirib:

– Bilmayman, – deb javob berdi.

Shundan so'ng u janob boshqa kishidan so'rab olib, Chokrobortining uyiga qarab ketdi. Shu orada uydan Bagxa Bagdi kelib:

– Fatik, yur, seni onam chaqiryapti, – dedi.

– Bormayman!

Bagxa uni zo'rlik bilan qo'lida ko'tarib olib ketdi. Fatik esa jon-jahdi bilan pitirlar, tipirchilar edi. Onasi uni ko'rgan hamon jahl bilan o'shqirdi.

– Sen Makxonni yana urdingmi?

– Men urganim yo‘q! – dedi bola.

– Yolg‘on gapiryapsan!

– Hech urganim yo‘q, ishonmasangiz Makxon-dan so‘rang.

Ammo Makxon o‘z shikoyatini takrorladi. Fatik chidolmadi. Yugurib ukasining oldiga bordi-da:

– Yolg‘on gapirma! Yolg‘on gapirma! – deb qu-loq-chakkasiga qarsillatib shapaloq tortib yubordi.

Onasi Makxonning tarafini olib, Fatikning yelkasiga bir necha marta qattiq musht tushirdi. Shundan so‘ng bola onasini itarib yubordi. Bu hol-ni ko‘rib ona:

– Hali sen menga qo‘l ko‘tarmoqchi bo‘ldingmi? – deb qichqirdi.

Xuddi shu paytda:

– Nima gap? – deb xonaga haligi qora murtli no-tanish janob kirib keldi.

Fatikning onasi hayrat va quvonchdan terisiga sig‘may:

– Voy, bu akam-ku! Aka, siz qachon keldingiz? – deb mehmonga ta‘zim qildi.

Akasi g‘arbga ishlashga ketganiga bir necha yil bo‘lgan edi. Bu orada Fatikning onasi ikki o‘g‘il ko‘rdi, eri o‘ldi, lekin akasi hanuz kelmagan edi. Bir necha yillik judolikdan so‘ng akasi vataniga qa-ytib, singlisi bilan ko‘rishgani kelibdi.

Bir necha kun o‘yin-kulgi bilan o‘tdi. Ketishi yaqinlashganda Bishonbxor singlisidan bolalar-ning o‘qishlari haqida surishtirib qoldi. Singlisi, Fatik o‘jar, injiq, darslarga e‘tiborsiz, Makxon esa, mo‘min-qobil bola, deb maqtadi.

– Fatik meni jondan bezor qildi, – deb qo‘shib qo‘ydi u.

Bishonbxor Fatikni olib ketib, Kalkuttada tarbiyalash niyatida ekanini aytdi. Tul xotin darrov rozi bo'la qoldi.

– Tog'ang bilan Kalkuttaga borishni xohlaysanmi? – deb so'radilar Fatikdan.

Bola xursandligidan irg'ishlab:

– Xohlayman! – deb qichqirib yubordi.

Onasi, Fatik Makxonni suvga itarib yuboradi; boshini yoradi yoxud shunga o'xshash biror kor-hol qilib qo'yadi, deb mudom qo'rqib yurgani sabab undan qutulganiga sevinib turgan bo'lsa-da, o'g'lining ketishga tayyorligini ko'rib, ko'ngli buzildi.

Fatik esa:

– Qachon ketamiz, tog'a, – deb so'ragani so'ragan edi. U tun bo'yi Kalkuttani o'ylab, mijja qoqmay chiqdi.

Ketadigan kuni Fatik muruvvat ko'rsatib qarvog'i bilan varragini ukasiga hadya qildi, hadya qilganda ham qaytib olmaslik, o'zidan so'ng meros tariqasida bola-chaqasiga qoldiris! sharti bilan hadya qildi.

Kalkuttaga kelgach, eng avval tog'asining xotini bilan so'zlashdi. Tog'asining xotini oilada ortiqcha bir nonxo'rning paydo bo'lishidan quvondi deb aytish mumkin emas edi. Uning o'zida uch o'g'il bo'lib, oilada hamma narsani o'zicha tartibga solgan, o'n uch yashar tarbiyasiz qishloqi bolaning paydo bo'lishi bu tartibni buzishi mumkin. Bishonbxor shuncha yoshga kirsam ham, sira aqli kirmadi!

Darhaqiqat, dunyoda o'n uch yashar boladan shum narsa bo'ladimi?! Uni na go'dak deb bo'ladi, na kattalar qatoriga qo'shib. U mehr uyg'otmagandek baxtga ham loyiq emas. Agar u go'daklardek

bo'lar-bo'lmasni gapiraversa – demak, ahmoq: bordi-yu, kattalardek gapirishga urinsa, uyatsiz, mahmadona. Bo'yi cho'zilib kiyimi tor kelib qolsa, u hammaga beor, xunuk ko'rinib qoladi. O'n uch yoshda bolalik latofati va mayin ovoz yo'qoladi, odamlar buni ham bolaning gunohi deb biladilar. Bolalikda ko'p xatolar kechiriladi, ammo o'n uch yashar o'smirning tabiiy xulqi – kechirilmas gunoh sanaladi. Bunday bola hayotda o'rni yo'qligini o'zi ham sezib, o'z yurish-turishidan nomus qiladi, shuning uchun o'zini chetga olib yurishga urinadi. Xuddi mana shu yoshda bola shirin so'zning gadosi bo'ladi. Agar bu yoshda biror kishi bolaga yaxshi muomalada bo'lsa, bola yaxshilik qilgan odamdan hayotini ham ayamaydi. Lekin o'n uch yashar bolani hech kim sevmaydi, chunki bunday qilganda, bola taltayib ketadi, deydilar. Shuning uchun o'n uch yashar bola egasiz itdek yakkalanib qoladi.

Tabiiy, bu yoshda bola onasi bilan bo'lgani ma'qul, begona uy uning uchun do'zax. E'tiborsizlik va mensimaslik har qadamda uning yuragiga jarohat soladi. O'n uch yashar o'smir bu yoshda xotin zotini tutqich bermas samoviy bir mavjudot deb o'ylay boshlaydi. Binobarin, uning nafrati bolaga alam qiladi.

Tog'asining xotiniga yoqmaganini o'ylaganda Fatikning yurak bag'ri ezilardi. Uning uchun tog'asining xotiniga yoqmaganini eslashdan ko'ra qattiq azob yo'q. Tog'asining xotini uni biror ishga buyurganda, u g'ayrat bilan keragidan ortiqroq qilib o'tar, kelinoyisi esa uning g'ayratini sindirish uchun:

– Bas, bas... senga bir ish buyurib bo'lmaydi!
 Bor, yo o'qi yoxud o'z ishingni qil, – der edi.

Kelinoyisining uning ma'naviy kamoloti to'g'risidagi g'amxo'rliги shunday kezlarda haddan tashqari adolatsizlik bo'lib tuyular edi.

Tog'asining uyidagi hayot quvonchsiz, Fatik o'z hasratini kimga aytishni bilmas edi. Chor devor orasida qamalgan bola o'z qishlog'i haqidagi xotiralar bilan yashardi.

U uzun ipli varrakni uchirib, chopib yurgan maysazorlarni, o'zi to'qigan she'rlarni o'qib kezgan daryo qirg'oqlarini, istagan vaqtda cho'milish, suzish mumkin bo'lgan tezoqar soy to'lqinlarini, o'rtoqlarini, o'z sho'xliklarini, erkin hayotini, ayniqsa, adolatsiz va badjahl onasini eslab, alamdand yuragi siqilardi.

Qandaydir tabiiy mehr, aytilmagan hasrat – oldida yaqin kishisi bo'lmagani uchun – bu uyatchan, beso'naqay, ko'rimsiz bolani «ona, ona!» deb nola qilishga majbur etardi. Qosh qorayganda onasini yo'qotgan buzoq xuddi shunday ma'raydi.

Maktabda Fatikdan ko'ra noshud, e'tiborsiz bola yo'q edi. Agar muallim undan savol so'rasa, u og'zini ochib qarab turar, agar unga qattiq gapirishsa, yuk ko'tarib turgandek xomush qolar; tanaffus chog'larida bolalar o'ynagani chopishsa, u deraza oldida jimgina turib, uzoqdagi uylarning tomiga tikilar; agar bu tomlarda bolalar paydo bo'lib, oftoabda o'ynashsa, Fatikning yuragi hovliqib ketar edi.

Bir kuni Fatik jur'at etib:

– Tog'a, men qachon oyimning oldilariga boraman? – deb so'radi.

– Maktabda ta'til boshlanganda, – deb javob berdi tog'asi. Ta'til esa kartik oyida boshlanadi, uni hali uzoq kutishga to'g'ri keladi.

Kunlardan bir kun Fatik darslik kitobini yo'qotib qo'ydi. U ilgari ham darsini yaxshi tayyorlamasdi, kitob yo'qolgandan so'ng esa darsga butunlay qaramay qo'ydi.

Muallim uni har kuni tergar, urishardi. Undan hatto tog'avachchalari ham or qilar edilar. Muallim Fatikni urganda yo so'kkanda tog'avachchalari hammadan ko'proq masxaralab kulishar edi. Bunda xo'rlikka chidolmay Fatik bir kuni kelinoyisiga:

– Men kitobimni yo'qotdim, – deb gunohkorona arz qildi.

Kelinoyisi g'azabdan lablarini qisib:

– Juda soz! Lekin men senga oyiga besh marta kitob olib berolmayman! – deb javob berdi.

Fatik «g'ing» demay ketdi. Boshqalar hisobiga yashayotganini o'ylab, yuragida onasidan juda xafa bo'ldi. Kambag'alligi unga endi ta'sir qilgan edi.

O'sha kuni maktabdan kelganda Fatikning boshi og'rib, badani uvusha boshladi. Bola o'zini bezgak tutayotganini, agar kasal bo'lib yotib qolsa, kelinoyisini ancha besaranjom qilib qo'yishini bilardi. U o'z kasalining kelinoyisiga qanchalik malol kelishini aniq tasavvur etardi. Bu qiziq tabiatli, tentak bola, yotib qolsam menga onam emas, begonalar qaraydimi, degan andisha bilan kasalini hech kimga aytmadi.

Ertasiga saharda Fatik g'oyib bo'ldi. Uni qidirib hamma qo'shnilarnikiga kirib chiqdilar, lekin bola topilmadi. Kechqurun sel quya boshladi. Bolani izlaganlar bekor ivib uyga qaytishdi. Oxiri Bishonbxor politsiyaga xabar qildi.

Ertasiga kechki paytda eshik oldiga ekipaj kelib to'xtadi. Yomg'ir to'xtovsiz quyay, ko'chalar tizza bo'yi suv edi. Ikki politsiyachi Fatikni qo'ltig'idan

ushlab kelib, Bishonbxorga topshirdi. Fatik boshdan-oyoq jiqqa ho'l, hamma yog'i loy, iflos. Yuzko'zlari yonar, uni bezgak tutgan edi. Bishonbxor uni ohista ko'tarib ichkariga kirdi.

Xotini Fatikni ko'rib:

– Birovning bolasiga muncha kuyishning nima hojati bor! Uyiga yuborsangiz bo'lmaydimi? – deb baqirdi. Bu kungi tashvishni ko'rib, uning ishtahasi ham bo'g'ilgan, o'z bolalarini ham jerkib tashlagan edi.

– Men onamning oldiga ketayotgan edim, nega meni qaytardingiz? – deb yig'ladi Fatik. Bolaning ahvoli og'irlashdi. Kechasi alahsirab chiqdi. Ertasiga Bishonbxor doktor chaqirdi.

Fatik isitmadan yonib turgan ko'zlarini ochib shiftga qaradi-da:

– Tog'a, ta'til boshlandimi? – deb so'radi. Bishonbxor ko'z yoshlarini dastro'moli bilan artib uning qizib ketgan ozg'in qo'llarini ushlab yoniga o'tirdi. Fatik yana:

– Oyijon, meni urmang! Rost aytyapman, hech gunohim yo'q, – deb alahsirab boshladi.

Ertasiga Fatik andak hushiga kelib, birovni qidirganday atrofga ko'z yugurtirdi. So'ng noumid bo'lib, devorga qarab yotdi. Bishonbxor bolaning ruhiy holatini payqab egilib uning qulog'iga:

– Fatik, onangga odam yubordim, – deb shivirladi.

Ertasiga doktor bolaning ahvoli juda og'irlashganini xabar qildi. Bishonbxor yarim qorong'i uyda, bemor bolaning yonida o'tirib uning onasini sabrsizlik bilan kutardi.

– Chap tomonga tashla! Yo'q, bunday emas! Yana chapga! – Fatik alahsirab, matroslarga taqlid qilib qichqirardi. Kalkuttaga kelishda u tog'asi bi-

lan paroxodda ham ancha yoʻl yurgan edi, matroslar shu zaylda qichqirishib, dengiz chuqurligini oʻlchardilar. Fatik alahsirab ularga taqlid etar, lekin u hozir suzayotgan bepoyon dengizda uning arqoni hech qachon suv tagiga yetmasdi.

Shu paytda Fatikning onasi faryod qilib, uyga chopgancha kirib keldi. Bishonbxor uni arang yupatdi.

– Fatik, chirogʻim, qarogʻim, – deb chaqirardi shoʻrlik ona.

– Nima? – dedi Fatik.

– O, Fatik, chirogʻim!

Bola ohista oʻgirilib, oldidagi odamlarni payqamay sekin gapirdi:

– Oyi, hozir mening taʼtilim boshlanadi, men uyga boraman, oyi!

POCHTA MUDIRI

Ulapur qishlogʻida pochta mudiri edi. Uning ish faoliyati shundan boshlangan. Qishloq juda kichik boʻlsa ham, uning yaqinida boʻyoq fabrikasi boʻlib, shu fabrika xoʻjayinining talabiga muvofiq, bu yerda pochtaxona ochilgandi.

Asli kalkuttalik boʻlgan pochta mudiri bu xilvat qishloqda oʻzini suvsiz qolgan baliqday his etardi. Uning idorasi butalar gʻovlab oʻsgan koʻl boʻyida, poxol bilan yopilgan qorongʻi hujrada joylashgan edi. Fabrika ishchilarining boʻsh vaqti boʻlmagani, buning ustiga ular bamaʼni odamga munosib ulfat boʻlolmaganlari sabab pochta mudiri yolgʻiz yashardi. Kalkuttalik yigitimiz odamga darrov el boʻlib, doʻstona suhbat boshlashga uquvsiz edi. Begonalar suhbatida goh dimogʻdor, goh tortinchoq.

Shunday qilib, pochta mudirining na oshnasi, na do'sti bor, buning ustiga, ishi ham juda kam edi.

Ba'zan u she'ryozishga ham urinib ko'rar, she'rlarida, agar odam kun bo'yi yaproqlarning shitirlashini tinglab, osmondagi bulutlarga qarab yursa, baxtli bo'ladi, degan fikrni bayon qilishga intilar edi. Ammo arab afsonalaridagi devlardan birontasi yer yuzidagi hamma o'simlik va daraxtlarni bir kechada keng tosh ko'chaga, qorday oppoq bulutlarni to'sadigan baland g'ishtin imoratlarga aylantirsa bormi, o'shanda bu sho'rlik pochta mudirining naqadar quvoni-shini xudoning o'zi bilardi.

Pochta mudiri oz maosh olardi. Binobarin, ovqatni ham o'zi pishirar va uning xizmatini qilib yuradigan shu qishloqlik yetimcha qiz bilan baham ko'rardi. Qizchaning oti Roton bo'lib, o'n ikki-o'n uch yoshga borib qolgan bo'lsa ham, uni erga berish haqida o'ylaydigan kishisi yo'q edi.

Kechqurun molxonalar ustida bug' ko'tarilib, o't-o'lan ichida chigirtkalar chirillaganda, uzoq qishloqlardan kelgan mast-alast vishnuparastlar do'mbira chalib, bor tovushlari bilan ashula aytganda, yaproqlarning shitirlashi haqida xayol surib o'tirgan tanho shoirning eti jimirlab, hujraning burchagidagi xira chiroqni yoqardi-da:

– Roton! – deb chaqirardi.

Qiz uning chaqirishini poylab eshik orqasida o'tirardi-yu, ammo ovozini eshitganda xonaga darrov kirib bormasdi.

– Siz meni chaqirdingizmi, babu? – deb so'rardi u.

– Nima qilyapsan?

– O'choqqa o't yoqmoqchi edim.

– O'tni keyin yoqarsan, hozir trubkamni tutatib ber-chi, – derdi pochta mudiri.

Qiz uning oldiga yugurib borardi-da, lunjini shishirib, trubkasini puflay boshlardi.

– Menga qara, Roton, – derdi pochta mudiri uning qo‘lidan trubkani ola turib, – onang esingda bormi?

Bu xususda tinmay gapirish mumkin edi. Qizcha ba‘zi narsalarni eslar, ba‘zilarini unutgandi. Otasi qizni onasidan ko‘ra ko‘proq sevardi, qiz buni bilardi, ammo otasini yaxshi eslolmaydi. Otasi ishdan kech qaytardi. Shunday oqshomlarning ba‘zilarigina qiz xotirasida naqshlanib qolgan. Bunday suhbatlar chog‘ida Roton yerda, pochta mudirining oyog‘i uchida o‘tirib olardi. Havo aynigan bir kuni u kichik ukasi bilan ko‘prik chekkasida o‘tirib baliq ovlaganlarini eslaydi. Qarmoqlari ham daraxtdan sindirib olingan bir gavron edi. Shunga o‘xshash mayda-chuyda hodisalar qizning xotirasida hayotidagi og‘ir damlardan ko‘ra ravshanroq iz qoldirgandi. Bu orada qorong‘i tushib, pochta mudiri ovqat pishirishga erinardi. Shunda Roton darrov o‘rnidan turib o‘choqqa o‘t yoqar, bir nechta chavati pishirar, nonushtadan ortgan sous bilan chavati ikkalasiga yetib ortardi.

Ba‘zi oqshomlari esa pochta mudiri kulbasining bir burchida o‘tirib uyi, kichik ukasi, onasi va opasini o‘ylar, musofirchilikda ham ularning holi ne kechdi ekan, deb tashvish tortardi. Bu o‘ylar uning xayolidan sira nari ketmasdi, ammo fabrikada dardlashadigan biror odam bo‘lmaganidan o‘ylab-netib turmay, o‘z hasratini hech narsaga tushunmaydigan yosh qizchaga aytardi, qizcha bora-bora uning qarindoshlarini, xuddi o‘zining eski tanishiday, ona, opa, aka deb ataydigan bo‘lib qoldi.

Dam olish kuni edi. Bulutlar tarqalib, havo ochildi. Mayin, iliq shabada esdi; quyosh issig‘ida

nam maysa va o'simliklarning xushbo'y hidi anqib, charchagan yerning haroratli nafasi badanni kuydirganday bo'lardi. Qandaydir xiraroq bir qush ertadan kechgacha bir xil g'amgin ovoz bilan sayrab, olamdan hasrat qilardi. Bugun pochta mudiri bo'sh bo'lgani uchun yomg'irda toza yaproqlarning shitirlashiga, seldan yengilib, oftob nuridan arg'uvon tusga kirgan bulut parchalariga mahliyo bo'lib boqqancha o'ylardi:

«Qani endi shunday paytda yonimda bir yaqinim, haddim siqqan sevgili zot bo'lsa-yu, men uni bag'ringa bosolsam...» Yigitning nazarida tinmagur qushlar ham shu haqda sayraganday, daraxt yaproqlari ham bu kimsasiz salqin choshgohda faqat shu hasratda shivirlashayotganday tuyulardi. Bunday bo'sh kunda, bugungiday jazirama sas-sadosiz choshgohda, kichkina qishloqda, ozgina maosh oladigan pochta mudirining boshida bu xil fikrlar paydo bo'ladi, deb kim ham o'ylaydi deysiz?

U og'ir so'lish olib:

– Roton! – deb chaqirdi.

Qizcha bir daraxt tagida g'o'r meva yeb yotardi. Ovozni eshitib, chopganicha kulba eshigiga bordi va hansirab turib:

– Aka, chaqirdingizmi? – deb so'radi.

– Seni biroz o'qishga o'rgatmoqchi edim, – dedi pochta mudiri. U kun bo'yi qizga alifbe o'rgatdi. Bir necha kundan so'ng qizcha harflarni qo'shib o'qiydigan bo'lib qoldi.

Srabon oyida yomg'ir sira tinmaydiganday tuyuldi. Ariqlar, chuqurlar to'lib hamma yoqqa suv toshdi. Kecha-kunduz baqalar sayrardi. Qishloq yo'lidan yurish amrimahol bo'lib qoldi, bozorga qayiqda borishga to'g'ri keldi.

Shunday yomg'irli kunlarning birida ertalabdan beri Roton pochta mudirining chaqirishini kutib eshik orqasida uzoq turib qoldi. Biroq ilgorigidek tanish ovoz eshitilmagach, sahifalari kirlanib ketgan kitobni olib, sekingina uyga kirdi. Qarasa, pochta mudiri karavotda yotibdi. Dam olib yotgan bo'lsa kerak deb, astagina xonadan chiqib ketmoqchi bo'lganida, yigit birdan:

– Roton! – deb chaqirib qoldi. Qiz darrov orqasiga qayrilib so'radi:

– Siz uxlayapsizmi, aka?

– Tobim qochganga o'xshaydi, peshonamni ushlab ko'r-chi, – dedi pochta mudiri zaif tovush bilan.

Uning yolg'izlik va namgarchilikdan azob chekkan vujudi birovning g'amxo'rligiga tashna edi. U, bir vaqtlar, bilaguzuklar taqilgan nozik qo'llar yonib turgan peshonasiga tekkanini esladi. U bu yerda, shu qorong'i kulbada g'amxo'r ayollarni – onasi va opasini o'z yonida deb tasavvur etishni istardi... Quvg'indining ehtirosli orzulari bajo keltirildi: Roton endi ilgorigi yosh qizcha emasdi, u bemorga onasi singari g'amxo'rlik qilardi. Doktor chaqirdi, tayinlangan vaqtlarda dori ichirib turdi, kechalari mijja qoqmay yonida o'tirdi, o'zi ovqat tayyorladi va har kuni yuz martalab:

– Aka, biroz tuzuk bo'ldingiz-a? – deb so'rab turdi. Nihoyat, pochta mudiri biroz tuzalib, darmonsizroq bo'lsa ham, o'rnidan turdi.

«Yo'q, nima bo'lsa ham, bu yerdan ketish kerak», – deb ahd qildi u. Bu qishloq havosining yomonligini bahona qilib, boshqa joyga ishga qo'yishlarini so'rab Kalkuttaga ariza yubordi.

Roton esa kasalga qarashdan bo'shab, yana eshik orqasidagi joyida o'tirardi. Pochta mudiri

endi uni chaqirmaydigan bo'ldi. Qiz ba'zan sekin-gina uyga kirib qarar, uni stulda o'tirib bo'shliqqa beparvo tikilgan holda uchratar yoki karavotda ux-lab yotganini ko'rardi. Roton, u chaqirib qolmas-mikin, deb jon qulog'ini tikib turgan bu kunlarda pochta mudiri o'z arizasiga intizorlik bilan javob kutardi. Qiz eshik orqasida o'tirib, eski darslarini minginchi marta takrorlar: birdan chaqirib qolsa, darslarni unutilib qo'yaman, deb qo'rqardi.

Shu zaylda bir hafta o'tdi. Nihoyat, bir kuni kechki payt pochta mudiri uni chaqirib qoldi. Rotonning yuragi o'ynab, chopgancha uyga kirdi.

– Aka, chaqirdingizmi?

– Roton, men ertaga ketaman, – dedi pochta mudiri.

– Qayerga, aka?

– Uyga.

– Qachon qaytib kelasiz?

– Endi qaytib kelmayman.

Roton boshqa hech narsa so'ramadi. Pochta mudiri o'zi iltimosnoma yozgani, unga rad javo-bi kelgani, endi ishdan bo'shab uyga ketayotgani haqida so'zlab berdi. Ular anchagacha xomush o'tirdilar. Chiroq xira yonar, o'rtaga qo'yilgan yog'och tovoqqa shiftdan bir me'yorda chakka to-mib turardi.

Birozdan keyin Roton asta o'rnidan turib, non yopish uchun pechka yoqqani ketdi. Ammo bu gal uning qo'llari ishga qovushmadi: boshidagi ming xil xayol unga orom bermasdi. Ovqatdan keyin qiz qo'qqisidan so'rab qoldi:

– Aka, siz meni birga olib ketmaysizmi?

Pochta mudiri kulib yubordi:

– Qanday qilib?

Yigit uni nima uchun olib ketolmasligini tushuntirishni lozim ko'rmadi, ammo Rotonning quloqlari ostida tun bo'yi pochta mudirining istehzoli ovozi yangradi: «Qanday qilib?»

Ertasiga pochta mudiri o'rnidan turib qarasa, yuvinish uchun suv tayyorlab qo'yilibdi. U Kalkutta odatiga muvofiq, uyda yuvinardi. Qiz undan qachon jo'naysiz deb so'rashga botinmaydi, shuning uchun hamma narsani barvaqt tayyorlab qo'yish niyatida kechasi suv tashib qo'yan edi. Yuvinib bo'lgach, pochta mudiri Rotonni chaqirdi. Qiz sekin kirib, xo'jayinining farmonini jimgina kutib turdi.

– Roton, – dedi yigit, – mening o'rnimga keladigan kishiga sening holingdan xabar olib turishni tayinlab qo'yaman. Hech narsadan tashvish tortma.

U bu gapni samimiy, erkalatuvchi ohangda aytganiga shubha yo'q. Biroq ayol qalbini kim bilsin? Qiz tez-tez xo'jayinidan so'kish eshitsu ham, lom-mim demay chidab kelardi, ammo g'amxo'rlik bilan aytilgan bu muloyim so'zlarga toqat qilolmadi.

– Yo'q-yo'q, men haqimda hech kimga hech narsa demang! Men bu yerda qolishni istamayman, – deb ho'ngrab yubordi qiz.

Pochta mudiri Rotonni hech qachon bunday hayajonda ko'rmagan edi, qizning hozirgi holati uni hayron qoldirdi.

Yangi pochta mudiri keldi, qahramonimiz ishni unga topshirib ketishga hozirlana boshladi. Jo'nash oldida qizni yana chaqirdi.

– Roton, men senga biror marta biror narsa bilan yordam qila olmadim. Hozir senga beradigan narsam ham bir necha kunga yetadi, xolos...

U cho'ntagidan maoshini chiqarib, o'ziga yo'l harajati uchun andak oldi-da, qolgan pulni qizga

uzatdi; ammo Roton tiz cho'kib, uning oyoqlarini quchoqlab, qichqirdi:

— Aka, sizdan yolvorib so'rayman, menga hech narsa, hech narsa kerakmas. Men haqimda birovning o'ylashi ham kerakmas, — deb, uvvos tort-gancha qochib ketdi.

Pochta mudiri og'ir so'lish oldi, so'ngra yo'l-yo'l qilib bo'yalgan jomadonini hammolning boshiga qo'yib, xaltacha va soyabonini olib, asta borib qayiqqa tushdi.

Qayiq suzib ketdi, yomg'ir suvi bilan toshgan daryoning to'lqinlari, yer qa'ridan otilib chiqqan ko'z yoshiday jo'sh urganda, yigit qalbida zo'r achinish hissi paydo bo'ldi. Uning ko'z o'ngida oddiy dehqon qizining iztirobdan bujmaygan chehrasi namoyon bo'ldi, go'yo bu yuzda butun olamning g'am-alamlari aks etganday tuyulardi. Pochta mudiri orqaga qaytib, shu tobda butun olam voz kechgan bu yetimcha qizni olib ketay, deb ham o'yladi. Biroq shu chog'da yomg'ir yana kuchayib, qattiq shamol yelkanlarni surib ketdi. Tezda qishloq uzoqda qolib, daryo bo'yida qabriston ko'rindi. Daryoning tez oqimiga mahliyo bo'lgan pochta mudirining loqayd qalbi shunda yangi bir haqiqatni kashf etdi: hayotda nima ko'p — uchrashuv va o'lim. Bas, qaytishning nima hojati bor? Bu dunyoda hech kim hech kimga tobe emas.

Biroq Roton bu falsafa bilan o'ziga tasalli berolmadi: hozir qiz ko'zlaridan yosh to'kib, pochta idorasi atrofida aylanardi. Uning yuragida hali ham umid uchqunlari bor, uning nazarida akasi qaytib keladiganday tuyular, shuning uchun uydandan sira nari ketolmas edi.

Qani endi ko'ngil aqlning dalolatiga bo'ysunsa! Yo'q, u o'zicha yashaydi: xatosiga iqrор bo'lmaydi,

mantiq qonunlariga arang bo'ysunadi; kuchli dahlillar bilan hisoblashmay, soxta narsalarga behuda umid bog'laydi. Vaqti bilan bu umid ko'ngil mulkini vayron etib, oxiri bizni tark etadi. Tushuncha esa yana qaytib o'z o'rnida qaror topadi, ammo ko'ngil yana qayta xato qilib qo'yishdan qo'rqadi.

NAZARI BAXAYR

Kantichondro hali yosh bo'lsa ham, xotini o'lgandan so'ng boshqa qayliq qidirmay, ovchilikka berilib ketdi. U uzun bo'yi, xushbichim, baquvvat, chaqqon, ko'zlari o'tkir, qo'llari chayir yigit edi; G'arbiy Hindiston odamlariday kiyinar; yor-u do'stlari esa pahlavon Xira Sing, ashulachi Chxokxonlal va musulmon sozandalari: Kxan va Mianlardan iborat edi. Xullas, uning taralabedod ulfatlardan hech kamchiligi yo'q edi.

Ogrohayon oyining o'rtalarida Kantichondro do'stlari bilan Naydigxi botqoqligiga ovga jo'nadi. U yerda ular ikkita katta qayiqda yashay boshladilar; birga kelgan xizmatkorlar esa sohilda joylashdi. Bularning dastidan qishloq ayollari daryodan na suv ola bilar, na cho'mila olardi. Kun bo'yi havoda va suvda miltiq ovozi quloqlarni qomatga keltirar, oqshomlari esa bu kelgindilarning musiqa va ashulalari odamlarga uyqu bermasdi.

Bir kuni erta bilan Kantichondro qayiqda miltiq tozalab o'tirarkan, birdan o'rdak ovozi eshitilib qoldi. Yigit sohilga qarab, shu tomonga kelayotgan qizga ko'zi tushdi, u ikkita o'rdakchani bag'riga bosib kelardi.

Suv o'simliklari g'ovlagan kichkina daryo sokin oqar edi. Qiz o'rdakchalarni suvga qo'yib, o'zi so-

hilda to'xtab qoldi, suzib uzoqqa ketmasin, deb mehr bilan ularni kuzatib turdi. Unga qarab shuni payqash mumkin ediki, qiz o'rdakchalarni suvga qo'yib o'zi ketarkan-u, lekin bugun ovchilardan qo'rqib, poylab turibdi.

Qiz benihoya go'zal bo'lib, go'yo haykaltaroshlik tangrisi Vishvakarmaning ustaxonasidan endigina chiqqanday edi. Uning yoshini aniqlash qiyin, chunki unda Kantichondro bir necha vaqtgacha miltig'ini unutib, sehrlanganday qarab qoldi. Garchi qizning go'zalligi rojaning saroyidan ko'ra bu yerning tabiatiga mos ko'rinsa-da, yigit bu o'lka-da bu qadar sohibjamol qizni uchratishni aslo bo'ylamagan edi. Axir gulning ham oltin guldondan ko'ra o'z shoxida turgani go'zal-da! Shunday qilib, giyohlar shudring isirg'a taqib, kuz quyoshining ilk nurlarida porlab turgan bu orombaxsh saharda Kantichondro sohibjamol qizni ko'rdi-yu, bu fusunkor chehraga qarab, ashshin oyida otasining uyiga tantana bilan qaytgan Parvatining quvnoq chehrasini ko'z oldiga keltirdi: Yosh Parvati ham ba'zan shunday o'rdakchalarni bag'riga bosib Mondakini sohiliga kelarkan-u, afsuski, Kalidasa bu go'zal lavha tasvirlarini unutgan ekan!

Birdan qizning yuzi quv o'chib, o'rdakchalarni ushlab oldi-da, qandaydir g'alati ovoz bilan qichqirib, ketib qoldi. Kantichondro qayiqdan chiqib qaradi. Ko'rdiki, hamrohlaridan biri qizga hazil-lashib o'qlanmagan miltiq bilan o'rdakni nishonga olib turibdi. Kantichondro oshnasining orqasidan yugurib kelib, miltig'ini tortib oldi-da, yuziga shunday tarsaki tortdiki, u ag'darilib tushib, qilgan hazilidan ming pushaymon bo'ldi. Kanti bo'lsa qayig'iga qaytib yana miltiq tozalay boshladi.

Havasmand Kantichondro bir kun ov izlab to'qayning ich-ichiga kirib ketdi. Kutilmaganda u hovlisida bir necha sholi ombori bo'lgan boy dehqon uyini, toza molxonadan sal nariroqdagi daraxt ostida anavi daryo bo'yida uchratgan qizni ko'rdi. U yaralangan kaptar uchun zor-zor yig'lar, ho' etagining uchini siqib, uning sariq tumshug'iga hech bo'lmasa bir-ikki tomchi suv tomizishga urinardi. Yonida esa tumshug'ini cho'zib, orqa oyog'ida tik turgan mushuk yirtqichlik bilan kaptarga tikilardi; ochko'z mushuk kaptarga juda yaqin kelgach, qiz bosh barmog'i bilan uning burniga chertib haydadi.

Qishloqning tushki jimligida, dehqon hovlisida ko'ringan bu osoyishta manzara Kantichondroda unutilmas taassurot qoldirdi.

Daraxt barglarining tanga-tanga soyasi va quyosh nurlari qizning tizzalarida o'ynardi. Nariroqda yotgan sigir sekin kavsh qaytarar, erinchoqlik bilan boshi va dumini qimirlatib, yelkasiga qo'ngan pashshalarni haydardi. Sarin shimol shabadasi qamishlarni shitirlatib, allanima deya shivirlagan-day bo'lardi.

O'sha kuni daryo sohilida unga o'rmon parisiday ko'ringan qiz - hozir choshgoh sukunatida uning ko'z o'ngida oila hamdardi, uy-ro'zg'or tangrisi siymosida namoyon bo'ldi. Qo'lida miltig'i bilan to'satdan bu qizning oldida paydo bo'lgan Kantichondro jinoyat ustida qo'lga tushgan o'g'riday xijolatda qoldi. Uning qizdan uzr so'rab, bu qushni men yarador qilgan emasman, deb aytgisi keldi. Biroq yigit ne yo'sinda uzr aytishni o'ylaguncha qizni kimdir chaqirdi:

- Shudxa!

Shudxa! — yana takrorlandi o'sha ovoz, qiz kaptarni qo'liga olib, darrov uyga qarab ketdi.

«Shudxa! Rostdan ham munosib ism», deb o'yladi Kantichondro.

U milting'ini xizmatkorga berib, uyi tomon yurdi. Unda o'rindiqda o'tirib diniy kitob o'qiyotgan, soqollari toza qirilgan, o'rta yashar nuroniy brahmanni ko'rdi. Ovchi uning yuzlarida ham boyagi qiz chehrasidagi mehribonlik nishonalarini payqadi.

Kanti e'zoz bilan unga ta'zim etib so'radi:

— Janob, men juda chanqaganman, sizdan suv so'rashim mumkinmi?

Brahman quvonch bilan mehmonni qarshi olib, unga joy ko'rsatdi va o'zi uyga kirib ketdi. U darrov likobchalarda qand-qurs va bir ko'zachada suv olib chiqdi.

Kanti suvga qongach, brahman u bilan tanishdi. Yigit kimligini aytib, quyidagilarni ilova qildi:

— Agar biror narsada mening yordamim lozim bo'lib qolsa, aslo tortinmay so'rashingiz mumkin.

— Siz menga nima bilan ko'maklashingiz mumkin? — dedi Nobin Bondepadxaya. — Mening balog'atga yetgan Shudxa ismli qizim bor, agar unga loyiq qobil kuyov topib erga bersam, men o'zimni dunyoviy burchlarimdan qutulgan hisoblardim. Biroq bu orada unga munosib kuyov yo'q, men esa tangri Krishnaning muborak suratini uyda qoldirib, kuyov qidirib ketolmayman.

— Agar siz iltifot qilib mening qayig'imga borsangiz, u yerda kuyov to'g'risida o'ylashib ko'rardik, — dedi Kanti.

Kantichondro o'z joyiga kelib, hamrohlaridan bir necha kishini Bondepadxayaning qizi haqida qo'shimcha ma'lumotlar topib kelishga yubordi.

Ular kelib, hammalari bir og'izdan, bu qiz fe'l-u atvorda Lakshmining xuddi o'zi ekan, deb aytdilar.

Ertasiga brahman kelganda, Kanti uni zo'r e'zozikrom bilan qarshi olib, qiziga og'iz soldi.

Nobin Bondepadxaya bu kutilmagan baxtdan shunday hang-mang bo'ldiki, anchagacha biror og'iz so'z deyolmay qoldi. Bu yerda biror angla-shilmovchilik bo'lmasin tag'in, degan gumon bilan so'rab ham ko'rdi:

– Siz mening qizimga rostdan ham uylanmoq-chimisiz?

– Shunday, agar siz rozi bo'lsangiz, men tayyor-man.

– Shudxagami? – takror so'radi brahman.

– Ha, – tasdiqladi Kanti.

– U bilan uchrashib, gaplashish niyatingiz bormi? – so'radi Nobin biroz o'ziga kelib.

– O, men bu ishni nazari baxayr marosimida qilmoqchiman, – dedi yigit, qiz bilan ko'rishganini sezdirmay.

– Mening Shudxam yaxshi qiz, – dedi Nobin ovozi qaltirab. – Uy-ro'zg'or ishlarida unga hech kim teng kelolmaydi. Siz uni ko'rmay uylanishga ahd qilib-siz. Men sizlarga fотиha beraman, u Lakshmidek xushfe'l qiz, hech qachon erining izmidan chiqmaydi, uni ranjitmaydi, deb umid qilaman.

Kanti uylanishni paysalga solib o'tirmadi, to'yni magx oyiga tayinladilar. To'y tantanalarini o'tkazish uchun Mojumdorlarning qadimiy uylari ijaraga olindi. Belgilangan kunda tantana bilan kuyovnavkarlar kelishdi. Oldinda fil minib kuyov yetib keldi, uning orqasidan qo'llariga mash'al ko'tarib kuyovnavkarlar kelishdi, musiqa sadolari yangradi...

Nazari baxayr marosimida Kantichondro kelinga qaramadi-yu, lekin tuzukroq ko'rolmadi, chunki Shudxaning upa-elik surkalgan yuzi pastga qaragan edi. Kantining esa quvonchdan yuragi tipirchilab, ko'z o'ngini tuman qopladi.

Xotinlar nikoh xonasiga to'plangach, qishloqning eng mo'tabar ayoli, kuyov kelinning yuzidagi pardani ochsin, deb talab qildi. Kanti pardani tortib tushirdi-yu, yuragi «shuv» etib ketdi. Go'yoki ko'ksida allaqanday qora yashin chaqnab miyasini teshib o'tganday bo'ldi. Bir lahzada to'yxonani nurafshon etib turgan hamma chiroqlar go'yo so'ngan edi, yigitning yuzlariga xafalikning quyuuq soyasi qo'ndi. Kuyov yonida Shudxa emas, tamom boshqa qiz o'tirardi!

Kantichondro bir vaqtlar ikkinchi marta uylanmaslikka ahd etgan edi. Nahotki shu ahdini buzgani uchun taqdir uni masxaralagan bo'lsa? U do'stlarining maslahatiga quloq solmay, qanchadan-qancha sohibjamol qizlarni rad etgan edi. Hech narsani pisand qilmay, tag-tuglikni ham, davlat-boylikni ham, latofat-nazokatlikni ham nazariga ilmay, kelib-kelib botqoqlikdagi noma'lum qishloqdan kambag'al bir xonadonning qizini o'ziga hayot yo'ldoshi etib tanladimi? «El-yurtning ko'ziga qanday ko'rinaman?» – deb o'yladi Kantichondro.

U dastlab butun qahr-g'azabini qaynotasiga to'kdi. Imonsiz chol bir qizni ko'rsatib boshqasiga uylantiribdi. Ammo yigit o'ylab qarasa, brahman to'y oldidan qizlarini umuman ko'rsatmagan, uning o'zi ham, qizni ko'rishim shart emas, deb aytgan. Shuning uchun Kanti bu dahshatli yolg'onni ham, o'zining ahmoqligini ham oshkor qilmaslikka ahd etdi.

Kantichondro hap dorini yutdi-yu, uning achchiq ta'midan uzoq vaqtgacha qutulolmadi. Nikoh xonasi uning uchun o'z latofatini yo'qotgan edi. U hammaga zahrini sochar, o'z qilmishidan diqqati oshardi.

Birdan kuyov yonida o'tirgan kelin qichqirib yubordi: xonaga bir quyuncha chopib kirib, hayiqmay uning oyoqlari ostiga tashlandi, quyuncha ketidan Kanti daryo sohilida ko'rgan haligi qiz paydo bo'ldi. U qo'rqqan quyunchani ushladi-da, yuzlariga mahkam bosib, mehr bilan erkalata boshladi.

– Tentak keldi! – deb qichqirishdi ayollar va unga, chiqib ket, deb ishora qilishdi. Lekin qiz pinagini buzmay, kuyov bilan kelinning ro'parasiga o'tirib, ularni tomosha qila boshladi.

Uyga cho'ri xotin kirib, qizning qo'lidan ushladi, lekin Kanti:

– Unga tegma, qo'y, o'tirsin! – deb cho'rini chetlashtirdi.

So'ngra Kantichondro quyuncha ushlagan qizga murojaat qilib so'radi:

– Oting nima?

Biroq qiz javob bermay, u yoqdan bu yoqqa teparana boshladi. O'tirgan ayollar kulib yuborishdi. Kanti boshqa savol berdi:

– O'rdakchalaring yaxshi o'syaptimi?

Qiz lom-mim demay, yigitga qarab turaverdi. Xijolatda qolgan Kanti bor kuchini yig'ib yana so'radi:

– Kaptaring tuzalib qoldimi?

Biroq u hech qanday javob ololmadi. Xotinlar xaxolab kulishdi.

Nihoyat, Kanti bildiki, qiz ham soqov, ham karbo'lib, qishloqdagi hamma hayvonlar bilan do'stlashib yurarkan, o'sha kuni Shudxani chaqirgan-

larida, u tasodifan o'rnidan turib ketgan edi.

Kantining yuragi orqasiga tortdi: axir u dunyoda eng baxtsiz odam bo'lishi mumkin edi-ya! Bir tasodif tufayli kasofatdan qutulib, o'z xotirjamligini saqlab qolibdi. «Agar men bu qizga og'iz solganimda, – deb o'yladi Kantichondro, – chol darrov rozi bo'lar, nima qilib bo'lsa ham, bu baxtsizdan qutulish uchun uni menga berishga urinardi».

Yigit o'zini maftun etgan dehqon qizi haqidagi o'ylari bilan band ekan, o'z rafiqasiga mutlaqo e'tibor qilmasdi. Kantichondro o'zini asir etgan qiz soqov va kar ekanini bilgach, butun olamni o'rab olgan qora parda birdan yirtilib tushib ketdi. Havoyi xayollar yo'qoldi, u atrofdagi narsalarni farq qila boshladi. Kanti yuragidan o'tilib chiqqan bir og'iz nafas bilan yengil tortib, xijolatda o'tirgan kelinga yana nazar soldi. Endi, rostdan ham, nazari baxayr edi. Yigit qalbidagi nur chiroqlarning yog'dusiga qo'shilib, qizning yoqimli chehrasini yoritdi. Kanti bo'lib o'tgan hodisadan sira o'kinmadi! U xotining yoqimli, chiroyli yuzini ko'rib bildiki, Nobinning duosi qabul etilibdi.

BAXTISIZLIK

Kechki payt bo'ron yana ham zo'raydi. Yomg'ir chelaklab quyur, chaqmoq chaqib, momaqaldiroq guldurardi. Olamni barbod etuvchi qora bayroq singari bulutlar jadallab uchar-di. Isyonkor to'lqinlar bo'g'iq shovillab, keng Gang bo'ylab raqsga tushar, bog'lardagi azim daraxtlar shoxlarini tartibsiz silkib, dahshatli ingrar, u yoqdan bu yoqqa tebranar edi.

Xuddi mana shu payt Chandernagordagi hovlilarning birida, derazalari mahkam berkitilgan bir

uyda, karavot yonidagi bo'yrada o'tirib, er-u xotini tortishmoqda edi.

– Bu yerda yana biroz turamiz, sen butunlay sog'ayib ketgach, uyimizga qaytamiz, – dedi Shorot babu.

– Men soppa-sog'man, – deb e'tiroz qilardi Kiron-moyi. – Agar hozirning o'zidayoq uyga qaytsak ham hech narsa bo'lmaydi.

Bunday bahsning men bayon etgandek qisqa bo'lmasligini har bir xotinli kishi biladi, albatta. Garchi bu muammo unchalik mushkul bo'lmas-da, munozara uni hal etishga zarracha yordam bermadi: munozara – eshkakchisiz qayiqday nuqul bir joyda gir aylanardi. Bora-bora ko'z yoshi to'lqinlari ostida qolish xavfi paydo bo'ldi.

– Doktor seni, yana biroz shu yerda turishi kerak, deyapti, – davom etdi Shorot.

– Ha, albatta, sizning doktoringiz hamma narsani biladi.

– Hamma narsani bilmasa ham, hozir ko'p yerda kasal tarqalganini juda yaxshi biladi, shuning uchun yana bir-ikki oy Chandernagorda yashash oqilona maslahatdir.

– Ha, aftidan, bu yerning odamlari kasalning nima ekanini bilmasalar kerak! – javob berdi Kiron.

Voqea mana bunday edi. Kironni hamma – uy-dagilar ham, qo'shnilar ham, hatto qaynonasi ham qattiq hurmat qilardi. Shuning uchun u og'ir kasal bo'lib, doktor iqlimni o'zgartirishni maslahat berganda, eri va qaynonasi sira ikkilanmay o'z uylarini ham, ishlarini ham qoldirib, begona joylarga ketishga oshiqdilar. Qishloqning hamma dono odamlari havoni o'zgartirish bilan bemorning sog'ayishiga ishonish, xotinni deb shuncha-

lik daxmaza qilish – hozirgi zamon yoshlarining besharm tantiqligidan boshqa narsa emas, degan fikrda edilar.

– Nima, hozirgacha hech kimning xotini og'ir kasal bo'lmabdimi? Nahotki Shorot bormoqchi bo'lgan joyda odamlar o'lmasa? Axir, taqdirni o'zgartirib qutulish mumkin bo'lgan mamlakat bor emishmi? – deyishardi ular.

Ammo Shorot va uning onasi bu xil gaplarga quloq solmadi. U paytda sevimli Kironning hayoti ularga butun qishloq donishmandligidan qimmatroq edi. Ha, yaqin kishisining boshiga kulfat tushganda, odam ko'pincha yanglishadi!

Shorot Chandernagorda bog'-rog'li bir uyga tushdi. Kiron hali tuzuk darmonga kirmagan bo'lsa-da, ancha sog'aygan edi. Uning ozib cho'zilgan yuzi va ichiga tortgan ko'zlari kishining rahmini keltirar edi; unga qaraganda, yurak orqaga tortib, dardni qanday yengdi bu sho'rlik, deb o'ylardi kishi!

Biroq juvon bu yerda juda zerika boshladi. Chunki hammaga el bo'ladigan xushchaqchaq ayol bu yerda na ro'zg'or ishlariga qatnasha olar, na qo'shnilar bilan suhbatlashar edi; kun bo'yi o'z kasali haqida o'ylab tek o'tirishni esa yoqtirmasdi. Har soatda dori tomizish, uni ichish, buni ilitish, parhez tutish – bular uning joniga tegib ketdi.

Bu bo'ron oqshomida, uylarining eshik va dera-zalarini mahkam berkitib, er-xotin shu xususda munozara qilmoqda edilar.

Kiron e'tiroz bildirib turganda, bahs baravar kuchlar orasida davom etganday tuyulardi; biroq xotini Shorotdan yuz o'girib, boshini quyi solib, xomush bo'ldi deguncha boyoqish erining tarvuzi qo'ltig'idan tushib, nima deyishini bilmay qoldi. U

yengilganiga iqror bo'lay deb turganda, birdan xizmatkorlarning shovqini eshitildi.

Shorot turib eshikni ochdi. Surishtirib bilsa, daryoda bir qayiq botibdi, undan bir brahman bola suzib qirg'oqqa, bularning bog'lariga chiqibdi.

Bu xabarni eshitib Kironning qaysarligidan asar ham qolmadi. U darhol brahman bolaga quruq kiyim tayyorladi, sut qaynatib qo'ydi va uni o'z xonasiga olib kirishni buyurdi.

Uzun sochli, olako'z bu bolaning iyagiga hali birorta tuk ham chiqmagan edi. Kiron uning qornini to'yg'azib, so'ngra kim va qayerdan ekanini so'radi.

Bolaning aytishiga qaraganda, u sayyor bir truppaning aktyori bo'lib, ismi Nilkanto ekan. Ular shu yerga yaqin bir joyda yashaydigan Singx janoblarining uyida tomosha ko'rsatish uchun taklif qilingan ekanlar. Qayiq to'ntarilib ketgandan so'ng sheriklarining ahvoli ne kechganini bilmas ekan; u yaxshi suza olgani uchun halokatdan salomat qutulibdi.

Nilkanto shu uyda turib qoldi. Bolaning arang xalos bo'lganini eslaganda Kironning unga juda rahmi kelib ketardi.

«Juda yaxshi bo'ldi, – deb o'yladi Shorot ham, – Kironga ermak topildi; endi Chandernagorda yana birmuncha vaqt turishi mumkin».

Qaynona ham bu tasodifiy voqeadan mamnun edi, u bunga yaxshilik bilan nom chiqarishning bir vositasi deb qaradi. Nilkanto bo'lsa, truppa boshlig'i va ajal changalidan qutulib, bu badavlat xonadonga tushgani uchun ham baxtiyor edi.

Biroq biroz vaqt o'tgandan keyin Shorot bilan onasining bu bolaga munosabati o'zgarib boshladi. «Endi uning keragi yo'q, – deb o'ylashardi ular, – undan qancha tez qutulsak shuncha yaxshi».

Nilkanto ichidagi suvining quldirashidan zavqlanib, yashirincha Shorotning xukkasini (chilimini) chekib yuradigan bo'ldi. Yomg'irli kunlarda Shorotning yaxshi ko'rgan shohi soyabonini boshiga tutib, ko'cha-ko'ya yangi tanishlar qidirish unga zavq berardi.

Nilkanto qandaydir egasiz bir kuchukni ergashtirib yurardi, uni erkalatib shu darajaga olib keldiki, kuchuk Shorotning shinam yotog'iga to'g'ri kirib kelib, oq choyshabda to'rttala oyog'ining iflos izlarini uzoq vaqtga yodgorlik qilib qoldirar edi. Bundan tashqari, Nilkanto o'z atrofiga bir gala bolani to'plab, mango mevasini shunday qiyratdiki, ularning dastidan Chandernagor bog'larida bu mevaning biror donasi pishmay g'o'raligidayoq tamom bo'ldi.

Rostdan ham, Kiron bu bolani haddan tashqari erkalatib yubordi. Shorot bilan onasi unga buni bir necha marta gapirsalar ham, yosh juvon ularning gapiga hech ahamiyat bermadi. Bola shu choqqacha Shorotning eski kiyimlarini kiyib yurardi, endi Kiron unga yangi dxoti, chador va kavush olib berib, boyvachchalardek kiyintirib ham qo'ydi. Kiron uni tez-tez o'z huzuriga chaqirib erkalatar, shu bilan o'zini ham bir qadar ovutar edi.

Kiron ba'zan jilmayib, yoniga qutida betel qo'yib, karavotda o'tirar, cho'ri xotin esa uning cho'milgandan so'ng hali qurimagan sochlarini tarab quritish bilan mashg'ul bo'lar edi; Nilkanto yonida turib «Nal va Damayanti»dan ayrim boblarni kuyga solib, qo'llarini harakatga keltirib ijro etardi. Choshgohdan keyin vaqt shu zaylda sezilmay o'tib ketardi. Kiron tomoshabinlar qatoriga erini ham qo'shish niyatida uni o'z yoniga o'tqizardi. Biroq Shorot shunday loqayd bo'lib, zerikib o'tirardiki,

bu hol Nilkantoning o'z san'atiga bo'lgan e'tiqodini bir daraja pasaytirardi. Ba'zan tangrilarining muqaddas nomlarini eshitish uchun qaynona ham kelardi, biroq tezda uyqu bosib uning xudojo'yligini yengib qo'yar, u darrov turib yotog'iga jo'nardi.

Shorot tez-tez Nilkantoning qulog'idan cho'zar, tarsaki bilan tortar, urar, tepardi, lekin bola go'daklikdan boshlab bundan ko'ra og'irroq sharoitda yashagani uchun bu xil muomalani xo'rlik deb bilmas, xafa bo'lmasdi. U yer sathi quruqlik va dengizlardan iborat, shu singari odam hayoti ham goh ovqat, goh kaltak yemoqdan iborat bo'lib, bundan keyingisi bir qadar ko'proq ham bo'lishi mumkin, deb qattiq ishonardi.

Nilkantoga qarab uning yoshini aniqlash qiyin edi. O'n to'rt yoshda desang – yuzlari bundan ko'ra kattaroq odamni eslatar, o'n yetti yoshda desang – hali u yoshga yetmaganday tuyulardi. U goho bemahal ulg'aygan bolaga, goho hali yetilmagan yigitga o'xshardi.

Gap shundaki, u juda yosh chog'idan sayyor truppga tushib, Radxa, Damayanti, Sita, Bidde rollarini ijro qildi. Taqdirning marhamati bilan u truppa boshlig'iga qancha lozim bo'lsa, shuncha o'sdi-yu, so'ngra o'sishdan to'xtadi. Atrofida gi odamlar unga boladek muomala qilardilar, o'zi ham bola bo'lsam kerak deb o'ylardi. Biror kimsa unga yoshiga munosib hurmat ko'rsatmadi. Mana shunday tabiiy va ayni zamonda g'ayritabiiy sharoit ta'sirida Nilkanto o'n yetti yoshida o'n to'rt yashar o'smirdek ko'rinsa ham, balog'atda o'n yetti yoshlilardan o'zib ketgan edi.

Shu choqqacha mo'ylovi chiqmaganligi ham yosh bola ekanligi haqidagi taassurotni mustah-

kamlar edi. U yoshligidan cheka boshlagandanmi yoxud kattalardek gapirganidanmi, lablari katta odamnikiga o'xshardi. Ammo katta ko'zlarining porlashi – sofdillik, yoshlikni ifoda etardi. Men, Nilkanto hali ham yuragida bola, deb o'ylayman biroq sayyor truppga kelishi uni katta odamga o'xshatib qo'ygan.

Nilkanto Chandernagorga kelib, Shorot babuning uyidan boshpana topgandan so'ng, tabiat qonunlari unga bemalol ta'sir qila boshladi. Uning g'ayritabiiy ravishda cho'zilgan bolalik davri qisqa bir muddatda yo'qolib, o'n yetti yoshlik yigitligi o'zini ko'rsatdi-qo'ydi.

Unda paydo bo'lgan o'zgarishni hech kim sezmay qoldi, ammo Kiron unga bola deb muomala qilganda, uyaladigan va hatto xafa bo'ladigan bo'ldiki, bu Nilkantodagi o'zgarishning birinchi alomatlari edi. Bir kuni Kiron hazillashib o'z dugonasiga taqlid qilish uchun, undan ayol kiyimi kiyishni so'radi. Bu taklif hech kutilmaganda bolaga haqoratday tuyuldi, biroq nima uchun ekanini o'zi ham bilmasdi. Shundan beri uni, eski rollardan birortasini o'ynab ber, deb chaqirgudek bo'lsalar, yashirinib yuradigan bo'ldi. Ammo endi u, men kimman, sayyoh artistlar truppasidagi baxtsiz bir o'smirmanda, deb o'ylamasdi.

U Shorotning bir xizmatkori yordami bilan biroz o'qib, yozishni ham o'rganmoqchi bo'ldi. Biroq u uy bekasining erkatoyi bo'lganidan xizmatkorning uni ko'rishga ko'zi yo'q edi. Umrida o'qimagan Nilkantoga ham fikrni bir joyga yig'ib, bir narsa ustida o'ylash qiyin, shuning uchun u o'qishga kirishganda, harflar ko'z o'ngida sakrardi. Yigitcha Gang sohilidagi banan daraxtiga suyanib, tizzasiga kitobni ochib qo'yib, uzoq-uzoq o'tirardi. Daryo to'lqinlari

shaloplar, yonidan qayiqlar suzib o'tar, tinmagur bir qushcha daraxt yaproqlari orasida nima haqida-dir g'ujurlardi. Nilkanto esa kitob sahifasiga qarab nimani o'ylaganini faqat o'zi bilar, balki bilmasdi. Bola bir so'zni amallab o'qisa ham, ikkinchisiga sira o'tolmas, ammo o'qib turibman, degan tushuncha uning butun vujudini g'urur hissi bilan to'ldirardi. Ayniqsa, oldidan qayiq suzib o'tganda u qomatini yanada rostlab, kitobni ko'zlariga yaqinroq keltirib, go'yo o'qish bilan mashg'ulday allanimalar deb valdirardi... Ammo tomoshachilar ko'zdan g'oyib bo'lishi bilan uning o'qishga havasi ham tugardi.

Nilkanto o'z ashulalarini hamisha kuylab yur-sa ham, burun ularning mazmuniga zehn solmas-di. Endi bu kuylar uni hayajonga keltiradi. Bu qo'shiqlarning mazmuni juda sayoz bo'lib, kerak-siz tashbehlar bilan to'ldirilgani uchun uning savi-yasidagi odamga og'irlik qilardi, shunga qaramay Nilkanto:

*Ikki bor tug'ilgan oqqush bo'lsang ham,
Nega berahmsan, ayt-chi, oppoq qush?
Nechuk halok etding ul malikani,
Bu odam yurolmas qora o'rmonda?*

deb kuylaganida, o'zini boshqa bir olamga kirib kelganday his etar edi; qo'shiq - uni o'rab olgan tabiatni ham, uning ayanch hayotini ham tamom o'zgartirib yuborganday bo'lardi. Malika Damayan-ti va oqqush haqidagi rivoyat yigit qalbini ajib bir nur bilan yoritgan edi. Bu qo'shiq aytganda u o'zini kim deb hisoblashni aniq aytish qiyin, har holda, sayyoh artistlar truppasidagi yetim bolaman, deb o'ylamas edi.

Kambag'allarning ko'hna qorong'i kulbasida baxtsiz bolalar oqshom yotib shahzoda-yu malikalar, yetti podsholikning xazinalari haqida etkak tinglaganlarida ularning qalbi qashshoqlik va muhtojlik zanjirini uzib, o'sha sehrli olamga ko'chadi. U yerda mumkin bo'lmagan narsa yo'q, u yerda hamma narsa muhayyo: ajoyib go'zal qiyofa, shohona liboslar, yengilmas kuch, xuddi mana shuningdek, hamma narsadan mahrum etilgan darbadar artistlar truppasidagi bu go'dak ham o'z qo'shiqlari bilan o'ziga boshqa olam yaratar, unda o'zi ham o'zgarib ketar; qo'shiqlarining ohangi qandaydir sehrli bir yo'l bilan oyog'i ostidagi suvning shovillashini, barglarning shitirlashini, qushlarning sayrashini, yuzlari erkalatuvchi tabassumdan yorishgan, nilufardek nozik qo'llariga bilaguzuk taqqan, latif oyoqlariga xina qo'ygan, bu baxtsiz bolaga boshpana bergan anavi ma'budaning siyomosini aks ettirar edi. Biroq ashulaning sehri bir lahzada yo'qolib, yana darbadar artistlar truppasida juldur kiyim kiyib yurgan eski Nilkanto qoldi. Shorot kelib uning yuziga bir necha tarsaki tushirdi, bu - mango bog'lari qiyralgan qo'shnilarning shikoyati natijasi edi. Nilkanto yana bolalarga bosh bo'lib, suvda, quruqda va daraxt shoxlarida noma'qul ishlar qilib yura boshladi.

Xuddi shu vaqtda Kalkuttadan ta'tilga Shorotning ukasi Shotish kelib qoldi. U kollej talabasi edi. Kiron uning kelishidan juda quvondi - unga yangi ermak topildi: u qaynisi bilan hazillashib, uning jig'iga tega boshladi. Kezi kelganda shuni ham aytish kerakki, ularning yoshi baravar edi. Kiron goh qo'llarini sariq rangga bo'yab, orqasidan kelib yigitning ko'zlarini berkitar, goh yelkasiga

«maymun» deb yozib qo'yar, goh eshikni taraqlatib yopib, uni ichkariga qamab, xandon urib qochardi. Shotish ham qarab turmay, o'ch olar: kalitlarini yashirar, beteliga qalampir separ yo sezdirmay soriysining uchini karavotga bog'lab qo'yardi. Kunlar shu zaylda hazil-mutoyiba, kulgi va sho'xliklar bilan o'tdi. Ba'zan janjallar, ko'zyoshlari, kechirim so'rashlar ham bo'lib, oqibat yana yarashdilar.

Ammo bu orada Nilkantoga qanday jin tekkanini bilib bo'lmasdi. Uni kim, qanday qilib xafa qildi, buni o'zi ham bilmaydi, ammo achchiq bir alam yuragini o'rtaganini biladi. U o'z tevaragidagi bolalarni bekorga urib qaqshatar, o'zi boqib olgan kuchukchanning shikoyatomuz g'ingshiganiga qaramay, uni ham huda-behudaga kaltaklar edi. U, hatto o'simliklarni ham ayamas, qo'lga tayoq olib daraxt va nihollarning shox-shabbalarini urib sindirardi.

Kiron ishtahali odamlarni o'z oldiga o'tqizib, ularning ovqat yeyishiga qarab turishni yaxshi ko'radi. Nilkanto bu jihatdan bekamu ko'st nusxa bo'lib shirinroq bir taomni yeyish uchun necha marta taklif qilishmasin, biror marta «yo'q» degan emas. Shuning uchun Kiron uni tez-tez chaqirib mehmon qilib turardi. Bu brahman bolaning lunjlarini to'ldirib, yamlab yutishi yosh juvonning juda ham zavqini keltirar edi. Biroq Shotish kelgandan buyon Nilkantoning ovqat yeyishini tomosha qilishga ham Kironning vaqti bo'lmay qoldi. Ilgari bunday hodisalar Nilkantoning ham ishtahasiga hech ta'sir qilmasdi: u sutni shimirib, idishini ham chayqab ichgandan keyingina turib ketardi. Endi bo'lsa ovqat bemaza tuyular, taom tugamay o'rnidan turar, yegani tomog'idan o'tmas, hafagazak bir ovoz bilan cho'ri-ayolga:

– Mening ovqat yegim yo‘q, – deb jo‘nab qolardi.

U, Kiron buni bilib rahmi keladi, orqamdan odam yuborib ovqat yegin, deb aytadi, ammo men bu gaplarga ko‘nmay: «Ovqat yegim yo‘q», deb turib olaman, deb o‘ylardi; biroq Kiron hech narsani bilmaydi, birovni uning oldiga yubormaydi ham, qolgan ovqatni esa cho‘ri xotin o‘zi yeb qo‘ya qoladi. Kechki ovqatdan so‘ng bola o‘z xonasida chiroqni o‘chirib, o‘zini karavotga tashlab, boshini yostiqa ko‘mib, qorong‘ida achchiq-achchiq ho‘ngraydi. Qiziq, nega yig‘laydi, kimdan shikoyat qiladi? Kim kelib unga tasalli berishi kerak? Hech kim... Nihoyat, hamma alamdiydalarning tasallichisi – uyqu parisi kelib, nozik qo‘llari bilan bu sho‘rlik yetimni ham asta-sekin tinchitadi.

Nilkanto, Shotish meni Kiron oldida beburd qilib qo‘yadi, degan fikrga keldi. Ba‘zan Kiron biron sabab bilan xafaroq ko‘rinsa, u, Shotishni chaqimchiligi bilan mendan ranjigan, deb gumon qilardi. Shundan e‘tiboran bola ikkinchi tug‘ilishimizda meni Shotish, Shotishni Nilkanto qilib yarat deya, sidqidildan xudoga yolvoradigan bo‘lib qoldi.

Brahman tovush chiqarmay, ichida duo qilsa ham, xudoning dargohiga yetib boradi. Mana shunga ishongan yigit sado chiqarmay Shotishni brahman g‘azabining alangasida kuydirmoqchi edi-yu, biroq bu o‘t uning o‘zini kuydirardi, yuqori qavatdan uning qulog‘iga hamon Shotish bilan Kironmoyining hazil va quvnoq kulgi sadolari eshilib turardi.

Nilkantoning Shotishni ko‘rgani ko‘zi yo‘q, lekin u buni ochiq aytishga botinmasdi, paytini topsa, uning g‘ashiga tegib, shu bilan tasalli topardi, xolos. Agar Shotish Gangda cho‘milib sovunni so-

hildagi zinapoyaga qo'ysa, Nilkanto poylab turib, talaba sho'ng'igan hamon olib qochardi. Shotish esa sovunni qidirib topmasdi. Bir kuni u cho'milayotib qarasa, yaxshi ko'rgan guldor yoqali ko'ylagi oqib ketyapti. Shamol uchirgan bo'lsa kerak, deb o'yladi u, ammo shamolning qayoqdan esgani sir bo'lib qolaverdi.

Bir kuni Kiron Shotishni xursand qilish uchun bolani chaqirib, o'ynab yurgan rollarini ijro qilishni so'radi, ammo Nilkanto qovog'ini solib indamay turaverdi.

– Senga nima bo'ldi? – hayron bo'lib so'radi Kiron. Bola javob bermadi. – Huv ana u qo'shig'ingni ayt axir, – takror so'radi juvon. Nilkanto esa:

– Men uni esimdan chiqarib qo'yibman, – dedi-yu, ketib qoldi.

Nihoyat, Kironning uyga qaytadigan vaqti bo'ldi. Hamma safarga hozirlana boshladi. Shotish ham ular bilan birga ketadigan bo'ldi. Nilkantoni esa hech kim esiga ham olmadi. U biz bilan ketadimi, qoladimi, deb o'ylab ham ko'rishmadi.

To'g'ri, Kiron bolani birga olib ketishni taklif etdi. Ammo eri, qaymonasi, qaynisi bunga bir og'izdan norozilik bildirishdi. Oxiri u yon berishga majbur bo'ldi.

Nihoyat, jo'nashga ikki kun qolganda Kiron bolani chaqirib, uni o'z qishlog'iga qaytishga maslahat berdi.

Shuncha e'tiborsizlikdan so'ng Kironning mehribonlik bilan aytgan so'zlarini eshitgach, bolaning ko'ngli to'lib yig'lab yubordi. Ayolning ham ko'zlari jiq yoshga to'ldi. U, shundoq tashlab ketar ekanman, begona bolani erkalatib o'zimga o'rgatib nima qilardim, deb o'zidan qattiq nolidi.

Bu hangomaning tepasida turib, so'loqmonday bolaning ko'z yosh to'kkanini ko'rgan Shotish nafratlandi.

– Bu qanaqa kallavaram o'zi! – dedi u, – gap yo'q, so'z yo'q, ho'ngraydi.

Bu xil qattiq gaplari uchun Kiron undan o'pkalaganda, u bunday deb javob berdi:

– Singlim, siz odamlarni bilmay, ularga haddan ziyoda ishonasiz. Uning kim va qayerdan ekani nomal'um, ammo sizning uyingizda osmondan tushganday aziz. Tabiiy sherning qayta sichqon bo'lgisi kelmaydi, u sizning rahmdil ekaningizni yaxshi bilib, ko'z yosh to'kmoqda – sizdan ajralgisi yo'q.

Nilkanto bu gapga chidolmay, nari ketdi. U xayolida pichoqqa aylanib, Shotishni tilka-pora qilar, igna bo'lib sanchilar, olovga aylanib uni kuydirardi, ammo bularning baridan Shotish zarracha zarar ko'rmadi, Nilkantoning yuragi qon bo'ldi, xolos.

Shotish Kalkuttadan juda ko'r'lam siyohdon olib kelgan edi: ikki sadaf qayiqda ittadan davot, o'rtada kumush qanotli oqqush tumshug'ida pat tutib turibdi. Shotish bu siyohdonni juda yaxshi ko'rar, uni shohi latta bilan avaylatib artib yurardi. Kiron o'qtin-o'qtin tegajog'lik qilib:

*Ikki bor tug'ilgan oqqush bo'lsang ham,
Nega berahmsan, ayt-chi, oppoq qush?
Nechuk halok etding ul malikani
Bu odam yurolmas qora o'rmonda?*

deb oqqushning tumshug'iga chertar, shundan so'ng Shotish bilan uning orasida hazil, kulgidan iborat dahanaki jang boshlanardi.

Jo'nashga bir kun qolganda ertalab siyohdon yo'qolib qoldi.

– Ukajon, sening oqqushing Damayantini qidirib uchib ketibdi, – dedi Kiron kula-kula.

Biroq Shotishning juda jahli chiqqan edi. U siyohdonni Nilkanto o'g'irlagan deb o'yladi – chunki kechqurun bolani o'z xonasi oldida aylanishib yurganini ko'rgan, buni boshqalar ham ko'rishgan edi.

Aybdorni Shotishning huzuriga olib keldilar. Kiron ham shu yerda hozir edi. Shotish darhol Nilkantoga hujum boshladi.

– Mening siyohdonimni nega o'g'irlading? Uni qayoqqa qo'yding? Hozir topib kell

Shorot Nilkantoni goh gunoh qilgani uchun, goh bekorga bir necha marta urgan edi, bola hamma-siga bardosh berib keldi. Biroq Kironning huzurida siyohdon o'g'irlashda ayblaganlarida, uning ko'zlari o't chaqnab, g'azabning zo'ridan ko'ksi tez-tez qalqa boshladi, agar Shotish yana bir og'iz gapirganda u yovvoyi mushukday tashlanib, panjasining hamma tirnoqlarini uning badaniga botirar edi.

Kiron bolani qo'shni xonaga chaqirib muloyim-gina gapirdi:

– Nilu, agar siyohdonni sen olgan bo'lsang, sekin olib kelib menga bera qol. Senga va'da beraman, agar shunday qilsang, hech kim senga bir narsa demaydi!

Nilkantoning katta ochilgan ko'zlaridan yosh dumalab tushdi, so'ngra u yuzlarini berkitib, ach-chiq-achchiq yig'ladi.

Kiron uydan chiqdi.

– Men aminmanki, siyohdonni Nilkanto olgan emas, – dedi u.

– Nilkantodan boshqa kim bu ishni qila oladi? Hech kim! – bir ovozdan qat'iy e'tiroz bildirishdi Shorot bilan Shotish.

– Kimligini bilmayman, lekin u emas! – dedi Kiron ham qat’iy qilib.

Shorot bolani chaqirib yana so’roq qilmoqchi edi, xotin bunga rozi bo’lmadi.

– Bo’lmasa u yotgan xonani, sandiqni tintish kerak, – deb taklif qildi Shotish.

– Agar siz shunday qilsangiz, biz abadiy dushman bo’lib qolamiz, – dedi Kiron. – Men begunoh bolaning orqasidan josuslik qilishga yo’l qo’ymayman.

Shu so’zlarni aytganda, uning ko’zlariga kelgan yosh masalani hal etdi: boshqa hech kim Nilkantoga og’iz ochib biror so’z demadi.

Quruq tuhmatga qolgan yetimning ahvoli Kironning yuragida shafqat hissini uyg’otgan edi. U dxoti, ko’ylak, chador va oyoq kiyimidan iborat ikki qator yaxshi sarpo tayyorladi-da, yana o’n rupiya pul olib, kechqurun Nilkanto yotib yurgan hujraga kirdi. U bolaga hech narsa demay, bu hadyalarni uning sandig’iga solib qo’ymoqchi edi. Bu temirsandiq ham uning hadyasi edi.

Kiron soriysining uchidan kalitni yechib, sekingina sandiqni ochdi, ammo keltirgan narsalarini unga sololmadi, chunki unda: qog’oz varraklarni uchirish uchun g’altak, bambuk novdalari, mango g’o’ralarini kesib olish uchun o’tkir qilib qo’yilgan chig’anoq, siniq stakan va shunga o’xshash narsalar to’lib yotardi. Kiron sandiqdagi narsalarni tartibga solib, sovg’alarni unga sig’dirish mumkin bo’lar, deb o’yladi. Juvon sandiqdan bu ashqol-dashqollarni, bir necha kir va toza ko’ylaklarni bu yoqqa olgandan so’ng, sandiqning ostidan Shotishning anavi la’nati siyohdoni chiqib qolsa bo’ladimil!

Taajjubda qolgan Kiron qizarib, qo'lida siyohdon bilan qotib qoldi. U Nilkantoning kirib kelganini ham sezmedi. Bola hammasini ko'rdi.

Kiron meni o'g'irlikda ayblash uchun dalil izlab uyimga kelibdi, deb o'yladi Nilkanto. Mana, dalil qo'lida! Holbuki u, siyohdonni Shotishdan o'ch olish niyatida olib kelgan edi. Uning murodi siyohdonni Gang suviga tashlab yuborish edi, biroq bir lahzalik ikkilanish tufayli bu niyatidan qaytib, uni sandiqqa yashirib qo'ygandi. U endi bu gaplarni qanday qilib Kironga tushuntiradi? Bordi-yu, tushuntirishga urinsa, u ishonarmikin? Axir Nilkanto o'g'ri emas, yo'q, u o'g'ri emas axir! Bo'lmasa, u kim? Endi u nima deb javob berishi kerak? O'g'irlik qildi, lekin u o'g'ri emas, shuning uchun Kironning uni o'g'ri deb gumonsirashi adolatdan emas. Nilkanto buni hech qachon unga tushuntirolmaydi, lekin bunday gumonsirashlarga toqat ham qilolmaydi.

Kiron chuqur xo'rsinib siyohdonni qayta sandiqqa soldi. Xuddi o'g'ridek uni kir ko'ylaklar bilan yopib, tepasidan varrak uchiradigan g'altak, bambuk tayoqchalar, g'ildiraklar, chig'anoqlar, siniq shishalar va boshqa o'yinchoqlarni solib, ularning ustiga o'z hadyalarini va o'n rupiya pulni qo'ydi.

Biroq ertasiga brahman bola g'oyib bo'ldi. Mahalliy aholidan so'rashsa, ko'rmadik, deb aytishdi. Politsiya ham uni topolmadi. Shunda Shorot:

– Kelinglar, endi uning sandig'ini ochib ko'ramiz, – deb qoldi.

Ammo Kiron qat'iy ravishda:

– Bu bo'lmagan gap! – deb ularning shashtini qaytardi.

U Nilkantoning sandig'ini o'z xonasiga olib kelishni buyurdi va undan siyohdonni olib, hech kimga sezdirmay, Gang sohiliga eltib suvga tashladi.

Shotish va Shorot babuning boshqa oila a'zolari jo'nab ketishdi. Faqat Nilkanto o'rgatgan kuchukcha ochlikni unutib, sohilda shikoyatomuz g'ingshib, behuda umid bilan egasini qidirardi.

O'LIKMI, TIRIK?

I

Ranigxat zamindori Sharodashonkorning uyida yashovchi tul xotin Kadomini ning qarindoshlari yo'q edi. Hammasi birin-ketin vafot etgan. Qayin og'asi Sharodashonkorning kichik o'g'li uning yagona ovunchog'i, quvonchi edi. Bu go'dak tug'ilgandan so'ng onasi uzoq kasal bo'lib, bolani Kadomini boqib o'stirdi. Xotin kishi birovning bolasini tarbiya qildimi, garchi unga muhabbatdan boshqa hech qanday huquqi bo'lmasa ham, mehr-u muhabbati tobora ortib boraveradi. Muhabbat esa o'z huquqini hech qanday hujjat bilan isbot qilolmaydi. Zotan, muhabbat bunga muhtoj ham emas, u o'zining ishonchsiz sanamiga kun sayin zo'rroq ehtiros bilan xizmat etaveradi.

Kadomini bolaga bo'lgan mehrini sarf etib bo'lgach, bir kuni kechasi qo'qqisidan o'lib qoldi. Bu baxtsiz hodisa srabon oyida yuz berdi. Uning yuragi birdan urishdan to'xtadi. Dunyoda hamma ish o'z navbatida davom etardi, faqat mehr bilan to'la shu nozik yurakdagi davr soati mangu to'xtadi. Politsiyaning xarxashasidan qutulish uchun zamindorning to'rt brahmani jasadni tezroq kuydirishga qaror qildilar.

Dafn gulxani yoqiladigan qabriston qishloqdan ancha uzoqda edi. Bu yerda, ko'l bo'yida bir kulba bo'lib, yonida baland banyan daraxti o'sardi. Qachonlardir bu yerdan daryo o'tgan-u hozir qurigan. Uning o'zanida dafn marosimlari o'tkazish uchun ko'l qazilgan edi. Atrof-tevarakdagi aholi bu ko'lni qadimgi muqaddas daryoning bir qismi deb, unga zo'r ixlos qo'ygan edi.

Xizmatchilar jasadni kulbaning o'rtasiga keltirib qo'yib, dafn gulxani uchun o'tin kutib o'tirdilar.

Vaqt shunday sekin o'tardiki, xizmatchilardan Nitay bilan Guruchoronning toqati toq bo'lib, nega o'tin keltirishmadi, deb bilgani ketdilar. Bidxu bilan Bonmali jasadni poylab qoldi.

Zim-ziyo kecha edi. Qalin bulutlar bilan qoplangan osmonda birorta yulduz ko'rinmasdi. Ikki kishi xonada xomush o'tiribdi. Birining sham va gugurti bor edi, lekin gugurt nam tortib qolgani uchun har qancha urinsa ham, yondirolmadi, chiroqlari esa o'chib qoldi.

Uzoq jimlikdan so'ng ularning biri:

– Hozir tamaki bilan trubka bo'lsa xo'p soz bo'lardi-da, – dedi.

– Men chopib borib, birpasda hammasini olib kelishim mumkin, – dedi Bonmali.

Bonmalining muddaosini payqagan Bidxu qichqirib yubordi:

– Nima, bu yerda men yolg'iz qolamanmi?

Yana jimlik cho'kdi. Har daqiqa bir soat bo'lib tuyulardi.

Ular o'tinga ketganlarni ich-ichlaridan la'natlardilar. Ular bir joyda o'tirib chilim chekayotgandir, deb gumonsiray ham boshladilar.

Atrofda sukunat hukmron edi, faqat tinmagur baqalarning vaqillashi, tungi chigirtkalarining chirillashi jimlikni buzardi. Brahmanlarga tobutdagi

jasad qimirlaganday, go'yo ayol boshqa yonboshiga ag'darilganday tuyuldi. Bidxu bilan Bonmalini vahm bosib, «Ram! Ram!» deb qichqirib yubordilar.

Kutilmaganda kulbada og'ir xo'rsinish eshitildi. Xizmatkorlar bir lahza kulbadan chiqib qishloqqa qarab qochdilar. Uch mil chamasi chopib borgach, qaytib kelayotgan sheriklarini ko'rib qoldilar. Ular chindan ham chilim chekib, hech narsa bilmay qaytayotgan edilar, ammo, daraxt kesilgan, hade-may o'tin keltiriladi, deb xabar qildilar. Bidxu bilan Bonmali kulbada ro'y bergan hodisani so'zlab berdilar. Nitay bilan Guruchoron bunga ishonmasdan, ularni qo'rqqoqlikda aybladilar. To'rtovlon qabristondagi kulbaga qaytib kelishdi. Tobutni bo'sh ko'rib hang-mang bo'lib qoldilar. Hammasi hayratda edi, bir-birlariga qaradilar. Jasadni qashqirlar olib ketdimikan desalar, atrofda biror parcha latta ko'rinmasdi. Xizmatkorlar tashqariga chiqib, kulba yonida, loyda oyoq izini ko'rib qoldilar.

Sharodashonkor ahmoq emasdi, agar bo'lgan haqiqatni unga so'zlaganlarida ham, uning bunga ishonishi dargumon. Uzoq muhokamadan so'ng o'lik kuydirildi, deb xabar qilishga ahd etdilar.

Tong otarda odamlar o'tin olib kelishi bilan, kulbada ozroq o'tin bor ekan, jasad kuydirildi, deb aytdilar. Bu gapning to'g'riligiga hech kim shubha qilmadi. Rostdan ham kulbada jasad yo'q edi, jasad esa boylik emaski, birov o'g'irlab ketsa.

II

Hammaga ayonki, odam ba'zan o'lganday tuyulsa ham, jon uning badanini ilitib turadi. Xuddi shunday – Kadomini ham o'lmagan, faqat o'likka o'xshab qolgan edi.

O'ziga kelib qarasa, atrofi qop-qorong'i. U go'yo o'z joyida yotar edi.

– Singlim, – deb chaqirdi u. Hech kim javob bermadi. Qattiq qo'rqqan Kadomini tobutda yotganini birdan payqadi. Og'rib nafasi bo'g'ilganini esladi. Bu vaqtda ovsini bolasi uchun o'choqda sut ilitib turgan edi. Kadominining majoli qurib, o'zini ko'rpaga tashladi.

– Singlim, bolani olib kel, men olaman, – dedi u uzuq-yuluq ovoz bilan hushdan ketayozib.

Shundan so'ng, go'yo siyoh quyilgandek hamma narsa birdan qoraydi. Kadominining xiralangan tushunchasida olam kitobining hamma harflari bir onda bir-biriga qo'shilib ketdi. Bola oxirgi marta uni chaqirdimi-yo'qmi, buni eslolmaydi. Bu tanish olamdan o'limning nihoyasiz, noma'lum yo'lga ravona bo'lganda, bolaning mehr bilan vidolashish armug'onini oldimi, yo'qmi, buni ham eslolmaydi.

Bu kimsasiz zulmatni u dastlab hech narsa ko'rinmaydigan, hech bir sado eshitilmaydigan, mehnatsiz, abadiy tetiklik talab etadigan makon – o'lim tangrisi Yamaning makoni deb o'yladi. Ochiq eshikdan rutubat aralash shamol esib, baqalarning vaqillashi eshitilgach, Kadomini juda yoshligidan boshlab azob-uqubatlar bilan to'lgan qisqa hayot yo'lini o'ylab, o'zining hali bu dunyoda ekanini sezdi. Birdan chaqmoq chaqib ko'lni, banyan daraxtini, keng dalalarni va uzoqda qorayib turgan qator daraxtlarni yoritdi. Ayol oy o'n besh kunlik bo'lgan kezlarda bu ko'lda cho'milganini, dam gulxani ustida yotgan o'liklarni ko'rib qo'rqqanlarini esladi.

U dastlab uyga qaytmoqchi bo'ldi. Keyin o'ylab qoldi: «Axir men o'lganman! Qanday qilib ular meni uyga kiritadi. Men ularning badbaxtligiga sabab

bo'lmaymanmi? Men tiriklar saltanatidan quvilganman. Men endi arvozman, xolos. Agar shunday bo'lmasa, men Sharodashonkorning yaxshi himoya qilinadigan ichkari uyidan qay yo'sinda bu uzoq qabristonga tushib qoldim? Jasadim kuydirilmagan. Meni kuydirishi lozim bo'lgan odamlar qayoqqa ketishdi?» Ayol Sharodashonkorning charog'on uyini esladi, so'ngra o'zini uzoq qorong'i qabristonda tanho, tashlandiq holda yotganini o'ylab, endi kishilik jamiyatining a'zosi emasligini payqadi. U faqat qo'rqinchli tush, vahimali ko'lan-ka yoxud arvo edi!

Kadomini shularni xayoldan kechirgan hamono yerdagi qonunlar zanjiridan xalos bo'lganday, o'zida favqulodda kuch va cheksiz erkinlik his etdi. Endi u xohlaganini qila olar va istagan tomoniga keta olardi. Bu yangi fikrdan devonavor holga kelgan Kadomini kulbadan chiqib qabristonda namoyon bo'ldi. Uning yuragida na iymanish va na qo'rquvning soyasi bor edi.

Lekin u andak yurib, butun vujudida horg'inlik sezdi. Chor-atrof, ba'zi joylari sholipoyalar bilan qoplangan ko'z ilg'amas tekislikdan iborat edi. Goho Kadomini tizza bo'yi suvda turganini payqab qolardi. Tong yorishib, uylar atrofidagi daraxtlarda qushlar nag'masi eshitilganda, boyaqish juvoni qo'rquv bosdi. U endilikda bu olam va tirik odamlar bilan qanday aloqada bo'lishini tasavvur etolmasdi. Kadomini zim-ziyo kechada qabristonda ekan, o'zini ozod va o'z joyida his etgandi. Ammo tong yorishib, uylar va odamlarni ko'rgach, u dahshatda qoldi. Odamlar arvohlardan, arvohtar esa odamlardan qo'rqadi, ularni o'lim daryosi bir-biridan ajratib turadi.

III

Kadominining kiyimlari iflos, o'zi vahimali xayollar tufayli aqldan ozib telbaga o'xshab qolgan edi. Shu alfozda uni odamlar ko'rsa qo'rqar, bolalar ko'rsa yo tosh otar yoxud qo'rqib yashirinar edilar. Xayriyat, uni bu ahvolda birinchi marta uchratgan kishi yolg'iz bir yo'lovchi bo'ldi.

– Xonim, siz mo'tabar ayolga o'xshaysiz, – dedi yo'lovchi unga yaqin kelib, – bu ahvolda qayoqqa bormoqchisiz?

Kadomini nima deb javob berishini bilmay, xomushlik bilan unga termilib qoldi. U hali ham tirik ekaniga va mo'tabar ayolga o'xshashiga, u bilan gaplashishlari mumkinligiga ishonmas edi.

– Yuring! Men sizni uyingizga eltib qo'yaman. Ayting, uyingiz qayerda? – dedi yo'lovchi.

Kadomini o'ylab qoldi. U qaynag'asining uyiga qaytishni xotiriga ham keltirmasdi. Biroq boshqa boshpanasi yo'q. Shunda yoshlikdagi dugonasi Jogomaya yodiga tushdi. Dugonasi erga tekkandan beri u bilan ko'rishmagan, ammo ora-sira bir-birlariga xat yozishib turardilar. Ular goho bir-birlaridan o'pkalab qo'yardilar, sababi ma'lum, albatta: Kadomini Jogomayani juda yaxshi ko'rganini isbot qilishga tirishar, Jogomaya esa, sening muhabbatning menikichalik emas, deb o'pkalar edi. Lekin har ikkalasi, mabodo yana uchrashguday bo'lsak, ortiq gina qilishmay, totuv yashaymiz, deb ahd qilgan edilar.

– Men Nishindapurga, Patichoron janoblarning uylariga boraman, – dedi Kadomini.

Yo'lovchi Kalkuttaga borayotgan edi. Nishindapur garchi uzoqroq bo'lsa ham, har holda uning yo'li

ustida. U Kadomini dugonasining uyiga boshlab bordi. Boshda Kadomini bilan Jogomaya bir-birlarini tanimay turdilar. Taniganlaridan so'ng:

– Voy, kela qol, o'rtog'jon, marhamat! Qadamlaringga hasanot, – dedi Jogomaya gul-gul ochilib, – men seni qaytib ko'rarman deb xotiringga ham keltirmagan edim. Xo'sh, azizim, qanday shamol uchirdi? Nahotki qaynag'ang kelishingga rozi bo'lgan bo'lsa?

Kadomini xomush turardi.

– Opajon, – dedi u yolvorgan ohangda, – qaynag'am to'g'risida surishtirib o'tirma, yaxshisi uyingdan boshpana ber, senga cho'ri bo'lay. Sen nima desang barini bajo keltiraman.

– Nimalar deyapsan o'zing? – xitob etdi Jogomaya. – Menga cho'ri bo'larmish! Axir sen mening eng yaqin, jonajon o'rtog'imsan-ku!

Shu palla xonaga Patichoron kirib keldi. Kadomini bir lahza unga nazar solib, so'ng ohista xonadan chiqib ketdi. U boshiga soriysining uchini ham yopmadi, uy xo'jasiga izzat-ikrom ham ko'rsatmadi. Bu qiliq eriga xush kelmasligidan qo'rqib, Jogomaya voqeani batafsil tushuntirishga kirishdi. Patichoron hamisha Jogomayaga yon bersa-da, bu gal so'zlariga e'tibor qilmay, xotinini o'ng'aysiz vaziyatda qoldirib chiqib ketdi.

Kadomini dugonasining uyida tura boshladi, lekin ular orasida ilgarigi ishonch yo'q edi. O'lim ularni bir-biridan ayirib turardi. Juvon boshqalar bilan inoq bo'lolmas, uning barhayotligi hali o'ziga ham jumboqday tuyulardi. Kadomini Jogomayaga qarab, uning eri, uy-joyi bor, u mendan uzoq bir olamda yashaydi, dugonam bebaho dunyoning tirik odami, shu olamning burchini ado etib, uning huzur-halovatidan bahramand bo'ladi, men esa, faqat bir soya-

man, deb o'ylardi. Jogomaya foniy – o'tkinchi dunyoda yashaydi, Kadomini esa abadiylikda.

Jogomayaning ham ko'ngli qandaydir g'ash edi, lekin buning sababini o'zi bilmaydi. Xotin kishi sirni yoqtirmaydi, chunki sir mayda oilaviy tashvishlarni emas, she'riyat, qahramonlik va olimlikning yo'ldoshidir. Shuning uchun, agar xotin kishi biror narsani tushunmasa, bu narsadan aloqani butunlay uzadi yoxud uni o'zi tushunadigan qilishga tirishadi. Bordi-yu, bu ikkisi ham muyassar bo'lmasa, jahli chiqadi. Kadomini parishonroq ko'ringan sari, uning yuragidagi dardini bilolmay, Jogomayaning tobora jahli chiqaverdi. Kadomini o'zidan-o'zi qo'rqar, lekin o'zidan qochib qutulishning ilojini topolmasdi. Ajinadan qo'rqqan odamlar orqalariga qayrilib qarashga hayiqadilar: ularga hamma yer mudhish tuyuladi. Ammo Kadomini hammadan ko'proq o'zidan qo'rqardi, zotan uning atrofini o'ragan kishilardan qo'rqadigan joyi qolmagan. Tunda yolg'iz xonada yotib vahimaga tushar, oqshomlari chiroq shu'lasida o'z soyasini ko'rib larzaga kelar edi. Uning vahimachiligi bu uyda yashovchi boshqa odamlarni ham o'z soyasidan qo'rqadigan qilib qo'ydi. Xizmatchilar va Jogomayaga chor-atrofdagi arvoqlar ko'rinadigan bo'lib qoldi.

Kunlardan bir kun Kadomini yarim kechada Jogomayaning eshigi oldiga chopib kelib:

– Singlim, singlim, sendan yolvorib so'rayman, meni yolg'iz qoldirma! – deb faryod qildi.

Jogomaya qo'rqib, yana jahli chiqdi. U Kadomini shu zahotiyuq uydan quvmoqchi bo'ldi. Rahmdil Patichoron mehmonni arang yupatib, qo'shni xonada yotishga ko'ndirdi. Ertasiga, kutilmagan-da, xotini uni o'z xonasiga chaqirib, dag'dag'a qila boshladi:

– Siz qanaqa odamsiz. Begona bir xotin qaynag‘asining uyini tashlab, siznikiga kelib olgan bo‘lsa. Mana salkam bir oy bo‘lib qoldi, siz bo‘lsangiz, unga, bu uyda turishing mumkin emas, deb loaqal shama ham qilib qo‘ymadingiz. Zarracha noroziligingizni ham ko‘rmadim. Siz erkaklar ham-mangiz shunaqasiz.

Ayollar erkaklarni g‘ayriixtiyoriy ravishda doim xotin jinsiga moyillikda ayblaydilar. Garchi Patichoron, yolg‘iz, lekin suluv Kadominiga muhabbatim odob doirasidan chiqmaydi, deb qasamyod qilishga tayyor bo‘lsa ham, u o‘z xatti-harakati bilan buni isbot etolmadi. Uning fikricha, qaynag‘a uyida sababsiz xo‘rlangan Kadomini boshqa iloj topmay, toqatsizlikdan qochgan va uning uyiga boshpana qidirib kelgan. Bas, shunday ekan, qanday qilib ota-onasiz bu juvonnini o‘z uyidan ketkiza oladi. Patichoron Kadomini bilan savol-javob qilib, uning yarasini yangilashni istamay, yuqoridagi mulohazalarini xotiniga so‘zlab, shu bilan bu gapga xotima bermoqchi bo‘ldi. Bundan hech ish chiqmagach, Jogomaya erinchoq eriga ta’sir qilishning boshqa vositalarini qidira ketdi. Nihoyat, eri ham oilada osoyishtalik barqaror bo‘lmog‘i uchun Kadominining qaynag‘asiga xabar qilish lozimligini payqadi. U maktubdan natija chiqmaydi deb, Ranigxatga o‘zi bormoqchi bo‘ldi. Eri jo‘nashi bilan Jogomaya Kadominini chaqirib:

– O‘rtoqjon, sen bundan so‘ng biznikida turing aqldan emas. O‘zing bilasan, el og‘ziga elak tutib bo‘lmaydi, – dedi.

– Kadomini bo‘lsa dugonasiga g‘amgin nigoh tashlab:

– Odamlar nima desa der, menga nima? – deb javob berdi.

Jogomaya bunday javobdan taajjublandi:

– Agar sen odamlarning gap-soʻziga beparvo boʻlsang, biz beparvo qaray olmaymiz! – deb baqirdi u. – Boshqa joydan kelgan bir juvonning buncha vaqt uyimizda turib qolishini biz odamlarga qanday tushuntiramiz?

– Mening uyim bormi axir?

«Ana xolos, – deb oʻyladi Jogomaya, – nimalar deb javrayapti bu baxti qora xotin?»

– Men sizlar uchun kimman? – deb ohista davom etdi Kadomini. – Aytinch, men yerda yuribmanmi? Sizlar kulasizlar, yigʻlaysizlar, har qaysingiz oʻz ishingiz bilan bandsiz. Men-chi, men faqat mushohada qilib turaman. Sizlar – odamsizlar, men boʻlsam faqat bir soyaman. Oʻylab oʻyinga yetmayman, nega parvardigori olam meni sizning dunyongizda qoldirdi? Sizlar mendan hayotimizga raxna soladi, turmushimizni achchiq qiladi oilamizga badbaxtlik keltiradi, deb qoʻrqaysizlar. Meni sizlarga bogʻlab turgan narsa nima? Modomiki tangri menga hech qanday oʻrin qoldirmagan ekan, men bu zanjirni uzib sizlardan ham ketaman.

Uning nigohi gʻalati, soʻzlari shunday gʻayritabiiy ediki, Jogomaya nimanidir payqaganday boʻldi-yu, bu sirni oxirigacha anglay olmadi. Ortiqcha savol-javob qilishga yuragi dov bermay, ogʻir xayolga choʻmib, asta chiqib ketdi.

VI

Patichoron Ranigxatdan qaytib kelganda kech soat oʻnga yaqinlashgan edi. Yomgʻirdan har joy-har joyda koʻlmak suv, goʻyo kechening ham, yomgʻirning nihoyasi yoʻqday tuyulardi.

– Xoʻsh, nima gap? – deb soʻradi Jogomaya.

– Gap ko‘p, andak sabr qil, – dedi eri. Patichoron ho‘l kiyimlarini yechib, qayta kiyindi, kechki ovqatni yeb, karavotga cho‘zilib yotdi-da, papiros cheka boshladi. Uning ko‘zlarida tashvish bor edi.

Jogomaya kunjikovligini biroz bosib turgach, oxiri erining oldiga kelib:

– Gapira qolsangiz-chi, nimalarni bilib keldingiz? – deb so‘radi.

– Sen yanglishibsan, – dedi Patichoron.

Bu gapni eridan eshitar-eshitmas Jogomayaning jig‘ibiyroni chiqdi. Xotinlar sira yanglishmaydi, shunday hol ro‘y berguday bo‘lsa ham, aqlli erkak o‘zini bilmaslikka solishi yoxud shu aybni o‘z bo‘yniga olishi kerak.

– Xo‘sh, nimani bilib keldingiz? – jahl bilan yana so‘radi xotini.

– Sen uyimizdan boshpana bergan juvon Kadamini emas!

O‘z eridan bunday behuda gapni eshitgan xotinning jinni bo‘lishi ham hech gap emas.

– Nima, men o‘z dugonamni tanimaymanmi? – deb baqirdi Jogomaya, – buni ham sizdan so‘rashim kerakmidi? Sizning es-hushingiz joyidami o‘zi?

Patichoron bu haqda munozara qilishning befoyda ekanini payqadi. U o‘zi haq ekanini isbot etadi. Jogomayaning dugonasi Kadamini o‘lgan, bunga hech qanday shubha yo‘q.

– Siz hamma narsani chatoq qilib kelgan ko‘rinasiz, – dedi Jogomaya. – Siz boradigan joyga bor-magansiz yoxud aytgan gaplarini tushunmagansiz. U yerda sizga kimning ko‘zi uchib turibdi. Bundan ko‘ra, xat yuborgan yaxshi emasmidi?

Xotining o‘z gapiga ishonmaganidan Patichoronning ko‘ngli ozor topib, o‘z fikrini isbot-

lash uchun dalillar keltira boshladi, lekin xotinini ishontira olmadi. Ammo shu bahs paytida er-u xotin bir fikrga keldilar: nima bo'lsa ham, Kadomini-ni uydan ketkazish kerak. Bu borada har ikkovi-ning ham asoslari bor edi. Patichoron: bu juvon, dugonangman deb xotinini aldagani uchun, Jogomaya esa: bu juvonnini yengiltak ayol deb o'ylagani uchun. Qattiq munozarada har ikki tomon ham bo'sh kelmadi. Er-u xotin qo'shni xonada Kadomini uxlayotganini unutilib, borgan sari jazavalari tutib, baqirib tortishar edilar.

– Oldimizda xavf-xatar bor! Men bu so'zlarning barini o'z qulog'im bilan eshitib keldim, – dedi er.

– Bu gapning tagida nima borligini o'zim ko'rib turib, nega endi sizning gaplaringizga quloq solar ekanman, – deb javob berdi xotini.

Nihoyat, Jogomaya:

– Yaxshi, ayting-chi, Kadomini qachon o'libdi? – deb so'radi. Bu so'roqdan murod Kadominining o'limi bilan so'nggi maktubi orasida qancha vaqt o'tganini aniqlab, erining xatosini isbotlash edi. Eri Kadominining o'limi tarixini so'zlab berdi. Hisoblab qarashsa, Kadominining o'limi uning bu dargohda paydo bo'lishidan sal ilgari ekan. Shunda Jogomayaning sodda ko'ngli dahshatdan qaltirab ketdi. Patichoron ham vahimaga tushganday bo'ldi. Shu asnoda eshik ochilib sovuq shabada chiroqni o'chirdi. Xona zulmatga chulg'anib, Kadomini kirib keldi. Kechasi soat birlar chamasi edi. Tashqarida yomg'ir shibbalab quyardi.

– Jogomaya, men dugonang Kadominiman, ammo men tirik emasman. Men o'lganman, – dedi ayol.

Jogomaya dahshatdan qichqirib yubordi. Eri-ning esa vahimadan tili kalimaga kelmasdi.

– Men o'lganman, xolos. Axir bundan bo'lak sizlarga biror zarar-zahmat yetkazmadim-ku! – davom etdi ayol. – Menga na tiriklar, na o'liklar orasida o'rin bor. Sho'rim qursin, men qayoqqa bosh uray endi? – iztirobdan yana takrorladi u. – Qayoqqa bosh uray?

Shu ahvolda xushsiz yotgan dugonasini qoldirib, Kadomini yugurgancha uydan chiqib ketdi.

V

Kadominining qanday qilib Ranigxatga yetib kelganini aytish qiyin. Dastlab u hech kimga ko'rinmadi. Boyaqish ayol tuz totmay, butun kunini xaroba bir ibodatxonada o'tkazdi.

Yomg'ir kuchayib, qosh qorayib, momaqaldiroqdan qo'rqqan odamlar uyiga jo'naganda, Kadomini yo'lga chiqdi. U o'z qaynag'asining eshigiga yaqinlashgach, yuragi zo'r berib tepa boshladi. Ayol boshiga ro'molini tashlab hovliga kirdi. Eshikdagi posbon uni oqsochlardandir deb o'ylab, yo'lini to'smadi.

Yomg'ir quyar, bo'ron shiddat bilan hayqirardi. Uy bekasi, Sharodashonkorning xotini o'zining tul singlisi bilan qarta o'ynab o'tirardi. Xizmatchi ayol oshxonada. Yotoqdagi karavotda bezgakdan azob chekkan kasal bola yotibdi. Kadominining yotoqqa kirganini hech kim payqamay qoldi. Bu ayolni qaynag'asining uyiga kelishga nima majbur etganini men bilmayman, buning sababini u sho'rlikning o'zi ham bilmasdi, uning birgina orzusi shu go'dakka yana bir nazar solish edi. Kadomini qayerga borishini, so'ng nima qilishini o'ylamagandi. U chiroq yorug'ida jajji qo'llarini musht qilib, isitmada

yonib turgan bolaning yuzlarini ko'rdi. Alamdan yuragi ezilib ketdi. Qani endi bu go'dakkinani olib bag'riga bosa olsa... «Mensiz buning holidan kim xabar oladi? – deb o'yladi Kadomini. – Uning onasi o'yin-kulgini, laqillashni, qartabozlikni yaxshi ko'radi. Go'dak mening qo'limda chog'ida, u bola tarbiyasi haqida o'ylab ham ko'rmas, tamom ozod edi, endi bu go'dakka kim g'amxo'rlik qiladi?»

Shu payt bola ikkinchi yonboshiga ag'darilib, uyqusirab qichqirdi:

– Xolajon, suv bering!

Bola hanuz g'amxo'r xolasini unutmagandi. Kadomini darhol ko'zadan ozgina suv quyib, bolani qo'lga olib ichirdi. Bola uyqu orasida ham o'ziga tanish qo'ldan suv ichganiga taajjublanmasa bo'lmadi. Kadomini o'zini tutolmay, bolani o'pib, uni qo'lida tebrata boshlagach, bola ham uyg'onib, xolasini quchoqlab so'radi:

– Xolajon, siz o'lganmisiz?

– Shundoq, qo'zim.

– Endi yana qaytib keldingizmi? Boshqa o'lmang! Ayol javob berishga ulgurmay, ovoz eshitildi: xizmatchi xotinlardan biri likobchada sago olib kirdi, Kadomini ko'rishi bilan qo'lidan likobcha tushib ketdi-da, qichqirgancha polga yiqildi. Bu ovozni eshitib, uy bekasi ham qartani tashlab, chopib xonaga kirdi; kirdi-yu, dong qotib qoldi, na so'zlashga, na yurishga majoli bor edi. Bola bu ahvolni ko'rib, vahimadan yig'lab qichqirdi:

– Xolajon, keting! Xolajon, keting!

Ana shunda, shuncha kundan keyingina Kadomini o'zining o'lmaganligini angladi. Tanish xona, bundagi jihozlar, kichik jiyani, o'zining unga bo'lgan muhabbati – mana shularning hammasi

bilan aloqasi borligini payqadi. Bu sinashta olam bilan uning orasida hech narsa yo'q ekan. Dugonasining uyida bo'lsa, Kadomini o'zini rostdan ham o'lganday sezardi.

– Singlim, nega mendan qo'rqyapsan? – hayajon ichida so'radi boyaqish juvon. – Qaragin, men ilgari qanday bo'lsam, hozir ham shundayman-ku!

Uning ovozi eshitib, beka behush bo'lib yiqildi. Bu hodisani singlisidan eshitib Sharodashonkor kirib keldi. U qo'llarini qovushtirib, yolvorgan holda Kadominiga qarab so'zladi:

– Kichkina kelin, shu ish sizga munosibmi? Shoshilish – mening bitta-yu bitta o'g'lim, nega unga azob berasiz? Begona emasmiz-ku! Siz ketgandan buyon bola bechora ichikib, ozib-to'zmoqda. Boshi kasaldan chiqmaydi. Kecha-yu kunduz: «Xolajon! Xolajon!» deb chaqirgani chaqirgan. Siz bu dunyo bilan vidolashgansiz. Keling, bu munosabatlarni ham uzing. Biz sizning arvohingizni noumid qilmaymiz.

Kadominining toqati toq bo'lib, qichqirib yubordi:

– Axir men tirikman, o'lgan emasman! O'lik emasligimni sizga qanday isbot qilsam ekan!

Shundan so'ng ayol polda turgan xurmachani ko'tarib o'z peshonasiga urdi. Bir zumda peshonasidan qon tirqirab chiqdi.

– Qaranglar, men tirikman! – deb takrorladi ayol. Sharodashonkor qimir etmay turar, bola qo'rqib qichqirar, uy bekasi bilan xizmatchi ayol polda hushsiz yotardi.

«Men tirikman! Men tirikman!» deb faryod qilgan ayol xonadan qochib chiqdi va zinapoyalardan chopib, to'g'ri hovlidagi ko'l bo'yiga borib, o'zini suvga tashladi. Sharodashonkor suvning chayqalganini eshitdi, xolos.

Kechasi va ertasiga kun bo'yi yomg'ir yog'di. Kadomini o'zining tirik ekanini o'limi bilan isbot qildi.

SKELET

Biz, uch bola yotib yurgan uyning yonidagi xona devoriga odam skeleti osib qo'yilgan edi.

Kechasi uning suyaklarini shamol shiqillatsa, kunduzi biz shiqillatardik. U vaqtda biz panditimiz bilan «Megxnadning halokati»ni o'qir edik. Kenbel maktabining bir talabasi bo'lsa, bizga osteologiyadan dars berardi. Murabbiyimiz bizni qanday qilib bo'lsa ham, ko'proq fanlardan xabardor qilishga intilar edi. Uning orzusi nechog'lik ro'yoga chiqqanini bizni bilgan kishilarga hikoya qilish ortiqcha, boshqalarga esa, yaxshisi, bu sir bo'la qolsin.

Shundan beri ko'p vaqt o'tdi. Skelet xonadan g'oyib bo'ldi, osteologiya ham xotiramizdan ko'tarilib ketgan.

Lekin yaqinda, qandaydir bir sabab bilan bir vaqtlar biz o'sha talabaning darsini tinglagan uyda mehmonlar yig'ilib qoldi-yu, qachonlardir skelet osig'liq turadigan xonada uxlashimga to'g'ri keldi. Men xiyla vaqtgacha uxlolmay, butxona minorasidagi katta soat milining urishiga quloq solib, dam u yonboshimga, dam bu yonboshimga ag'darilib uzoq yotdim.

Uyning bir burchida chiroq yonib turardi. BIRDAN lip-lip etdi-da, o'chib qoldi. Shuni ham aytib qo'yay, bizning uyimiz bunyodga kelgandan beri unda bir qancha baxtsiz hodisalar ro'y bergan edi. Binobarin, mening o'chgan chiroq haqidagi

o'ylarim, tabiiyki, shu tobdayoq inson hayotining bebaholigi xususidagi tafakkurga o'tib ketdi. Men beixtiyor o'ylarga to'ldim: yarim kechaning cheksiz zulmatida mana bu chiroq shu'lasining bexosdan g'oyib bo'lgani singari hayotda ham kecha-yu kunduz, kishi jonining mayda-mayda uchqunlari ham vaqti-bevaqt so'nib turadi.

O'zim ham sezmay, bir vaqtlar shu uyga osilgan skelet haqidagi o'ylarga o'tib ketdim. Xayolimda, u kimniki edi, deb turganimda, to'satdan birov chodirim oldida timiskilanib, qorong'ida qo'li bilan devorni siypalab, bir narsa axtarganday tuyuldi. Kimningdir nafas olishi, oyoq sharpasi eshitildi. Bularning bari bezovta, hayajonlangan o'ylarim samarasi ekanini bilardim. Sharpa esa chakka tomirlarimning urishidan boshqa narsa emas edi.

Shunga qaramay, men dahshatga tushdim. Bu sababsiz qo'rquvdan qutulish uchun:

– Kim bu? – deb so'radim.

Sharpa karavotimga yaqinlashgach, qotib qoldi-da, ovoz eshitildi:

– Bu men, mening skeletim qayoqqadir g'oyib bo'ldi, uni qidirib yuribman.

O'z tasavvurimda bunyodga kelgan bu mavjudotdan qo'rqishning hojati yo'q deb o'yladim, shuning uchun o'zimni bosib, beparvoroq ovoz bilan, biroq ko'rpani ustimga torta turib, yana so'radim:

– Ha, hozir xuddi shunday ishning xonasi! U skelet senga nima uchun kerak bo'lib qoldi?

– Bu qanday behuda savol? – Nazarimda u chodirimning yonginasida turib gapirar edi. – U suyaklar mening yuragimga qalqon, axir! U chog'larda men yosh va sahibjamol qiz edim! Sen mening skeletimga nazar solishni xohlarmiding?

– Ha, sening istaging tabiiy, – javob berdim men, – mayli, sen qidir, men biroz mizg'ib olishga urinib ko'ray.

– Sen yolg'iz ekansan nazarimda, – deb davom etdi sharpa. – Unday bo'lsa, men bir daqiqa o'tiray-da, ikkimiz andak gaplashaylik. Dastlabki o'ttiz besh yil davomida men mana shunday o'tirib, odamlar bilan tez-tez gaplashib turardim. So'nggi o'ttiz besh yilda esa qabristonda izg'igan shamoldek fazolarda aylanib yuraman. Hozir sening yoningda birpas o'tirib, yana inson tilida biroz gaplashay.

Allakimning chodirim yoniga o'tirganini sezdim. Noiloj bir ahvolga tushib qolganimni anglab, butun kuchimni yig'dim-da, imkon boricha beparvolik bilan:

– Juda soz. Biror qiziq voqea to'g'risida so'zlashaylik bo'lmasa, – dedim.

– Agar sen eng g'aroyib bir hangomani eshitmoqchi bo'lsang, hayotim haqida hikoya qilib beray.

Butxona soati kechasi ikkiga zang urdi.

– Men yosh va tirik chog'imda, faqat bir kishidan, o'z erimdan o'limdan qo'rqqanday qo'rqardim. O'zimni qarmoqqa ilingan baliqday his etardim. Nazarimda tamom begona bir odam meni bolalikning osoyishta va shinam olamidan yulib olgan-u, uning qo'lidan qutulishning iloji yo'qday tuyulardi. To'ydan so'ng ikki oy o'tgach, erim o'ldi. Qarindosh-urug'lar, yor-do'stlar mening shum taqdirimga qop-qora qaqshab yig'ladilar. Qaynotam yuzimga uzoq tikilib turib, oxiri qaynonamga bunday dedi: «Shastrlarda mana shu qizimiz singari badbaxtlik keltiruvchi xotinlar haqida rivoyatlar bor». Bularning barini men yaxshi xotirlayman. Sen eshityapsanmi o'zi? Hikoyam yoqyaptimi?

– Juda yoqyapti, – deb javob berdim. – Boshlani-shi g'oyat qiziq ekan.

– Unday bo'lsa, quloq sol. Men xursand bo'lib otamning uyiga qaytib keldim. Vaqt o'tib borardi. Garchi odamlar mendan yashirishga urinsalar ham, menga o'xshash sohibjamol qizni qidirib topish amrimahol ekanini o'zim juda yaxshi bilardim. Sen nima deb o'ylaysan?

– Shunday bo'lishi mumkin, biroq men seni aslo ko'rgan emasman.

– Ko'rganing yo'q! Mening skeletimni-chi? Ha-ha-ha! Men tegishyapman! Bir vaqtlar bu ko'z kosalarida timqora shahlo ko'zlar chaqnaganini, lolarang lablarda o'ynagan nozik tabassurning hozirgi bu yalang'och tishlarning mudhish tirjayishiga aslo o'xshamaganini senga qanday isbot qil-sam ekan? Senga nimalarni tavsif qilay: latofat va nazokatnimi, husn-u jamolimnimi, sarv qomatim-nimi, kelishgan, nozik, miqti, xushbichim a'zoyi badanimnimi? Hozir bu tavsiflar senga g'ayritabiiy tuyuladi, bu esa mening g'azabimni keltiradi. Hol-buki, o'sha zamonning mana-man degan doktor-lari ham mening skeletim osteologiyani o'rganish uchun bir vosita bo'lib qolishini tasavvur etolmas edilar. Bir doktorning eng yaqin do'sti bilan suh-batida meni, nozik va xushbo'y chechak, deb ata-gani hamon esimda. Boshqacha aytganda, ham-ma insonlar osteologiya va anatomiyani o'rganish uchun vosita bo'lishi mumkin, faqat mengina latif chechakka o'xshardim. Ayt-chi, chechaklarning ham skeleti bo'ladimi?

Men yurgan chog'da gavdamning har bir harakatida go'zallik nuri porloq brilliant singari tovlanib turganini sezardim. Men qo'llarimga tez-

tez va uzoq-uzoq tikilib qolardim. Bu qo'llar shu qadar nozik ediki, dunyoda eng mag'rur odamning ham qalbini rom qila olardi. Subhadra ham qomatini mag'rur ko'tarib, o'zining zafar duldulida Arjuna bilan yonma-yon o'tirib hayratda qolgan uch olam uzra parvoz etarkan, ehtimol, uning kafti lolarang nafis, momiq qo'llarida nozik barmoqlari alanganing tili kabi yonib turgandir.

Mening behayo, yalang'och, ko'hna skeletim balki senda noto'g'ri tasavvur qoldirgandir, lekin afsuski, bu yanglish fikrni rad etish uchun menda hech qanday dalil yo'q. Shu sababli mening uchun jahonda eng manfur narsa sensan. Ko'z o'ngingda o'n olti yashar sohibjamol tannoz bir qiz bo'lib qad ko'tarsam-u, seni uzoq vaqtga uyqudan mahrum qilsam! Yana istagim shuki, har qanday osteologi-yani barbod etib, sening boshingdan ham uning asarini qo'ymay quvib chiqarsam deyman.

– Agar latif badaning hozir ham bo'lganda, unga qasamyod qilib aytar edimki, boshimda u fanning yuqi ham qolmagan, – dedim men. – Jozibali, barkamol yoshlikdagi husn-jamoling esa kecha zulmatida ham olmos kabi porlab turibdi. Bu haqda ortiq gapirishning hojati yo'q!

– Mening dugonam yo'q edi, – davom etdi u, – akam uylanmaslikka ahd qilgan, binobarin, ichkarida o'zim tanho yashardim. Yolg'izlikda bog'dagi bir daraxt soyasida o'tirib, butun olam menga oshiqi shaydo, yulduzlar ham faqat menga nigoh tashlaydi, shamol ham mening hasratimda nolish qiladi, sabzalar esa agar hushi bo'lganda, mening oyog'im tegishi bilan hushini ham yo'qotardi, deb o'ylar edim. Ko'katlarning poymol bo'lib yerga qapishgan novdalari oyog'im ostida sas-sadosiz yotgan butun dunyoning yigit-yalanglariday tuyulardi.

Akamning do'sti Shoshishekor tibbiyot kolleji-
ni bitirgach, bizning uy doktori bo'lib qoldi. Men
uni ilgari ham darparda orqali tez-tez ko'rib turar-
dim. Akam juda g'alati odam bo'lib, hayotga doimo
cho'chibroq qarardi. Dunyo unga juda murakkab
tuyular va borgan sari dunyodan uzoqlashib, oqi-
bat go'shanishin bo'lib qolgandi. Shoshishekor
uning yagona do'sti bo'lib, men doim ko'rib yurgan
yigit ham faqat shu edi. Oqshomlari bog'da o'zim-
ni shoh taxtida o'tirganday his etganimda, oyog'im
ostida yotgan butun dunyo yigitlari Shoshishe-
kor siymosida namoyon bo'la boshladi. Sen ting-
layapsanmi? – deb menga murojaat qildi sharpa.
– Sen nima xayol surib qolding?

Men og'ir so'lish olib:

– Men Shoshishekor bo'lib tug'ilsam, ehtimol,
yaxshiroq bo'lardi, – deb javob berdim.

– Avval hikoyani oxirigacha eshit. Bir yomg'irli
kunda meni bezgak tutdi. Doktor ko'rgani keldi.
Biz birinchi dafa yaqin turib ko'rishdik.

Men derazaga qarab yotgan edim, shuning
uchun kechki shafaq oqargan yuzimga arg'uvon
nurlarini sepib turardi. Doktor xonaga kirib,
mening yuzimga qaragach, fikran o'zimni doktor-
ning o'rniga qo'yib, o'zimga chetdan nazar soldim.
Yuzim kechki shafaq nurida so'lib qolgan kichkina
nozik chechakka o'xshar, gajaklarim peshonamga
tushib turar, hayo bilan yarim yumilgan shahlo
ko'zlarim dilbar yuzga soya solardi...

Doktor xijolat ichida ohistagina akamga mening
tomirimni ko'rish kerakligini aytdi.

Men ko'rpaning tagidan momiqday qo'llarimni
chiqardim-u: «Qimmatbaho bilaguzuklar taqsam
qanday yaxshi bo'lardi», – deb o'yladim ichimda.

Doktorning bemor qo'lini bunday o'ng'aysizlik bilan ushlaganini men hargiz ko'rgan emasdim. Barmoqlari tomirni qidirarkan, tinmay qaltirardi. U menda isitma borligini sezdi, men esa uning yurak urishini sezdim. Ishonmaysanmi?

– Ishonmaslik uchun hech qanday dalilim yo'q, – dedim men. – Buning ustiga, kishining tomiri hamisha har xil urib turadi.

– Men bir necha dafa og'rib tuzalgandan so'ng, payqadimki, dunyoda oqshomlari meni kutuvchi yoshlar ancha kamayib, olamim deyarli bo'm-bo'sh bo'lib qolgan edi. Nihoyat, unda doktor bilan bemor qoldi, xolos.

Oqshomlari men yashirincha za'faron liboslar ki-yardim, sochlarimning uchiga jasmin gulini taqib, chiroyli turmaklab qo'yardim, qo'limga ko'zgu tutib, bog'da uzoq-uzoq o'tirib qolardim. Nega bunday qilardim? O'z-o'ziga bino qo'yish, hadeb o'z aksingga termilish zeriktirmaydimi? Yo'q! Husninga tikilgan men o'zim emas edim axir. Men yolg'iz o'tirardim-u, lekin biz ikkov edik. Men goho doktor bo'lib olardim-da, o'zimga termilib, maftun bo'lardim, o'zimni sevib erkaldim, biroq goho qalbindan ma'yus oqshom shamolining tug'yoniday bir «oh» uzilib chiqardi.

Shundan beri men sira yolg'iz bo'lgan emasman. Sayr etganimda yerga qarab qadamlarimni kuza-taman, panjalarimning tushishiga razm solaman, bu oyoq olishim doktorga manzur bo'larmikan, deb o'ylayman. Qiyom paytida tashqarida jazirama issiq bo'lib, atrofda sukunat hukm surganda, havoda parvoz etgan kalxat ovozi-yu, bizning hovli yonidan o'tgan o'yinchoqfurushning o'z matolarini ta'rif qilib qichqirgani eshitilardi. Ana shunda, men ko'katlar ustida ro'yo solib yastanib yotardim.

Yalang'och bilaklar yengillik bilan yumshoq yostiq ustiga tashalanar, nazarimda kimdir bu bilaklarning latifligiga mahliyo bo'lib, ohista ko'tarib, oppoq kaftlarimdan o'par, so'ngra sas-sadosiz uzoqlashardi. Agar men o'z hikoyamni shu bilan tugatsam, sen nima der eding?

– Mayli, – dedim men, – lekin tunning qolganini sarf etib, hikoyani o'zim tugallashim lozim bo'ladi.

– U holda, – dedi sharpa, – bu, tishlari irjayib turgan skelet haqidagi qo'rqinchli hikoya bo'lmay qolardi. Davomini eshit! Biroz tajriba ortdirgandan so'ng doktor bizning uyning pastki qavatida shifoxona ochdi. Men quvnoq suhbat va hazil-mutoyibalar orasida undan har xil dori va zaharlarning xususiyati, odamning nimadan tez va yengilroq o'lishi haqida so'rab qo'yardim. Gap doktorning sevgan mavzulariga borib taqalganda, u sergap bo'lib ketardi. Shunday suhbatlar meni o'limdan qo'rqmaslikka, o'limni qandaydir o'zimga yaqin bir narsaday tasavvur qilishga o'rgatdi. Olamda men uchun sevgi bilan o'limgina mavjudday tuyulardi. Mening hikoyam tamom bo'layozdi, ozgina qoldi.

– Hademay tong ham yorishadi, – dedim men asta.

– Oradan birmuncha vaqt o'tgach, doktor babuning nimadandir tashvish tortib, o'z hayajonlarini mendan yashirishga urinayotganini sezib qoldim. Kunlardan bir kun qaragam, u juda hafsa bilan kiyinib akamdan izvosh olib, kechasi qayoqqadir jo'nadi.

Men ortiq toqat qilolmay akamning oldiga bordim. Har xil mayda-chuyda gapni gapirib bo'lgach: «Aytganday, doktor babu izvoshda qayoqqa ketdi?» – deb so'radim. Akam qisqa qilib javob berdi:

– O'lgani.

– Bo‘lmag‘ur gapni gapirmang, – dedim men.

– Uylangani ketdi, – deb tushuntirdi akam.

– Nahotki! – deb qichqirib yubordim-u, qah-qah urib kula boshladim. Keyinroq bilsam, doktor bu nikoh sharofati bilan o‘n ikki ming rupiya qalin olarkan. «Ammo bu yangilikni sir tutib, nega u meni haqorat qildi? – deb o‘ylardim. – Axir men uning oyoqlariga yiqilib, mabodo shunga o‘xshash biror voqea ro‘y bergan taqdirda o‘zimni halok etaman deb hech qachon aytmagan edim!» Yo‘q, erkaklarga ishonib bo‘lmaydi. Men bu dunyoda faqat bir erkakni tanirdim-u, lekin shunda ham hamma erkaklarning nimadan iborat ekanini tezda payqab oldim.

Kechga yaqin kasallarni ko‘rib bo‘lgach, doktor uyga qaytib keldi. Men xandon urib, unga murojaat qildim: «Doktor janoblari, to‘ylar muborak!» Mening quvnoqligimni ko‘rib, doktor esankirab qoldi. Men esa yana so‘radim. «Nahotki hech qanday musiqa bo‘lmasa?»

Shoshishekkor og‘ir nafas oldi:

– Nazaringizda to‘y shunaqa quvonchli narsami?

Uning javobini eshitib, men yana kuldim. Bunaqasini sira eshitgan emasdim.

– Yo‘q, bu yaxshi emas, men nag‘ma-navoni, yorug‘likni sevaman, – dedim.

Oxiri akam urf-odatga muvofiq o‘yin-kulgi, tantana qilish haqida farmon berib mendan qutuldi.

Men kun bo‘yi, uyga kelin kelsa nima qilaman, deb xayolga botib yurdim.

– Doktor janoblari, siz yana bemorlarning tomirini ko‘rasizmi? – deb so‘radim. – Ha-ha! Qasamyod etamanki, odamlarning, ayniqsa, erkaklarning yuragida nima borligini sira bilib bo‘lmaydi. – Mening so‘zlarim doktorning qalbini o‘qday teshib o‘tdi.

To'y yarim kechadan so'ng bo'lishi kerak edi. Kechqurun doktor akam bilan tomda o'tirib, odatdagidek mayxo'rlik qilishdi. Hademay oy qalqdi.

Men ularning yoniga keldim-u:

– Doktor janoblari, xotiringizdan ko'tarildi, shekilli, siz jo'nashingiz kerak, – dedim kulib.

Bu o'rinda yana bir narsani eslatib o'tish kerak. Ayvonga chiqishdan oldin men yashirincha aptekaga kirib, jindak kukun oldimda, uning bir qismini bilintirmay doktorning stakaniga soldim. Bu kukunni ichgan odam o'ladi, deb uning o'zidan eshitgan edim. Doktor stakandagi mayni bir ko'tarishda sipqarib, o'rnidan turdi va menga xira nazar tashlab, qaltiragan ovoz bilan sekingina:

– Men ketdim, – dedi.

Mana naylardan ham sado chiqdi. Men banoras soriysi kiyib, bisotimdagi hamma qimmatbaho liboslarim bilan o'zimga oro berdim. Farqlarimni qizil rangda bo'yab, bog'dagi azim bir daraxt ostida o'zimga joy soldim.

Dilbar kecha. To'lin oy olamni sutdek yoritgan. Janub shabadasi uxlagan olamning horg'inligini tarqatib, fazoda parvoz etmoqda, bog'da jasmin gulning xushbo'y hidi anqidi, uzoqda nay sadolari tinib, oy nuri xiralashganda, daraxtlar, osmon va men tug'ilib o'sgan uy zulmat dengizida sarob kabi suzib, erib ketganda, ko'zlarimni yumib, tabassum qildim. Men lablarimda arang sezilib turgan bu nafis tabassumni odamlar kelib ko'rishlarini istardim. Men bu tabassumni mangulik zulmatdan iborat o'z nikoh xonamga olib ketmoqchi edim. Hayhot, qani bu nikoh xonasi? Qani mening kelinlik zeb-ziynatlarim?

Men shaqirlagan ovozni eshitib uyg'onganimda, tepamda uch bolaning osteologiya o'qiyotganini ko'rdim. Bir vaqtlar quvonch bilan qayg'u hislari

qaynagan, yoshlik gulining nafis yaproqlari ochilgan joyni hozir muallim tayoqcha bilan ko'rsatib suyaklarning nomlarini atamoqda edi.

Mening lablarimda g'unchaday ochilgan so'nggi tabassurning biror izini payqadingmi? Xo'sh, hikoya senga ma'qulmi?

– Juda ajoyib hikoya ekan, – javob berdim men.

Shu mahal qarg'alarning birinchi qag'illashi eshitildi.

– Sen hanuz shu yerdamisan? – deb so'radim.

Javob bo'lmadi. Tongning ilk nuri derazadan kirib kelmoqda edi.

TUNDA

– Doktor, doktor!

– Yana uxlagani qo'yishmadi, – to'ng'illadim men va zo'rg'a ko'zimni ochdim. Qarasam, qarshimda bizning zamindorimiz Dokxinachoron babu turibdi.

Men sakrab o'rnimdan turdim, kajava suyanchiqli stulni beriroq surib, mehmonni o'tqizdimda, tashvish bilan yuziga qaradim. Kechasi soat ikki yarim edi.

Ranglari o'chgan, qo'rquvdan ko'zlari olaygan Dokxinachoron so'z boshladi:

– Bugun kechasi yana dardim tutdi. Sizning doringiz hech narsaga arzimaydi.

– Ehtimol, siz vinoni ko'proq ichib qo'ygandirsiz, – uyalinqirab luqma soldim men.

– Gap vinoda emas. Mening boshdan kechirganlarimni bilmasdan tashxis qo'yishga urinib, katta xato qilyapsiz.

Tokchadagi chiroq past qilib qo'yilgandi. Men piligini ko'tardim, chiroq qattiq tutay boshlasa ham, uy biroz yorishdi.

Men yelkamga choyshabni yopdim-da, ustiga gazeta yozib qo'yilgan yashikka o'tirib, u kishining tarixini eshitishga hozirlandim.

Dokxinachoron babu hikoyasini boshladi.

– Mening birinchi xotinim juda qo'l-oyoqli ayol edi. O'zim esa u vaqtda uy-ro'zg'or ishlarini juda kam o'ylardim – yosh edim, she'riyatga berilib ketgandim, ko'nglimda Kalidas dostonining misralari yangrardi.

Hamrohimiz, do'stimiz, uyimizning bekasi,

Go'zallikning shaydosi, dil mulkin malikasi...

Lekin she'riyat mening xotinim uchun tamom yot narsa edi. U mening xush va yoqimli gaplarimni eshitib, qah-qah urib kulib yuborar, tabiiyki, mening kayfiyatim tamom barbod bo'lardi.

Indiraning fili Gangning haybat bilan oqishini ko'rib qo'rqqandek, mening she'riy satrlarim va oshiqona nafis so'zlarim ham uning kulgisidan lablarimda qotib qolardi. U xandon urib kulishga bag'oyat qobil edi.

Bir necha yil o'tdi. Men qattiq og'rib qoldim, isitmadan azob chekardim. O'lim yaqinlashib kelmoqda, sog'ayishdan deyarli umid uzilgandi. Doktorlar ham mendan qo'lni yuvib, qo'ltiqqa urishgan edi.

Bir qarindoshimiz bir brahmanni boshlab keldi. U menga tuyib, yoqqa bulangan o'simlik tomirini berdi. Shu tomir shifo berdimi yo taqdir shundaymidi, bilmayman, har nechuk tirik qoldim.

Men og'rib yotganimda xotinim bir daqiqa orom topmasdi. Zaifgina shu ayol mening arzimas hayotimni xuddi emizikli bolasiday asrar, butun muhabbati, mehru shafqatini shunga sarf etar edi.

Uxlamas, yemas-ichmasdi, uning uchun olamda mendan bo'lak hech narsa yo'qday edi.

Yama ovi yurishmagan yo'lbarsday meni o'z changalidan bo'shatdi, ammo u keta turib xotinimga dahshatli zarba berishga ulgurgan edi. Men og'rigan choqda u homilador edi, tez orada ko'zi yoridi, lekin bolasi o'lik tug'ildi. Shundan keyin unda g'alati bir kasallik paydo bo'ldi.

Kasal chog'ida unga qarashsam jahli chiqardi.

– Nega bunday qilasiz? – derdi. – Odamlar eshittisa nima deydi?

Kechasi isitmasi ko'tarilganda, men go'yo o'zimni yelpigan bo'lib, yelpig'ich bilan uni sal yelpisam, yelpigichni qo'limdan tortib olardi. Har safar ba'zi ishlariga qarashib, ovqatga besh-o'n daqiqa kechiksam, ta'na, nasihat, iltimos boshlanardi. Yordamlashish niyatida nimaiki qilsam, hamma vaqt uning noroziligiga duch kelaverdim.

– Erkak kishining haddan tashqari g'amxo'r bo'lishi yaxshi emas, – der edi u.

Siz bizning Boronagordagi hovlimizga borgandirsiz. Xotiringizda bo'lsa, u yerdagi uyimiz bog'ning ichida, bog' etagidan esa Gang daryosi oqib o'tadi.

Yotog'imizning janub tarafdagi derazasi oldida xotinim biroz yerni choptirib gulzor qilgan. Bu bog'imizning ko'rimisizgina oddiy bir joyi edi. U yerda xushbo'y hidlar bilan rang-barang chechaklar ham yo'q, g'uch yaproqlar gullar jamolini to'sib yotmasdi. U yerda yosh nihollar o'sgan va lotincha yozuvli bayroqchalar tikilgan gultuvaklar ham yo'q edi. Gulzorda jasmin va atirgulning har xil navlari, sambit va tuberoz gullarigina o'sardi. Azim bakul daraxti soyasida oq marmar supa bo'lib, xotinim sog' vaqtida uni har kun ikki dafa yuvdirib tozalatardi. Yozda, uy ishlaridan bo'shagach, u shu yerda hordiq chiqarishni yaxshi ko'rardi. Bu

pana yer edi, u yerda katerda yuradigan savdo xodimlariga ko'rinmasdan turib, Gangni tomosha qilish mumkin edi.

Xotinim yota berib zerikkanidan, bir kuni oydin kechada:

– Uyda qamalib yotaversang diqqinafas bolasan, kishi. Yuring, mening gulzorimga chiqaylik, – deb taklif qildi.

Men uni avaylab daraxt tagiga olib borib, marmar supaga asta yotqizdim. Uning boshini tiz-zamga qo'yib o'tirgim kelardi. Biroq u bu ishimni baribir yoqtirmaydi, shuning uchun boshiga yostiq qo'ya qoldim.

Daraxtdan gulbarglar to'kildi, novdalar orasidan oy ko'rinib, bemorning ozg'in yuzlarini yoritdi. Atrof jimjit edi...

Men bo'lsam bog'ning muattar hidlar bilan to'la bu qorong'i burchagida o'tirib, xotinimga tikilgan-cha yig'lardim.

Yaqinroq o'tirib, ikki qo'lim bilan uning oriq issiq qo'llarini ushladim. U qarshilik qilmadi.

Dastlab xomush o'tirdim. Biroq qalbim nozik hislar bilan to'lib-toshganidan chidolmay:

– Sening muhabbatingni aslo unutmayman! – deb xitob qildim.

Jim turganim tuzuk edi, albatta. Xotinim kulib yubordi. Uning kulgisida xijolat, baxtiyorlik, shubha bor edi, lekin kinoya ko'proq edi. U go'yo so'zsiz e'tiroz bildirdi: «Azizim, bunday bo'lmaydi, meni aslo unutmasligingga ishonmayman», deganday bo'ldi.

Men ana shu qattiq, lekin achchiq kulgidan hamma vaqt qo'rqib, xotinimga bunday ko'ngilchan gaplarni aytishga botinmasdim. Xotinim yo'q vaqtda yuragimda to'lib-toshgan shirin so'zlar uning huzurida tamom keraksiz bo'lib qolardi.

Kitobda o'qiganingda yig'latadigan jumlalar nima uchun uning shunday qattiq kulgisiga sabab bo'lishini men hanuzgacha tushunolmayman.

So'zga e'tiroz qilish mumkin, biroq kulgiga qanday javob berish kerak? Jim turishdan boshqa iloji yo'q edi.

Oy nuri yanada ravshanroq bo'ldi. Qayerdadir kakku nola qilardi. «Shunday kechada uning ma'shuqasi bu faryodni eshitmasligi mumkinmi?» – deb o'yladim men.

Zo'r berib davolashimizga qaramay, xotininning salomatligi yaxshilanmadi. Shundan keyin doktor, iqlim o'zgartirilsa bemor shifo topar, deb maslahat berdi, biz Olloobodga jo'nadik.

Dokxinachoron hikoyani to'xtatib, menga g'alti qilib bir qaradi-yu, boshini ushlab o'yg'a toldi. Chiroq pirpirab yonar, chivinning vizillashi barala eshitilardi.

Dokxinachoron hikoyani davom ettirdi:

– Olloobodda xotininmi doktor Xaran davolay boshladi. Vaqt o'tar, lekin bemorning ahvoli boyagi-boyagi edi. Axiyri doktor bu dardning bedavo ekanligini aytdi, buni xotinim bilan men ham ko'pdan bilardik.

Bir kuni xotinim menga bunday dedi:

– Aftidan, men hech qachon tuzalmayman, lekin hali-veri o'lmasam ham kerak. Tirik murda bilan yana necha yil yashaysiz, noma'lum. Yaxshisi – uylaning.

U bu gaplarni juda oddiy qilib gapirdi, bunda sun'iy balandparvozlikdan ham, ayanch fidoyilikdan ham asar yo'q edi. U yaxshi va oqilona maslahat bermoqda edi, xolos.

Kulish navbati menga keldi. Biroq men uning o'ziday qilib kula olarmidim. Men, xuddi roman qahramoniday, viqor bilan jiddiy qiyofada:

– Toki jonim tanimda ekan... – deya so‘z boshlashim bilan:

– Bas, bas! – deb norozilik bildirdi u. – Boshqa so‘z hojat emas, eshitishga tobim yo‘q.

Biroq men yengilganimni tan olgim kelmay, davom etdim:

– Men hayotimda boshqa hech kimga ko‘ngil qo‘ymayman.

Xotinim yana xandon urib kuldi. Men dildorlikni to‘xtatishga majbur bo‘ldim.

O‘sha vaqtda bu xususda o‘z-o‘zinga iqror bo‘libmidim, bo‘lmabmidim bilmayman, ammo hozir menga ravshan: u vaqtda o‘ladigan kasalni parvarish qilib yurib ruhan tolgan edim. Bu ishni tark etarman degan fikr boshimga ham kelmagan, ammo endi umrim shunday o‘tardi-da, deb o‘ylash og‘ir edi.

Hayhot, yoshligimda kelajakni fusunkor sevgi, go‘zallik, baxt-saodat bilan to‘la deb tasavvur etardim. Endi esa, ko‘z o‘ngimda qovjiragan, quvonchsiz, bepoyon sahro yastanib yotadi...

Xotinim mening charchaganimni payqardi, albatta. Endilikda yaxshi tushunib turibmanki, o‘sha vaqtda men xotinim uchun hali harflarni bir-biriga qo‘shib yozishni o‘rganmagan birinchi sinf bolasiday sodda va jo‘ngina narsa ekanligimni o‘zim bilmas ekanman.

Shuning uchun men o‘zimning shoirona fikrlarimni, xuddi roman qahramoni singari, qiroat bilan izhor eta boshlaganimda, u muloyimgina, lekin kinoyali qilib kular edi. U hamma sir-asrordan voqif parvardigorday meni o‘zimdan ham yaxshiroq bilganini eslasam, uyalib o‘lguday bo‘laman.

Doktor Xaran bizning toifamizdan edi. U tez-tez meni uyiga taklif qilardi, ko‘p o‘tmay qizi bilan ham

tanishtirdi. Qizi o'n beshga qadam qo'yan, ammo hali erga chiqmagan edi. Doktor, munosib kuyov topolmay turibman, deb hasrat qilardi. To'g'ri, eshishimga qaraganda, qizning tarixida qandaydir tumanli jihatlar bormish. Lekin boshqa nuqsi yo'q edi. Uning bilimdonligi ham husniday barkamol edi.

Goho qiz bilan turli mavzularda suhbatlashib qolib, uyga kech qaytar, xotinimning dori ichadigan vaqtiga yetib kelolmasdim. U doktornikida mehmon bo'lganimni bilar, lekin buncha uzoq o'tirib qolasiz, deb so'ramas edi.

Go'yo sahroda sarob ko'rindi. Tashnalikdan toqatim toq bo'lganda, birdan zilol suv oqib turgan chashmani ko'rib qoldim. Butun irodamni ishga solsam ham, undan bosh ko'tarolmas, orqaga qaytolmas edim.

Kasal yotgan xona yanada ko'ngilsiz ko'rina boshladi. Endi men kasalning holidan muntazam xabar ololmas, uning vaqtida dori ichishini kuzatmasdim.

Xaran babu bo'lsa:

– Sog'ayish umidi bo'lmaganidan keyin, bunday yashashdan ko'ra o'lgan yaxshi, – der edi ko'pincha, – bunday bemorlar o'zi ham azob chekadi, boshqalarni ham azobga qo'yadi.

Umuman olganda, bu gap to'g'ri edi. Biroq mening xotinim haqida shunday deyish mumkinmi? Doktorlar bemorlarga nisbatan juda ham be-rahm bo'ladilar, ular xokisor odamlarning ruhiy kechinmalarini qayerdan bilsin?

Bir kuni qo'shni xonada turib, tasodifiy ravishda xotinim bilan Xaran babu orasidagi gapni eshitib qoldim.

– Mening hayotim azob-uqubatdan iborat bo'lib qoldi, – deb shikoyat qilardi xotinim. – Menga

shunday dori kerakki, doktor, uni ichay-da, tezroq o'lib, bu azobdan qutulay.

– Bunaqa gapning nima keragi bor? – ranjiganday e'tiroz bildirdi doktor.

Bu gapni eshitib ko'nglim juda buzilib ketdi. Doktor ketishi bilan kasalning karavotiga o'tirib, peshonasini ohista silay boshladim.

– Borib aylanib keling, uy juda dim, yo'qsa kechqurun yana ovqatga ishtahangiz bo'lmaydi, – dedi xotinim.

Aylanib kelmoq – doktornikiga borishdan iborat edi.

Taom oldidan biroz sayr qilish juda foydali, deb men o'zim aytib yurardim.

Endi bilsam, mening hiylamni darhol sezib olgan ekan u. Men ahmoq, u hech narsani payqamaydi, deb yurar ekanman. Dokxinachoron jim bo'lib qoldi, so'ng suv so'radi. Suv ichib bo'lgach, hikoyasini davom ettirdi:

– Doktorning qizi Monoroma mening xotinimni ko'rib kelmoqchi bo'ldi. Nechundir bu gap menga ma'qul tushmadi. Ammo e'tirozga o'rin yo'q edi. Shunday qilib, bir kun oqshom payti u biznikiga kirib keldi.

O'sha kuni xotinimning ahvoli odatdagidan yomonroq edi. U ahvolining og'irligidan mukka tushib yotar, bo'zday oqargan yuzlari, musht qilib qisilgan qo'llari qattiq azob chekayotganini ko'rsatardi.

Kasal yotgan xona jimjit edi. Men uning bosh tomonida o'tirgandim. Boyaqish ayolning endi aylanib keling, deb aytishga ham majoli yetmasdi. Ehtimol, og'ir damlarida yonida bo'lishimni xohlagandir. Bemorning o'z dardini yengillatishga urinib, og'ir-og'ir nafas olishigina eshitilardi.

Kutilmaganda ostonada Monoroma paydo bo'ldi. Ko'ziga chiroq yorug'i tushib, qorong'i uyda hech narsani ko'rmadi, shekilli, ostonada taysallab qoldi.

Xotini qo'rqqanidan mening qo'llarimni ushlab:

– Kim bu?! – deb yubordi.

Notanish odamning paydo bo'lishi kasalni qo'rqitgan edi, u pichirlab o'z savolini yana bir necha marta takrorladi:

– Kim, kim bu axir?

Men sarosimaga tushib:

– Bilmayman, – deb po'ng'illadim. Nazarimda birov meni xipchin bilan urganday bo'ldi.

– Ha, bu kishi doktorimizning qizlari-ku, – dedim birozdan keyin.

Xotini menga qaradi, ammo men uning yuziga boqolmadim.

– Kiring, – dedi bemor zaif tovush bilan mehmonga va menga qarab: – Chiroqni olib keling, – dedi.

Monoroma bemorning yonida o'tirdi. Ular gaplashib ketdilar. Tez orada doktor ham keldi. U o'z dorixonasidan ikki shisha dori ham olib kelgan edi.

Doktor dorilarni ko'rsatib, kasalga tushuntira boshladi:

– Havorang shishadagi dorini badanga surkaysiz, mana bunisini ichasiz. Adashtirib qo'ymang, havorang shishadagisi kuchli zahar.

U bu haqda meni ham ogohlantirib, shishalarni kasal yonidagi kursiga qo'ydi.

Hademay doktor xayrlashib, qizini ham qistadi.

– Dada, mening kasal oldida qolganim yaxshi emasmi, – so'radi qiz. – Axir bu kishiga qaraydigan hech kim yo'q.

– Yo‘q, yo‘q, tashvish qilmang, jonim, – dedi xotinim. – Uyda kekxa cho‘rimiz bor, u meni o‘z onamdek parvarish qiladi.

– Siz Lakshmiddek hamisha o‘zgalarga g‘amxo‘lik qilasiz, ammo o‘zingiz tufayli biron begona odamning bezovta bo‘lishiga yo‘l qo‘ymaysiz, – deb kuldi doktor keta turib.

– Doktor, erim ertadan beri dim uyda o‘tiribdi, uni birga olib keting, ozgina bo‘lsa ham sof havoda nafas olsin, – iltimos qildi bemor.

Xaran babu uning fikrini quvvatladi:

– To‘g‘ri, yuring biz bilan, daryo bo‘yida aylanamiz.

Men yo‘q deganday qo‘l siltadim-u, ammo tezda shu taklifga rozi bo‘ldim. Doktor xotinimni, dorilarga ehtiyot bo‘ling, deb yana bir karra ogohlantirdi.

Men har kungidek kechki ovqatni doktornikida yeb, uyga kech qaytdim. Xotinim dardning zo‘ridan jonini ko‘ygani joy topmasdi.

– Ahvoling yomonlashdimi? – hovliqib so‘radim men.

Gapirishga holi yo‘q edi, menga so‘zsiz nazar soldi.

Bo‘g‘ma dardi boshlandi.

Men vaqtni boy bermay, doktorga odam yubordim. U keldi, lekin gap nimada ekanini anchagacha tushunolmay turdi.

Dard borgan sari kuchayar edi...

– Badaniga dori surkalganmidi? – xayolga botib so‘radi doktor va kursidan havorang shishani olib qaradi. U bo‘sh edi.

Shundan so‘ng xotinimga murojaat qildi:

– Siz yanglishib bu dorini ichib qo‘ydingizmi?

Xotinim bosh egib tasdiqladi.

Doktor shu zahoti asbob olib kelish uchun uyiga jo‘nadi – u kasalning ichlarini yuvmoqchi edi.

Men birdan oyog'im singandek kasalning oyoqlariga yiqildim. U meni yupatishga urinib, yosh boladay boshimni ko'kragiga bosdi. Qo'llari go'yo: «Xafa bo'lma, azizim, oqibati xayrli bo'ladi, sen baxtiyor bo'lasan, buni bilib men ham baxtli bo'lamen», deyayotganday edi.

Doktor qaytib kelganda xotanim azoblardan qutulgan: uning hayoti ham, dardlari ham tugagan edi.

Dokxinachoron yana suv ichdi.

– Oh, juda ham dim-a, – deb uydan chiqdi-da, ayvonning u burchidan bu burchiga yura boshladi.

Aftidan, ortiq gapirgisi yo'q edi. Ammo men, xuddi gipnozchiday, uning og'zidan so'zlarni sug'urib olmoqda edim, u yana hikoya qila boshladi.

– Doktorning oq fotihasi bilan men Monoromaga uylandim. Ikkimiz mening vatanimga qarab jo'nadik.

Monoroma mening oshiqona so'zlarimga kulmay, jiddiy turib quloq solardi. Uning qachon va nechun menga ishonmay qolganini sira tushunolmayman.

Bu orada men mayxo'rlikka berilib ketdim.

Bir kuni, erta bahorda, Monoroma ikkimiz Boronagordagi bog'imizda sayr qilib yurardik. Qosh qoraydi. Qushlar inlarida jim bo'lib qolishdi. Xiyobonning ikki tarafida qorayib turgan daraxtlarning barglari shitirlardi. Monoroma charchadi, ikki qo'lini boshiga qo'yib, sizga ma'lum marmar supaga yonboshladi. Men yonida o'tirdim. Daraxt osti timqorong'i bo'lib, osmonning yulduz to'la kichik bir parchasi ko'rinardi, xolos. Qayerdadir, uzoqda osmondan daraxt soyasiga tushgan jimlikda chigirtkalarining chirillashi yaqqol eshitilar, xuddi birov mayin o'rgimchak uyasini to'qiyotganday tuyulardi.

O'sha oqshom men andak sharob ichganim uchun kayfim yaxshi edi.

Ko'z qorong'iga ko'nikkandan so'ng supada yotgan horg'in ayolning arang ko'ringan chehrasiga qarab rahmim keldi. Nazarimda u qo'l tegizib bo'lmaydigan jisimsiz ko'lankaday tuyuldi.

Birdan daraxtlarning shoxlari alanga olganday bo'ldi – yangi oy astagina osmonga ko'tarilib borliqqa sarg'ish nur sepdi, bu nur oq marmar supani va unda yotgan horg'in ayolning chehrasini yoritdi.

Men toqat qilolmadim, xotinimga yaqinroq o'tirib, uning qo'llarini ushladim-da:

– Monoroma, sen ishonmaysan, ammo men seni sevaman. Men seni hech qachon unutmayman! – deb xitob etdim.

Shu so'z og'zimdanda chiqdi-yu, birdan ko'nglim g'ash bo'lib qoldi – men bu gapni ilgari boshqa bir ayolga ham aytganimni esladim!

Shu onda oyning sarg'ish nurlari bilan yorishib turgan daraxtlar ustida Gangning sharq sohilidan qattiq qahqaha yangrab o'tdi: «Ha-ha-ha!»

Bu – qalblarga kirib boruvchi kulgimidi, g'amzali ko'ngilning faryodimidi, bilmayman, har holda men shu zahoti hushdan ketib, supadan yiqildim. Ko'zimni ochsam, uyda, o'rnimda yotibman.

– Sizga nima bo'ldi? – deb so'radi xotinim.

– Sen u dahshatli kulgini eshitmadingmi? – qaltirab savolga savol bilan javob berdim men.

– Hech kim kulgani yo'q. Bizning yonimizdan bir gala qush uchib o'tdi, xolos. Siz qanotlarning sharpasini eshitgandirsiz. Shundan ham qo'rqqaningizga hayronman.

Kunduzi ularning qush ekanini o'zim ham angladim.

Darhaqiqat, yilning bu faslida shimoldan Gang sohiliga yovvoyi g'ozlar uchib keladi. Ammo kechalari meni yana vahima bosardi. Nazarimda tepamda osmon qorong'iligini qoplab bir gala g'oz turganday, sal narsaga qattiq qag'illab, tovushi olamni tutadiganday tuyulardi. Endi oqshomlari Monoroma bilan so'zlashishga botinmasdim.

Boronagordagi uyimni qoldirib, xotinim bilan daryo sayohatiga jo'nadik. Saqrin shabada vahimani sal tarqatdi.

Men bir necha kun o'zimni baxtiyor his etdim. Tabiat go'zalliklari Monoroma qalbining ko'pdan buyon berk darchalarini ochishga majbur etganday tuyulardi.

Biz Gangda suzib borib Padmaga yetdik. Dahshatli Padma uyquga tolib, mudragan oriqlonni eslatar edi. Daryoning shimol qirg'og'ida, ufqqacha cho'zilgan kimsasiz, giyhosiz chol yastanib yotar, unda qumlarning shirillashi eshitilardi. Janub qirg'oqda atrofi mango daraxti bilan qurshab olingan bir qishloqcha dahshatli daryo oldida qaltirab turardi.

Padma uyquda u yonboshidan bu yonboshiga ag'darilarkan, nuragan qirg'oqlar shaloplagancha daryoga qulab tushar edi.

Shu yerda biroz aylanib yurgim keldi – shuning uchun sohilga kelib to'xtadim.

Monoroma bilan sayr qilib yurib juda uzoqqa ketibmiz. Quyosh botdi. Uning so'nggi zarrin nurlari to'lin oyning salqin ziyosi bilan qo'shilib ketdi. Hademay osmonda oyning o'zi qoldi, uning shaffof nuri cho'lni yoritib yubordi. Nazarimda biz intihosiz, kimsasiz oy saltanatida ketayotganday edik.

Monoroma qizil ro'molga o'ranib olgan, na yuzi, na qomati ko'rinar edi. Sukunat cho'kib, atrofda cheksiz oq qumloqdan boshqa hech narsa ko'rinmagach, u qo'lini bo'shatib, mening panjalarimni qisdi. Pinjimga kirib, go'yo o'zini, o'z hayotini, yoshligini menga ishonib topshirganday bo'ldi.

Mening yuragim nozik hislar bilan to'ldi. «Uyning to'rt devori orasida turib, muhabbatni hech qachon bunaqa his etmaysan kishi», deb o'ylardim.

Ochiq, erkin, intihosiz osmon gumbazi bizning yagona boshpanamiz edi. Go'yo uyimiz yo'q, hamma to'siqlar olib tashlangan, orqaga qaytish hojat emas-u, biz qo'l ushlab, oydin sahro bo'ylab ketaveramiz.

Biz juda uzoqqa borib, qumloqda bir chuqurga duch keldik. Bu – Padma suvi toshganda hosil bo'lgan ko'lماك edi. Qumlar bilan o'rab olingan, uyqudagi singari sokin bu ko'lماك suvga oying xira nuri tushib turardi.

Biz to'xtadik. Monoroma menga qarab, o'ygatoldi. Boshidan ro'moli tushib ketdi. Men egilib uni o'pdim. Birdan kimsasiz, poyonsiz bu cho'lda kimningdir baralla gapirgani eshitildi:

«Kim bu? Kim bu? Axir bu kim?»

Ikkimiz ham cho'chib tushdik, ammo darrov bil-dikki, bu na odam, na arvo, bu sohilda yurgan suv qushlarining ovozi edi. Kechasi allamahalda inlari oldida sirli qadam tovushini eshitib, qushlar hurkkan edilar.

Biroq bizni vahima bosdi, shuning uchun darrov kemamizga qaytib yotdik. Charchagan Monoroma darhol uxlab qoldi.

Shunda kimdir mening bosh tomonimda turib, oriq panjalari bilan Monoromani ko'rsatib, qu-log'imga shivirladi:

«Kim bu? Kim bu? Axir bu kim?»

Men sapchib turib chiroqni yoqdim. Sharpa yo'qoldi, ammo shu onda tepamizdagi chodir va qayiqni larzaga keltirib, kecha zulmatida qattiq bir faryod ko'tarildi. Bu qichqiriqdan tomirlarda qon to'xtab, badanimdan ter chiqdi. Bu dahshatli faryod Padmani kesib o'tib, u sohildagi shahar va qishloqlar ustida yangradi. U faryod butun mamlakat ustidan uchib, qit'alar ustidan parvoz etib, borgan sari ingichkalashib, qayoqqadir, yiroqlarga intilar, bu olamning intihosiga yetgach, ignaning uchiday ingichka bo'lib qolganday tuyulardi...

Men ilgari bu xil tovushlarni eshitmagan va shunday narsa bo'lar deb gumon ham qilmagan edim.

Bu paytda mening boshimga butun cheksiz osmon joylashib olgan-u, ovoz qancha yiroqlarga borsa ham, miyamning chegarasidan o'tib ketolmas edi...

Men ortiqcha toqat qilolmay, chiroqni o'chirdim – shunday qilsam yengil bo'lar deb o'yladim. Qorong'i bo'lishi bilan haligi bo'g'i q ovoz yana takrorlana boshladi:

«Kim bu? Kim bu? Axir bu kim?»

Qayiqda, tun jimligida, mening cho'ntak soatimga ham jon kirdi. Soat mili Monoromani ko'rsatib, raqamlardan so'rardi:

«Kim bu? Kim bu? Axir bu kim?»

Dokxinachoron murdaday oqarib, nafasi siqila boshladi.

Zamindorning yengidan ushlab turib maslahat berdim:

– Suv ichib oling.

Chiroq lip-lip qilib o'chdi. Bu vaqtda tong otgan, tashqari yop-yorug' edi. Qayerdadir qarg'a qag'illa-

di. Chumchuqlar chug'urladi. Uy yonidan taraqlab arava o'tib ketdi.

Dokxinachoronning chehrasi juda o'zgarib ketdi; qo'rquvdan asar ham qolmadi. Tungi bir vahima tufayli shuncha gapirib qo'ygani uchun o'zini o'ng'aysiz his etdi. Men ham uning ko'ziga yomon ko'rinib ketdim chog'il! Xayrlashmay, shartta o'rnidan turib, uydan chiqib ketdi. O'sha kuniyoq, yarim kechada mening eshigimni yana taqillatishdi:

—Doktor, doktor! — degan ovoz eshitildi.

DALIYA

Urushda mag'lubiyatga uchragan shoh Shuja Avrangzeb ta'qibidan qo'rqib, boshpana izlab, Arakan rojasi huzuriga qochib kelishga majbur bo'ldi. Uning uch sohibjamol qizi ham o'zi bilan birga edi. Arakan rojasi ularni o'z o'g'illariga olib bermoqchi bo'ldi. Buni eshitib shoh Shuja juda g'azablandi.

Shundan so'ng, bir kuni Arakan rojasining farmoni bilan Shuja va uning qizlarini aldab qayiqqa o'tqizdilar-da, daryoning o'rtasiga olib kelib, g'arq qilmoqchi bo'ldilar.

O'lim havfidan dahshatga tushgan ota kichik qizi Aminani o'z qo'li bilan daryoga otib yubordi. Katta qizi o'z-o'zini halok qildi. O'rtancha qizi Julikxani Shujaning sodiq mulozimlaridan Rahmat Ali degan yigit qutqarib qoldi. Shoh o'zi shu kurashda halok bo'ldi.

Daryoning asov to'lqinlarida oqib borayotgan Amina taqdirning marhamati bilan bir baliqchining to'riga tushib, xalos etildi. Baliqchi uni o'z kulbasiga olib borib, tarbiyalab o'stirdi.

Bu orada Arakanning kekxa rojasi o'lib, uning o'rniga taxtga yosh hokim o'tirdi.

I

Bir kuni ertalab kekxa baliqchi Aminaning oldiga kelib po'ng'illadi:

– Tinni (u o'zining arakan tilida Aminani shunday atar edi)! Bugun senga nima bo'ldi? Sen hozirgacha biror ish qilmabsan-ku! To'r yog'lanmagan, qayiq...

– Bobo, – muloyimlik bilan javob berdi qiz, – bugun mening opam kelganlar; gap bilan ovora bo'lib, ish qilolmadim.

– U qanaqa opa bo'ldi tag'in?

– Mana men, – dedi Julikxa, go'yo yer ostidan paydo bo'lganday.

Chol hayron qoldi. So'ngra qizga yaqinlashib, uning yuzlariga tikilgan:

– Sening qo'lingdan biror ish keladimi? – deb ohista so'radi.

– Bobo, opam uchun men ishlayman, – dedi Amina, – u ishlab o'rganmagan.

Chol andak jimlikdan so'ng Julikxaga qarab:

– Sen qayerda yashaysan? – deb so'radi.

– Amina bilan.

Chol, «bu yana qanday baxtsizlik», deb o'yladi-da, baland ovoz bilan:

– Nima bilan tirikchilik qilasan? – dedi.

– Bunga mablag' topilib qolar, – dedi Julikxa va bir oltin tangani jahl bilan baliqchining yuziga qarab otib yubordi.

Amina yerdan oltinni olib cholga berarkan:

– Bobo, bu haqda ortiq gapirmang, ishingizga boring; vaqt bo'ldi, – dedi muloyimlik bilan.

Julikxaning Aminani baliqchi kulbasidan top-guncha; erkak kiyimida butun olamni kezib chiqqanini kitobxonga tushuntirish uchun alohida hikoya yozish kerak. Bu orada uning xaloskori Rahmat Ali ham Arakan rojasiga xizmatga kirib olgan edi.

II

Daryo bir maromda to'qinlanib, sekin oqib borar, yozning salqin shabadasi ohista esib kayla daraxtining qizg'ish yaproqlarini to'kardi.

Daraxt tagida Julikxa bilan Amina o'tirardi.

– Xudo biz opa-singillarni otamizning halokati uchun qasos olsin, deb xalos etdi. Bunga bundan boshqa sabab yo'q nazarimda, – dedi Julikxa.

Amina bo'lsa qorayib ko'ringan o'rmon tarafiga nazar solib, sekin gapirardi:

– Opa, bu gaplarning nima hojati bor? Men olam qanday bo'lsa, uni shu turishicha sevaman. Agar odamlar o'lishni istasa, qo'ying, bir-birlarini o'ldirishaversin. Menga shu yerning o'zi ham juda yaxshi.

– Oh, Amina! Axir sen shoh qizisan! Dehli taxti o'rniga qandaydir arakan baliqchisining kulbasida o'tiribsan!

– Agar qizga baliqchi kulbasi bilan kayla daraxtining soyasi Dehli taxtidan ko'ra ma'qul bo'lsa, bundan toji taxtga hech qanday ziyon yetmaydi, – kulimsirab javob berdi Amina.

Biroz o'ylagach, Julikxa singlisiga qarab yana gapirdi:

– Seni buning uchun ayblab bo'lmaydi, chunki sen u vaqtda juda yosh eding. Ammo shuni bilib qo'yki, otam seni juda sevardi, shuning uchun

ham u seni o'zi suvga tashladi. Bunday yashashdan ko'ra otaning qo'lida o'lish ming marta afzal. Sening hayotingdan murod – otamizning halokati uchun o'ch olish.

Amina xayolga botib uzoqlarga tikildi. Suhbat jiddiy bo'lishiga qaramay, uni hozir ko'proq hayajonlantirgan narsa salqin shabada, daraxtlarning ko'lankasi, o'z yoshligi va yana allaqanday shirin xotiralar ekanligi ochiq sezilib turardi. Biroz vaqt o'tgach, Amina chuqur nafas oldi-da, opasiga dedi:

– Opa! Siz biroz kutib turing. Men uyning ba'zi yumushlarini qilib qo'yay. Agar men ovqat pishirmasam, bobom och qoladi.

III

Julikxa tashvishga tushib, singlisining fe'l-atvori haqida o'ylab o'tirardi. Birdan yoniga birov sakrab tushganday tuyuldi va shu ondayoq kimdir qo'li bilan uning ko'zlarini berkitdi. Qo'rqib ketgan Julikxa qichqirib yubordi:

– Kim bu!

Yigit bu ovozni eshitib, qo'lini tortib oldi-da, qizning ro'parasiga o'tib turdi. Go'yo Julikxa o'zini Tinni qilib ko'rsatishga uringan-u, yigit bu hiylani payqab qolgandek:

– Sen Tinni emassan! – deb qichqirdi qizning yuziga qarab.

Qiz ko'ylagini tuzatib, g'urur bilan qomatini rostlab, yigitga nafrat to'la nazar solarkan:

– Sen kimsan? – deb so'radi.

– Sen meni bilmaysan. Tinni biladi. Qani u?

Mojaroni eshitib Amina chopib chiqdi. U opasining darg'azab bo'lib turganini, yigitning sarosima-

da va hayratda qolganini ko'rib, qah-qah urib kulib yubordi.

– Opa, uning so'zlarini ko'nglingizga olmang. Shu ham odammi? Axir u yovvoyi kiyikning o'zginasi-ku. Agar u sizga nojo'ya muomala qilgan bo'lsa, men adabini berib qo'yaman. Daliya, nima qilding? – Amina yigitga o'girildi.

– Men qo'lim bilan uning ko'zlarini berkitdim. Tinni deb o'ylagan edim, yanglishibman, – deb javob berdi yigit.

– Ana xolos! Unaqa haddingdan oshma? – zarda qildi Amina. – Qachon sen mening ko'zlarimni berkitib yurganding? Juda dovyurak bo'lib ketibsanmi?

– Ilgari qilib yurgan bir ishni takrorlash uchun judayam katta jasorat talab qilinmaydi. Rostini aytsam, Tinni, men bugun biroz qo'rqdim, – dedi yigit kulimsirab Julikxaga qiya boqarkan.

– Sen rostdan ham yovvoyisan! Podshoh qizi ro'parasida turishga ham loyiq emassan! Senga odobni o'rgatib qo'yish kerak ekan. Menga qara, mana munday qilib salom ber...

Amina sarvqomatini ajib bir nazokat bilan egib Julikxaga ta'zim qildi. Yigit juda qiynalib, no'noqlik bilan unga taqlid etdi.

– Uch odim orqaga qayt, – deb buyurdi Amina. Yigit bo'ysundi.

– Takrorla.

U yana ta'zim qildi.

Shu tariqa Amina yigitni uch qadamdan orqaga yurgizib, ta'zim qildira-qildira kulbaning eshigi oldiga olib bordi va:

– Endi uyga kir, – dedi.

Yigit uyga kirdi.

– Biroz ishla, o'choqqa o't yoq! – dedi qiz va eshikni berkitib opasining oldiga chiqdi.

– Opa, undan xafa bo'lib yurmang. Bu yerning odamlari hammasi shunaqa, o'lgudek beor.

Ammo Aminaning chehrasi uning gaplariga sira mos kelmasdi, aslida u mahalliy xalqqa haddan ziyoda xayrixoh edi.

– Amina, rostini aytsam, sening qilig'ing meni taajjubda qoldirdi, – dedi jahli chiqqan Julikxa. – Allaqanday yosh bola senga qo'l tegizishga jur'at qilsa-ya!

– Opajon, bordi-yu, biror shahzoda shunday qilganida, shubhasiz men uni jerkib tashlardim, – dedi Amina opasini quchoqlab.

Julikxa o'zini kulgidan tutib turolmadi.

– Rostini ayt, Amina, o'zing aytganday, bu dunyoni bor bo'yicha sevishing shu yovvoyi yigitcha tufayli emasmi? – deb so'radi opasi kulib.

– Yashirib o'tirmayman, opa, uning menga ko'p yordami tegadi. Gul terib yurganida ham, meva terganida ham, ov qilayotgan chog'ida ham, men bir og'iz chaqirdimmi – darrov yetib keladi. Ba'zan uning ta'zirini berib qo'yay deyman, lekin qilolmayman. Agar juda jahlim chiqib: «Daliya, men sendan juda xafaman», – desam, u menga qarab sekin kulib qo'yadi, xolos. Bu o'lkada shunday hazilla-shadilar chog'i. Agar uni turtib qo'ysang, quvonib ketadi. Men buni sinab ko'rdim. Hozir ham uni uyga qamab qo'yganimdan xursand. Agar shu tobda eshikni ochsak, ko'zlari qizarib, xushnudlik bilan o't yoqib turganini ko'rasiz. Opajon, uni nima qilishimni o'zim ham bilmayman.

– Men biror narsa o'ylab ko'raman, – dedi Julikxa.

– Iltimos, opajon, menga ko‘maklashing. Ammo unga hech narsa demang, – dedi Amina uyalib jilmayarkan.

Amina Daliya to‘g‘risida hali yaxshi o‘rgatilmagan, begona odamdan hurkadigan sevimli kiyik haqida gapirganday so‘zlardi.

Shu palla opa-singillar oldiga baliqchi chol keldi.

– Tinni, bugun Daliya kelmadimi? – deb so‘radi u Aminadan.

– Keldi.

– Qani?

– Beboshlik qilgani uchun qamab qo‘ydim, – dedi qiz.

– Agar u sho‘xlik qilsa, sen sabr qil. Uning yoshida biz hammamiz ham tentak edik. Qattiq jazolama, – dedi chol va biroz o‘ylab: – Kecha Daliya uchta baliq‘imga bir tilla berdi, – deb qo‘ydi.

– Bobo, xafa bo‘lmang, bugun men undan ikki tilla olib, bitta ham baliq bermayman, – dedi Amina.

Keksa baliqchi asrandi qizining ziyrakligi va puxtaligiga qoyil qolib, erkalab boshini silab ketdi.

IV

Qizig‘i shuki, Julikxa bora-bora Daliyaning kelib turishiga e‘tiroz qilmay qo‘ydi. Agar yaxshigina o‘ylab qaralganda, buning taajjublanadigan yeri ham yo‘q. Daryoning shiddatli oqimini qirg‘oqlar tutib turganday, ma‘rifatli kishilar orasida go‘zallarning yurak urishini ham andisha tutib turadi. Ammo madaniyatli kishilardan yiroqda, Arakan o‘rmonida andisha nima qiladi! Bu yerda mavsumning o‘zgarishi bilan daraxtlar kurtak chiqaradi. Ko‘k daryo yomg‘ir suvidan to‘lib-to-

shadi, u qishda tinch, yozda esa quriydi. Bu yerda qushlarning yoqimli ovozida ta'na sezilmaydi. Janub shamoli esa narigi qirg'oqdagi qishloqdan aravalarning taraqlagan ovozinigina olib keladi.

Tashlandiq va xaroba saroy o'rnida daraxtlar tezda o'sib chiqqanidek tabiat ham yashirin hujumida davom etib, odamlar vujudga keltirgan qattiq shartlilik asoslarini tadrijiy ravishda va sezilmas bir yo'sinda vayron etadi. Xotinlarga hech narsa bir-biriga munosib yigit bilan qizning totuvligiday halovat bag'ishlamaydi. Hech bir narsa ular uchun shu totuvlik kabi sirli va quvonchli bo'lmaydi. Bu yovvoyi kulbada Julikxaning nopisandligi, sipoligi yo'qolgach, gullab turgan kayla daraxti soyasida Daliya bilan Aminaning uchrashuvlari uni ham boshladi.

Julikxaning yosh qalbida allaqanday orzu uyg'onib, u xushnudlik va alamdan beqaror bo'lib qoldi. Bora-bora shu darajaga yetdiki, agar yigit hayallab qolgudek bo'lsa, opa-singil bir xilda sabrsizlik va hayajon bilan kutar edilar. Rassom endigina tamomlagan suratiga mahliyo bo'lib qaragandek, ular ham yigitga mehr-muhabbat bilan jilmayib nazar solardilar. Ba'zan ular janjallashib qolishar, shunda Julikxa Aminani, Daliya bilan ko'risholmay qolsin deb, uyga qamab qo'yardi.

Podshoh bilan o'rmon orasida bir o'xshashlik bor: har ikkisi ozod, har ikkisi o'z saltanatining yagona hukmdori, na unisi, na bunisi birovning qonuniga bo'ysunadi. Har ikkisida allaqanday o'ziga xos tabiiy ulug'vorlik va poklik bor. Oddiy odamlar bo'lsa jamiyat qonunlariga butunlay bo'ysunib yashaydilar, ular mustaqil emaslar: kattalarga – qul, kichiklarga – xo'jayindirlar. Ular shu o'rgan-

gan o'rinlarini yo'qotib qo'yg'an taqdirda o'zlarini uddalay olmay qoladilar.

Tabiat qo'ynida betashvish o'sgan yovvoyi Daliyada esa malikalarga nisbatan zarracha ishonchsizlik yo'q edi, ular ham buni o'z o'rtoqlari deb hisoblardilar. Uning quvnoq, pok, hamisha dadil va ikkilanishni bilmaydigan tabiatiga kambag'allik va qashshoqlik o'z muhrini bosmagan edi.

Ammo bu uchrashuvlar vaqtida Julikxaning yuragi tez-tez siqilib: «Nahotki malikaning qismati shu bo'lsa?» deb o'ylardi.

Bir kuni ertalab Daliya kelganda, Julikxa uning qo'lidan ushlab:

– Daliya, menga shu yerning rojasini ko'rsata olasanmi? – deb so'radi.

– Ko'rsata olaman, nega siz uni so'rab qoldingiz?

– Men bir xanjar saqlab yuribman, uni rojaning yuragiga sanchishim kerak, – dedi qiz.

Daliya dastlab biroz taajjublandi. Keyin Julikxaning nafrat to'la yuziga boqib, umrida bunday o'tkir hazilni eshitmagandek jilmaydi. Faqat podshoh qizigina bunday hazil qilishi mumkin. Daliya Julikxaning bir og'iz gap-so'zsiz, sababini ham aytmay, yurakka xanjar urishidan rojaning naqadar hayron qolishini ko'z oldiga keltirib, qattiq qah-qah urib kulib yubordi.

V

Ertasiga Rahmat Alidan Julikxaga yashirin maktub keldi. Bunda yosh roja qaysi bir yo'l bilan opa-singil malikalarni topgani, bir ilojini qilib Aminani ko'rgani va sevib qolgani, hozir saroyda roja bilan Aminaning to'yiga tayyorgarlik bo'layot-

gani xabar qilingan edi... «O'ch olish uchun bundan qulayroq tasodif bo'lmasa kerak», deb yozgan edi Rahmat Ali.

Shunda Julikxa singlisining qo'lini mahkam qisib:

– Xudoning xohishi aniq. Amina, sen o'z burchingni bajarishing kerak, endi ermak vaqti emas.

Daliya kelganda, Amina razm solib, uning g'alati tabassum qilayotganini ko'rdi.

– Bilasanmi, – dedi qiz uning kulgisidan ozor topib, – men rojaning xotini bo'lyapman.

– Bu uzoqqa bormaydi, – dedi yigit jilmayib. «Bu chindan ham o'rmon kiyigi, – deb o'yladi o'ksingan va hayratda qolgan Amina, – men jinni bo'lmasa munga odamchasiga gapiramanmi».

Daliyaga masalaning mohiyatini anglatmoq uchun qiz sekin gap boshladi:

– Agar men rojani o'ldirsam, qaytib kelolmayman.

– Albatta, qaytish qiyin, – xayrixohlik bilan javob berdi yigit.

Aminaning yuragi pora-pora bo'lib ketganday tuyuldi. Qiz chuqur nafas olib, Julikxaga qaradi:

– Opa, men tayyorman, – dedi va o'zini quvnoq ko'rsatishga urinib, Daliyaga murojaat qildi: – Rojaga xotin bo'lganimdan so'ng, birinchi ishim unga suiqasd hozirlashda sherik bo'lganing uchun senga jazo berish bo'ladi, undan keyin o'z burchimni bajaraman.

Daliya Aminaning so'zini eshitib, bu bilan qiz unga qandaydir juda qimmat bir narsani va'da qilganday sevinib ketdi.

VI

Mana, baliqchi kulbasining eshiklari tantanalil ravishda ochiladigan payt ham keldi. Kichik uy musiqa sadolari, bayroqlarning shitirlashi, otlar, fillar va piyodalarning qadam tashlashidan larzaga keldi. Shoh saroyidan oltin bilan ziynatlangan ikki taxtiravon olib keldilar.

Amina Julikxaning qo'lidan xanjarni olib, uning fil suyagidan yasalgan nafis dastasiga uzoq qarab qoldi. So'ngra xanjarni qo'yniga yashirdi. Xanjar xuddi o'z qiniga solinganday, uning ko'ylak burmalari orasiga berkindi-yu, sovuq po'lat tig'i qizning badanini kuydirganday tuyuldi.

Qizning birdan-bir xohishi bu tahlikali safar oldida Daliyani yana bir ko'rish edi. Ammo u kechadan beri g'oyib bo'lib ketdi.

Taxtiravonga o'tirishdan oldin Amina ko'zlari jiqqa yoshga to'lgan holda yoshligida boshpana bo'lgan uyga, daraxtga va uy yonidagi daryoga nazar soldi. U baliqchi cholning qo'lidan ushlab, yig'idan qaltirab, ko'ksidan uzilib chiqqan ovoz bilan dedi:

– Bobo, mana endi men ketaman, Tinni ketadi, sizga kim ovqat pishirarkan?

Chol yosh boladay yig'lab yubordi.

– Bobo, agar Daliya kelsa, mana bu uzukni, Tinni ketayotganda senga qoldirib ketgan edi, deb berib qo'ying. – So'ngra Amina darhol taxtiravonga kirdi.

Dabdabali yurish boshlanadi. Daryo qirg'og'i bo'shab; Aminaning uyi bilan kayla daraxtini zulmat qoplab oldi.

Nihoyat, ulug'vor yurish katta davozga orqali saroyning ichkari hovlisiga kirdi. Opa-singillar taxtiravondan tushdilar.

Aminaning chehrasi jiddiy, ko'zlari quruq edi. Julikxa esa oppoq oqarib ketgan. Qasos soati uzoq ekan choqda burchini ado etish istagi zo'r edi. Hozir esa, uning yuragi qalitrab, sevikli singlisini mahkam quchoqladi.

«Men ilk muhabbatning birinchi novdasidan yulib olingan gulni qonga botirish uchun boryapman», – deb o'ylardi Julikxa.

Biroq o'ylab o'tirishning vaqti emasdi. Yangalarning yo'l boshchiligida opa-singil, go'yo tushdagidek yuz minglab porlab turgan chiroqlar yorug'ida yurib borardi.

Nihoyat, nikoh xonasi oldida bir onga to'xtab, Amina:

– Opa! – dedi.

Julikxa uni mahkam quchoqlab o'pdi. So'ngra ikkala qiz ohista xonaga kirdilar. Nikoh xonasining o'rtasida, jasmin gulning xush hidlari anqib turgan karavotda shohona libos kiyib roja o'tirardi. Amina qat'iyatsizlik bilan eshik oldida taysallab qoldi.

Julikxa yaqinroq borib, rojaning sekin va ma'no-li kulimsirab turganini ko'rdi.

– Daliya! – deb qichqirdi birdan Julikxa. Amina hushdan ketib yiqildi.

Daliya sakrab o'rnidan turdi-da, Aminani ohista ko'tarib, xuddi o'q tekkan qushday, eltib karavotga yotqizdi. Qiz o'ziga keldi-da, xanjarni chiqarib opasiga qaradi. Julikxa Daliyaga qaradi, yigit esa jilmayib, so'zsiz ularga boqardi. Qindan chiqqan xanjarning po'lat tig'i yaltirab, kulganday tuyulardi.

MUNDARIJA

Aka va uka (<i>A. Fayzulla tarjimasi</i>)	3
Noyonjorlik babu (<i>T. Jalolov tarjimasi</i>)	12
Yechilgan jumboq (<i>T. Jalolov tarjimasi</i>)	26
Ta'til (<i>T. Jalolov tarjimasi</i>)	35
Pochta mudiri (<i>T. Jalolov tarjimasi</i>)	43
Nazari baxayr (<i>T. Jalolov tarjimasi</i>)	51
Baxtsizlik (<i>T. Jalolov tarjimasi</i>)	58
O'likmi, tirik? (<i>T. Jalolov tarjimasi</i>)	74
Skelet (<i>T. Jalolov tarjimasi</i>)	89
Tunda (<i>T. Jalolov tarjimasi</i>)	99
Daliya (<i>T. Jalolov tarjimasi</i>)	114

Adabiy-badiiy nashr

ROBINDRANAT TAGOR

AKA VA UKA

Hikoyalar

Muharrir

Muhayyo RIXSIBEKOVA

Musahhih

Madina MAHMUDOVA

Sahifalovchi

Sunnat MUSAMEDOV

Badiiy muharrir

Nigora UMARQULOVA

Texnik muharrir

Umidbek YAXSHIMOV

Litsenziya raqami: AI № 252. 2014-yil 2-oktabrda berilgan.

Bosishga 14.12.2017-yilda ruxsat etildi.

Bichimi 84x108 1/32.

Garnitura «Bookman Old Style». Gazeta qog'ozi.

Bosma tobog'i 4,0. Shartli bosma tobog'i 6,72.

Adadi 5000 nusxa. Buyurtma № 10/131.

Bahosi kelishilgan narxda.

«Yangi asr avlodi» NMMda tayyorlandi.

«Yoshlar matbuoti» MChJda chop etildi.

100113. Toshkent, Chilonzor-8, Qatortol ko'chasi, 60.

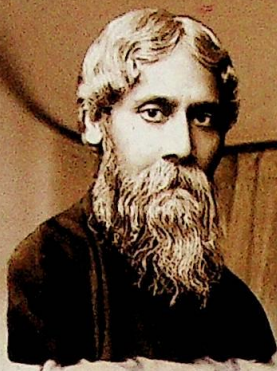
Murojaat uchun telefonlar:

Nashr bo'limi - (78) 147-00-14; (78) 129-09-72;

Marketing bo'limi - (98) 128-78-43; (93) 397-10-87

faks -(71) 273-00-14;

e-mail: yangiasravlodi@mail.ru veb-sayt: www.book.uz

Robindranat Tagor 1861-yil 7-mayda Kalkuttada tug'ilgan. U oilada 14 farzandning kenjasi bo'lgan. Tagorlar oilasi ziyoli va badavlat edi. Bu sulolada faylasuflar, shoirlar, rassomlar, musiqachilar, kompozitorlar, yozuvchilar, jamoat arboblari, matematiklar, san'at va madaniyat rivoji uchun beg'araz yordam beradigan tadbirkor insonlar o'tgan. Bir kuni 8 yoshli Robindranatga 14 yoshli amakisi «Sen she'r yozishing kerak», deydi. Shunda u bir nechta so'z va jummalarni ohangi va mazmuni bilan shunday terdiki, natijada chiroyli she'r yozildi. O'sha ondan boshlab Robindranat ijod qilishga berilib ketdi. Butun umri davomida olam va odamni qadrlashga, go'zallik yaratishga, insoniylikni ulug'lashga, adolatpeshalikka chaqiradigan roman, qissa, drama, hikoya va she'rlar yozdi. «Tonggi qo'shiqlar», «Bibha sohili», «Donishmand roja», «Ko'zga tushgan cho'p», «Halokat», «Buzilgan uya» asarlari shular jumlasidandir.

Robindranat Tagor Nobel mukofoti laureati bo'lgan.
U 1941-yilda vafot etgan.

YANGI ASR AVLODI

www.book.uz
Onlayn kitob do'koni

ISBN 978-9942-2-6500-2

